

ISSN 2786-5649 (Print)
ISSN 2786-5657 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Ампаро

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 2607 від 29.08.2024 року.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа –
Запорізький національний університет
(вул. Університетська, буд. 66, м. Запоріжжя, 69600,
znu@znu.edu.ua, тел. +38 (061) 228-75-08).

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
пр. Соборний, б. 74, к. 101

№ 2, 2025

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

DOI Ампаро
<https://doi.org/10.26661/2786-5649>
DOI № 2/2025
<https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2>

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 11 від 27.05.2025 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1) журнал внесений до переліку фахових видань категорії «Б» (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 735 від 29.06.2021 р. (Додаток 3).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2607 від 29.08.2024 р.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, італійська, литовська, французька.

Науковий журнал «Ампаро» внесено до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор	– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор
Заступник головного редактора	– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
Відповідальний редактор	– Верлос Н.В., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.	– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)
Болокан І. В.	– доктор юридичних наук, доцент
Бондар О. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Боуз Х.	– LLB, MSc, PhD, FHEA (Велика Британія)
Ботнару С.	– доктор юридичних наук, доцент (Республіка Молдова)
Бринза С.	– професор, доктор хабіліт. (Республіка Молдова)
Віхляєв М. Ю.	– доктор юридичних наук, професор
Вордхо Б.	– PhD, LLB, LLM (Велика Британія)
Галіцина Н. В.	– доктор юридичних наук, професор
Діхтєвський П. В.	– доктор юридичних наук, професор
Дудоров О.С.	– доктор юридичних наук, професор
Ібрагімов С. І.	– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)
Курінний Є. В.	– доктор юридичних наук, професор
Кушнір С. М.	– доктор юридичних наук, професор
Ожеховський М. П.	– доктор хабіліт., професор (Республіка Польща)
Руні Дж.	– доктор, доцент (Велика Британія)
Стеценко С. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Тошек Б.	– доктор політичних наук, професор (Республіка Польща)
Уільям Дж. Уоткінс	– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)
Федчишин Д. В.	– доктор юридичних наук
Шарая А. А.	– доктор юридичних наук, доцент

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. І. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Павлусенко О. В.

*АНГЛІЙСЬКА МОВА В АВІАЦІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР*.....5

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Курінний Є. В.

*ВІЙНА В УКРАЇНІ І ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ,
СВОБОД І ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА*13

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Іванова А. С.

*ДИТИНА ГРАВЦЯ ЯК ЗАІНТЕРЕСОВАНА ОСОБА
У СПРАВАХ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДВІДУВАННІ
ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ*.....20

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Кощинець М. І.

*ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ
ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ*.....25

Пінчук Р. С.

*ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ПРАКТИКИ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛУ
ІТАЛІЇ (NOS) В ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
УКРАЇНИ «ЛЮТЬ» З УРАХУВАННЯМ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ*.....32

Хоркавий С. В.

*НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ
ПРИНЦИПІВ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ*39

РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Дудоров О. О., Мовчан Р. О.

*ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОСЯГАННЯ НА ДОВКІЛЛЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС:
У ПОШУКАХ ТОЧОК ДОТИКУ*.....46

Мороз Ю. А.

*КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВОПОРУШНИКА У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ*.....58

РОЗДІЛ VI. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Полтораков О. Ю.

*«ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ» У СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ
ТА ЗАГАЛЬНОПРАВОВОМУ ВИМІРАХ*65

CONTENTS

SECTION I. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW: HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Pavlusenko O. V.

<i>ENGLISH IN AVIATION COMMUNICATION: HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION.....</i>	5
---	---

SECTION II. CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kurinniye Ye. V.

<i>THE WAR IN UKRAINE AND THE FORMATION OF THE CONCEPT OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND OBLIGATIONS OF MAN AND CITIZEN.....</i>	13
---	----

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Ivanova A. S.

<i>A GAMBLER'S CHILD AS AN INTERESTED PERSON IN CASES ON LIMITATION OF AN INDIVIDUAL'S OPPORTUNITY TO VISIT GAMBLING ESTABLISHMENTS AND PARTICIPATE IN GAMBLING.....</i>	20
--	----

SECTION IV. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Koshchynets M. I.

<i>THE LEGAL ASPECTS OF REGULATING THE ACTIVITIES OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR IMPACT ON THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE.....</i>	25
--	----

Pinchuk R. S.

<i>TRANSFORMATION OF THE WORLD PRACTICE OF TRAINING THE ITALIAN SPECIAL UNIT (NOCS) INTO THE ACTIVITIES OF THE SPECIAL PURPOSE POLICE DEPARTMENT "JOINT ASSAULT BRIGADE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE "LUT" TAKING INTO ACCOUNT THE CHALLENGES OF MARTIAL LAW.....</i>	32
--	----

Khorkavyy S. V.

<i>THE NATIONAL POLICE AS AN ENTITY FOR IMPLEMENTING DEMOCRATIC PRINCIPLES AND GUARANTEEING HUMAN RIGHTS.....</i>	39
---	----

SECTION V. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Dudorov O. O., Movchan R. O.

<i>DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EU: IN SEARCH OF COMMON GROUND.....</i>	46
--	----

Moroz Yu. A.

<i>CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF A CRIMINAL OFFENDER IN THE FIELD OF TAXATION.....</i>	58
---	----

SECTION VI. PHILOSOPHY OF LAW

Poltorakov O. Yu.

<i>"PRIVACY LAW" IN ITS CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL AND GENERAL LEGAL DIMENSIONS</i>	65
---	----

РОЗДІЛ I. I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 629.735 : 811.111:34

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-01>

АНГЛІЙСЬКА МОВА В АВІАЦІЙНІЙ КОМУНІКАЦІЇ: ІСТОРІКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Павлусенко О. В.

аспірантка кафедри теорії та історії держави і права

Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

вул. Табірна, 30-32, Київ, Україна,

старша викладачка кафедри іноземних мов

Національний транспортний університет

вул. Омеляновича-Павленка, 1, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-4350-0147

elenapavlusenko2018@gmail.com

Ключові слова: *англійська, мова, авіація, мовна підготовка, закон, право, історія, Україна, теорія, світ, війна.*

Дана стаття актуалізує питання підготовки суб'єктів авіаційного радіообміну та їх відповідність світовим вимогам. Актуальність дослідження викликана закриттям повітряного простору для цивільної авіації узв'язку з початком повномасштабного вторгнення, прийняттям ЗУ «Про застосування англійської мови в Україні», ряду законодавчих змін та вимог, які він передбачає.

У статті досліджено процес формування та розвиток інституту авіації в Україні від початку зародження до сьогодення. Розглянуто зростання вимог до підготовки фахівців даної сфери враховуючи внутрішні та зовнішні виклики. Такі знання мають стати міцною основою для формування в суспільстві усвідомлення значення англійської мови для авіаційного сектору української авіації як основи, на шляху захисту, збереження та подальшого безпечного існування нашої держави та її громадян. Сьогодення – вік інформаційної ери, який характеризується широкими можливостями вільної передачі та прийняття інформацію і миттєвим доступом до знань, що було важко уявити та неможливо здійснити в попередні епохи розвитку людства. Даний період – це час, коли від комунікативної компетенції спеціаліста, на пряму залежать результати виконаної роботи, а в авіаційній сфері і життя людей. Професіоналом в даній сфері ми можемо назвати того, хто вміє спілкуватися у відповідному професійному середовищі, знає норми і правила мовленнєвої поведінки, а також володіє специфікою міжкультурної комунікації.

Англійська мова – багатогранна і поліфункціональна. Вона надшвидкими темпами завойовує світ та у мультилінгвальному просторі виконує роль не тільки функції засобу міжнародного спілкування, а й виступає мовою-посередником, мовою глобального зв'язку.

У 2003 році, з метою підвищення рівня безпеки, Міжнародною організацією цивільної авіації було затверджено, що стандартною мовою для ведення міжнародного авіаційного радіообміну цивільної авіації є виключно англійська мова. Світовий досвід показує, що різний рівень знання англійської мови пілотів та авіадиспетчерів є одним із чинників, який може призводити до непорозуміння та катастроф.

ENGLISH IN AVIATION COMMUNICATION: HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION

Pavlusenko O. V.

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of State and Law

“KROK” University

Tabirna str., 30-32, Kyiv, Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

National Transport University

Omelyanovicha-Pavlenko str., 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4350-0147

elenapavlusenko2018@gmail.com

Key words: *English, language, aviation, language training, law, history, Ukraine, legislation, theory, world, war.*

This article highlights the issue of preparing aviation radio communication personnel and their compliance with global standards. The relevance of this research is driven by the closure of airspace to civil aviation due to the commencement of the full-scale invasion, adoption of the Law of Ukraine «On the Use of the English language in Ukraine» and a series of legislative changes and requirements it entails.

The article explores the formation and development of the aviation institution in Ukraine from its inception to the present day. It examines the increasing requirements for training professionals in this field, considering both internal and external challenges. Such knowledge should become a strong foundation for forming an understanding in society the importance of the English language for the aviation sector of Ukrainian aviation as a basis in the process of protecting, preserving, and ensuring the further safe existence of our state and its citizens.

The present day is the era of the information age, characterized by vast opportunities for the free transmission and reception of information, as well as instant access to knowledge – something that was difficult to imagine and impossible to achieve in previous stages of human development. This period marks a time when a specialist’s communicative competence directly affects work outcomes, and in the aviation industry, it can even determine human lives.

A professional in this field is someone who can communicate effectively within the appropriate professional environment, understands the norms and rules of speech behavior, and possesses expertise in intercultural communication.

The English language is multifaceted and multifunctional. It is rapidly conquering the world and, in the multilingual space, serves not only as a means of international communication but also as an intermediary language – a language of global connection.

In 2003, to enhance safety levels, the International Civil Aviation Organization (ICAO) established that English is the exclusive standard language for international civil aviation radio communication. Global experience demonstrates that variations in English proficiency among pilots and air traffic controllers can be a factor leading to misunderstandings.

Постановка проблеми. Авіаційний сектор має подвійне призначення і є частиною як вторинного (промислового), так і оборонного секторів. Життя складається так, що від мовної підготовки спеціалістів даної галузі залежить життя мільйонів українців. Внаслідок закриття авіаційного простору для цивільної авіації через початок війни,

відбулося зменшення можливостей для практичного застосування англійської мови цивільними пілотами. Це може спричинити низку юридичних проблем. В подальшому можуть виникнути труднощі з сертифікацією та ліцензуванням пілотів для міжнародних польотів, коли авіаційний простір буде відкрито. Авіаційна влада інших країн

може не визнати кваліфікацію пілотів, які не можуть підтвердити належний рівень володіння англійською мовою.

Адже за офіційними даними Асамблеї міжнародної організації цивільної авіації ІКАО, у період з 1998 по 2008 рік через погане володіння авіаційною англійською мовою та фразеологією радіообміну у світі сталося 134 катастрофи. Через це міжнародне об'єднання розробило стандартні норми володіння англійською. Ці норми набули чинності 5 березня 2008 року й вони на пряму стосуються України, яка є членом ІКАО ще з 1992-го [1].

Результати вище згаданого дослідження стосуються мирних часів. В умовах війни від рівня володіння англійською мовою та розуміння аспектів радіообміну може постраждати набагато більша кількість людей. Адже це не цивільні польоти, а військова авіація, яка стоїть на сторожі захисту кожного громадянина України та української землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання важливості досконалого володіння англійською мовою суб'єктами авіації в Україні та світі, набуття нею статусу мови міжнародного радіообміну, досліджували такі вчені: О.П. Петрашук, Л. С. Немлій, В. В. Ягунов, Т. В. Лаврухіна, Є. В. Кміта, А. Г. Кириченко, І. М. Прохожай та О. В. Ковтун. В своїх працях розгляду мовних помилок під час ведення радіообміну приділяли увагу Б. Ю. Городецький, В. Прінзо, В. Сейлер, Р. Грейсон, та ін. Водночас, цілісного дослідження щодо генези та історичного становлення англійської мови в авіаційній комунікації та правового забезпечення даного процесу після закриття повітряного простору України для цивільної авіації та прийняття ЗУ «Про застосування англійської мови в Україні», в літературі не наводилося.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. У зв'язку припиненням міжнародного авіасполучення внаслідок початку військових дій на території України, прийняттям ЗУ «Про застосування англійської мови в Україні», ряду законодавчих змін, які частково стосуються даної галузі та багатьох інших, які є дотичними до вище згаданого сектору, правова система має розглянути і забезпечити вирішення певних теоретичних та юридичних питань та наслідків, які пов'язані з нововведеннями.

Метою даної статті є розкриття історичних та теоретико-правових аспектів забезпечення функціонування та розвитку англійської мови як мови авіації в Україні. Задля реалізації цієї мети необхідно: дослідити генезу та історіографію даної сфери; визначити, що саме є об'єктивно-доцільним для функціонування даної галузі на належному рівні, чи закріплені дані норми у відповідних законодавчих актах; розглянути дану проблематику не лише крізь призму якості

формалізації права, але й крізь призму міжнародних стандартів, принципів права. Також в процесі дослідження варто врахувати виклики у вигляді військової агресії Росії проти України, які змушують правову систему адаптуватися та змінюватися.

Виклад основного матеріалу. Авіаційна галузь – це сфера, в якій вже давно акцентується увага на вивченні найпопулярнішої мови в світі. Вона має свої уставлені вимоги до рівня володіння англійською мовою для пілотів.

Але, останнім часом в Україні гостро постало питання щодо ступеня мовної майстерності як громадян так і спеціалістів всіх сфер.

Знання специфіки спілкування в авіаційній сфері – це не просто чиясь забаганка, наразі – це вимога сьогодення та один з основних елементів функціонування галузі.

На етапі зародження даного сектору, польоти здійснювалися на малих висотах і в такій ситуації льотчик орієнтувався за допомогою розпізнавальних знаків на землі. Все змінилось у той час, коли розпочався бурхливий розвиток авіації. Стало зрозуміло, що необхідно дотримуватись певних правил безпеки пересування і надзвичайно важливу роль у цьому відіграє професійна мова радіообміну.

Варто зосередити увагу на тому, що наразі, авіаційний повітряний радіозв'язок – це єдиний спосіб комунікації між командою повітряного судна та диспетчером. Для жодної з сфер життя досконале володіння іноземною мовою, а саме англійською, не є настільки критичними, а наслідки від неправильного розуміння при веденні радіозв'язку – настільки катастрофічними.

На теренах України стандарти ведення комунікації в авіаційній сфері регулюються національними нормативно-правовими актами, міжнародними нормами, зокрема стандартами Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО).

Доречно зазначити, що Україна стала членом ІКАО, приєднавшись до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, 9 вересня 1992 року [2]. Крім України, учасниками ІКАО є ще близько 190 держав.

Україна є стороною 28 багатосторонніх інструментів міжнародного повітряного права за підтримки ІКАО. Серед основних варто виділити:

1) Угода про транзит при міжнародних повітряних сполученнях (м. Чикаго, 1944 р.);

2) Кодифікована Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, яка з 06.05.2009 замінила собою в Україні так звану «Варшавську систему» (в свою чергу остання складається Конвенції з уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (м. Варшава, 1929 р.), Протоколу про зміни до Варшавської конвенції 1929 року (м. Гаага, 1955 р., Конвенції, що доповнює Вар-

шавську конвенцію 1929 року (м. Гвадалахара, 1961 р.);

3) 5-ти конвенцій та Монреальського протоколу (1971 рік), що охоплюють різні аспекти авіаційної безпеки, боротьби з незаконним захопленням повітряних суден.

Також, доцільно звернути увагу на те, що в Києві функціонують два Європейських регіональних навчальних центри ІКАО:

1. Центр з авіаційної безпеки (на базі ДМА «Бориспіль» та Національного авіаційного університету) – з 1996 року;

2. Центр з підготовки державних інспекторів з безпеки польотів та державних інспекторів з питань льотної придатності цивільних повітряних суден (на базі Національного авіаційного університету).

Авіація – є головною ударною силою, яка стоїть на захисті кожної держави. Доказом цього є те, що на початку повномасштабного вторгнення, 24 лютого 2022 року, найпершою ціллю агресора було знищення залишків української авіації. В той час як російські ракети пронизували вітчизняний повітряний простір, наші авіатори евакуювали літаки та гелікоптери, намагаючись зберегти залишки вітчизняної авіації, демонструючи високий професіоналізм та небачений патріотизм.

У зв'язку з початком військової агресії Росії проти України, згідно з вимогами Повітряного кодексу України та Положенням про використання повітряного простору України, з 2.45 24 лютого 2022 року за київським часом, Об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху України вжила термінових заходів, щодо закриття повітряного простору України для цивільних користувачів повітряного простору [3].

Зменшення кількості польотів внаслідок закриття повітряного простору – зменшення можливостей для практичного використання англійської мови.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням частина українських пілотів стала військовими льотчиками. В таких умовах та у зв'язку з отриманням західної техніки у вигляді літаків F16, постала гостра потреба в льотчиках з високими знаннями англійської мови для проходження навчання за кордоном, безбар'єрного спілкування з іноземними інструкторами та розуміння технічної документації.

Війна висуває нові вимоги до рівня професійної діяльності спеціалістів авіаційної сфери, яка безпосередньо впливає на безпеку польотів.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема формування професійної компетентності майбутніх пілотів та авіадиспетчерів до ведення англійськомовного радіообміну у нестандартних ситуаціях, а саме під час війни, їхньої

здатності до спілкування у форматі полілінгвізму з метою мінімізації можливості помилок, та законодавчо-закріпленого підвищення вимог до якості знань.

Досліджуючи авіаційний ринок, можна з впевненістю стверджувати, що раніше основними необхідними навичками, якими повинні володіти спеціалісти, були достатній рівень комунікації, знання ринку, фізична витривалість, ефективність, старанність, чесність та справедливність.

Наразі ж ситуація значно змінилась. Зараз, коли Україна пліч-о-пліч зі всіма свідомими країнами світу намагається дати відсіч військовій агресії Росії, висококласні спеціалісти авіаційної сфери, крім вище перерахованих навичок, потребують достойного рівня володіння мовою світового радіообміну.

Крім світових вимог, на сучасному етапі розвитку та реформування українська авіаційна система зіштовхується також з безпрецедентним викликом – війною. Дані умови, в яких повинен наново зароджуватись авіаційний сектор, не просто пришвидшують його розвиток, а повністю перекошують.

За сприяння західного світу, наразі Повітряні сили знаходяться в процесі ліквідації перепон на шляху до отримання значної кількості західних винищувачів. Адже на початку ведення дискусій з приводу вирішення питання про передачу F-16 для закриття українського неба, одними з основних питань дійсно були технічна та мовна підготовка льотчиків на ці літаки.

Вважаємо, що в таких умовах перед Україною постало 2 проблеми:

1) брак навчальних центрів, які зможуть практично перенавчити досвідчених бойових авіаторів на інший літак;

2) брак навчальних центрів, які допоможуть у короткі строки оволодіти майбутнім професіоналам льотної сфери не просто англійською мовою, а «авіаційною технічною» англійською.

Дана професія потребує постійного вдосконалення вмінь та навичок. Саме з цієї причини їх називають «вічними студентами». Навчання пілотів в Україні здійснюють такі державні заклади вищої освіти:

- Національний авіаційний університет;
- Українська державна льотна Академія;
- Кременчуцький льотний коледж Харківського національного університету внутрішніх справ;
- Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба.

Національний авіаційний університет, крім кафедри іноземних мов за фахом (17 викладачів) та кафедри іноземних мов і перекладу (20 викладачів), має кафедру авіаційної англійської мови. Загалом на кафедрі працює лише 4 викладачі [4].

Українська державна льотна Академія теж має кафедру професійної та авіаційної мовної підготовки, на якій працює 15 викладачів. Окрім цього, в Академії є кафедра-центр інтенсивного вивчення іноземних мов, який є єдиним навчально-методичним і науковим центром первинної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації льотного і диспетчерського складу.

Весь професорсько-викладацький склад пройшов підвищення кваліфікації та стажування в центрах Великобританії: «Англоконтиненталь» і Бейсбрук коледж і володіє сертифікатами курсів для викладачів англійської мови, а також на ведення курсів з загальної і авіаційної англійської мови та авіаційної фразеології радіообміну. При кафедрі працює Комісія щодо визначення рівня володіння за шкалою ІКАО з загальної та професійно-орієнтованої (авіаційної) англійської мови [5].

У Кременчуцькому льотному коледжі Харківського національного університету внутрішніх справ вивчається іноземна мова (за професійним спрямуванням) та іноземна мова за професійним спрямуванням. Забезпечує процес викладання кафедра управління, соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін. Точної кількості фахівців з іноземної філології, з'ясувати в процесі дослідження нам не вдалося. Але, вважаємо, що спеціалістів, які задіяні в процес викладання професійної англійської мови не багато. Адже навчальних дисциплін, які викладають на кафедрі у 2024–2025 навчальному році – 38, а викладачів, які забезпечують даний навчальний процес – 9 [6]. Окремої кафедри авіаційної англійської мови коледж не має.

Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба налічує 2 кафедри, які забезпечують викладання англійської мови для майбутніх професіоналів льотної сфери. На кафедрі іноземних мов працює 16 викладачів. Також окремо діє кафедра авіаційної англійської, яка налічує 14 спеціалістів. Професорсько-викладацький склад даного навчального підрозділу успішно пройшов підвищення кваліфікації в інституті ІКАО при Національному авіаційному університеті, отримавши сертифікати інструкторів з авіаційної англійської мови [7].

Також в Україні існують школи англійської мови, які пропонують пройти курси авіаційної англійської. Проаналізувавши бачимо, що таких навчальних центрів не багато. Серед них можна виділити 4 основних: Empire English School, British Skylines, English Prime, Interbridge. В порівнянні з кількістю шкіл, які забезпечують вивчення непрофільної англійської, це надзвичайно мало. Є також питання по професійності викладачів, які для того, щоб забезпечити належний рівень викладання, повинні мати не тільки

сертифікати, які підтверджують досконале володіння англійською, а й, на нашу думку, профільну освіту, для чіткого розуміння специфіки предмету викладання.

Тож ситуація складається так, що кафедри авіаційної англійської ЗВО, маючи профільних спеціалістів, які досконало володіють не тільки іноземною мовою, а й розуміють специфіку, можуть забезпечити підготовку, але це займає багато часу. Адже навчання триває не один рік.

Школи англійської мови пропонують зробити це набагато швидше, але питання в тому, яких пілотів та льотчиків ми отримаємо після проходження таких курсів. Підсумовуючи, ми можемо зробити висновки, що в даній сфері ми маємо кадровий голод, адже професіоналів, які можуть забезпечити належний рівень викладання авіаційної англійської, катастрофічно не вистачає.

Не вдаючись до політизації Петро Порошенко – це перший президент, який почав популяризувати англійську серед українців. У 2015 році саме Порошенко виступив з ініціативою щоб в Україні з'явилася друга робоча мова, крім української, і нею мала б бути саме англійська [8].

Володимир Зеленський зміг втілити в життя плани Петра Олексійовича, ініціювавши прийняття ЗУ «Про застосування англійської мови в Україні» (№ 3760-IX). Англійська не стала другою робочою мовою, як те ініціював Порошенко, вона стала мовою офіційного спілкування порівнявшись за статусом з державною [9].

Основні положення вище згаданого закону, який набув чинності 28 червня 2024 року, прямо чи опосередковано направлені на популяризацію застосування англійської мови як однієї з мов міжнародного спілкування в різних сферах суспільного життя України.

Хоча прямих нововведень та вимог до знання англійської мови саме для пілотів нормативний акт не передбачає, все ж є дотичним до даної сфери.

Варто звернути увагу на те, що ст. 9 Закону передбачає, що довідкові служби в аеропортах повинні надавати інформацію англійською мовою іноземцям та особам без громадянства, які звертаються англійською мовою. Як наслідок дане нововведення підвищує вимоги до персоналу аеропортів, і передбачає, що працівники інформаційних служб мають володіти англійською мовою на рівні, достатньому для надання інформації, а саме B2 [9].

Щодо інших категорій працівників аеропортів, закон напряду не встановлює нових обов'язкових вимог.

На нашу думку, варто було б доповнити перелік посад з вимогою обов'язкового володіння англійською, тими, хто залучений до роботи в зоні маневрування та здійснює комунікацію, наприклад водіїв спецтранспорту.

Також у контексті вище зазначеного, доцільно було б додати до норм вище згаданого нормативно-правового акту положення, які стосувалися б пілотів. Адже авіаційна сфера вже давно законодавчо врегульована, високі вимоги до володіння англійською для спеціалістів даної сфери теж наявні, але проблема в розумінні та комунікації нікуди не зникає.

Як ми вже попередньо зазначали, за офіційними даними Асамблеї міжнародної організації цивільної авіації ІКАО, у період з 1998 по 2008 рік через погане володіння авіаційною англійською мовою та фразеологією радіообміну у світі сталося 134 катастрофи [1].

У процесі дослідження, очевидним стає той факт, що все це тільки теорія, на практиці законодавчі норми не втілюються.

Повітряний кодекс України також містить положення, що стосуються вимог до пілотів. Зокрема, ст. 51 «Сертифікація і допуск авіаційного персоналу до авіаційної діяльності» передбачає:

- Кандидат на одержання свідоцтва пілота має продемонструвати відповідність своїх знань та професійних навичок вимогам для видачі відповідного свідоцтва.

- Порядок атестації визначається авіаційними правилами України.

- Кандидат на одержання свідоцтва, рейтингу повинен мати відповідну професійну підготовку за затвердженою програмою у навчальному закладі цивільної авіації, що має відповідний сертифікат, або пройти підготовку, включаючи самостійне вивчення, відповідно до вимог авіаційних правил України [10].

Не зважаючи на те, що положення даної статті безпосередньо не визначають конкретні вимоги до знань англійської мови, але встановлюють загальні вимоги до кваліфікації пілотів, які включають знання та навички, необхідні для безпечного виконання польотів. Оскільки міжнародними актами закріплено англійську мову як мову міжнародного авіаційного спілкування, досконале володіння нею є однією з ключових вимог до пілотів, що впливає з міжнародних стандартів ІКАО та національних авіаційних правил.

Досліджуючи дану проблематику, ми не могли не звернути увагу на те, що пункт 7 «Порядку допуску авіаційного персоналу до льотної експлуатації повітряних суден у державній авіації України» від 16 грудня 2020 року № 477 зазначає, що льотчики, за винятком тих, які підтвердили володіння мовою на кваліфікаційному рівні «експерт», мають поновлювати рейтинг про володіння англійською мовою кожні 4 роки – для робочого рівня володіння мовою та 6 років – для розширеного рівня володіння мовою [11].

Як ми вже раніше зазначали в своїх публікаціях, правильно визначені строки та формат тестування є надзвичайно важливим для досконалого володіння іноземною мовою [12]. Ми вважаємо, що такі тривалі терміни можуть бути однією з причин низького рівня володіння іноземною мовою. Встановлення коротших строків ліквідності отриманих сертифікатів, наприклад 2 роки, спонукатиме та стимулюватиме пілотів до постійного удосконалення мовних навичок.

Варто зазначити, що той факт, що саме англійська – є мовою міжнародного спілкування, не став ключовим, при затвердженні її як мови міжнародного радіозв'язку. В основу прийняття зазначеного рішення лягло дослідження організації 12 Aerospace Linguistic Foundation. В процесі проведення даного експерименту, було встановлено, що англійська мова є найоптимальнішим варіантом для ведення радіотелефонного зв'язку. Згідно статистичних даних, при використанні даної мови відбулося значно менше авіаційних подій на 1 млн польотів (2 проти 5), ніж при використанні іншої мови, беручи до уваги кількість авіаційних подій, які відбулися в період з 1951 до 2000 року [13].

Висновки. Наше дослідження не дає вичерпних відповідей на всі питання, які пов'язані з розкриттям історичних та теоретико-правових аспектів забезпечення функціонування та розвитку англійської мови як мови авіації в Україні. Підсумовуючи сказане вище, ми можемо зробити висновки, що з огляду на вимоги сьогодення, вирішення питання удосконалення рівня якісної комунікації між пілотом та авіадиспетчером вбачається у комплексному підході – зміні та доповненні освітнього компоненту, а також ряду законодавчих ініціатив.

Держава, як регулятор авіаційної галузі, несе відповідальність за нагляд за підготовкою та сертифікацією авіаційного персоналу. Недостатній контроль за підтриманням мовних навичок пілотів в умовах тривалої перерви, за умови відновлення авіасполучення, може призвести до можливості висунення претензій на адресу держави у випадку виникнення авіаційних інцидентів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному аналізі нормативно-правової бази та розробленні пропозицій з її удосконалення, у питаннях навчання та державного контролю рівня знань пілотів та диспетчерів повітряного руху у воєнні часи.

Адже після відновлення авіасполучення може виникнути необхідність у масовій перепідготовці та повторному тестуванні пілотів для підтвердження їхнього рівня володіння англійською мовою відповідно до стандартів ІКАО. Це може створити значне юридичне та адміністративне навантаження на авіаційну владу та авіакомпанії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Have a safe flight, або про уроки англійської для військових льотчиків. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/08/have-a-safe-flight-abo-pro-uroky-anglijskoyi-dlya-vijskovykh-lotchykiv/> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Міністерство розвитку громад та територій України. Міжнародна організація цивільної авіації. URL: <https://mtu.gov.ua/content/mizhnarodna-organizaciya-civilnoi-aviacii.html> (дата звернення: 03.02.2025).
3. Літакам заборонили літати над Україною. *У фокусі*. URL: <https://www.dw.com/uk/litakam-zaboronyly-litatu-nad-ukrainoiu/a-60893810> (дата звернення 25.04.25)
4. Національний авіаційний університет. Кафедра авіаційної англійської мови. URL: <http://flyhigh.nau.edu.ua/> (дата звернення: 12.01.2025).
5. Українська державна льотна академія. Кафедра – центр вивчення іноземних мов. URL: <https://glau.kr.ua/index.php/ua/component/content/article?id=245> (дата звернення: 12.01.2025).
6. Харківський національний університет внутрішніх справ. Кременчуцький льотний коледж. URL: <https://klk.univd.edu.ua/uk/dir/132> (дата звернення: 12.01.2025).
7. Харківський національний університет повітряних сил імені Івана Кожедуба. URL: <https://hups.mil.gov.ua/fakulteti-universitetu/pisljadiplomna-osvita/kafedra-aviacijnoi-anglijskoi-movi/> (дата звернення: 12.01.2025).
8. Порошенко запропонував запровадити як другу робочу мову англійську. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27308647.html> (дата звернення 06.04.2025)
9. ЗУ «Про застосування англійської мови в Україні» (№ 3760-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> (дата звернення 06.04.2025)
10. Повітряний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text> (дата звернення 15.04.2025)
11. Порядок допуску авіаційного персоналу до льотної експлуатації повітряних суден у державній авіації України 16 грудня 2020 року № 477. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-21#Text> (дата звернення 15.04.25)
12. Павлусенко О.В. 2024. Проблеми та перспективи реалізації проекту Закону № 9432 «Про застосування англійської мови в Україні». *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. (Лют 2024), 38–51. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.5>.
13. Тарасова В. В. Екстралінгвістичні фактори розвитку Aviation English. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологія*. 2012. № 22. С. 215–219. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/8321> (дата звернення: 12.01.2025).

REFERENCES

1. Have a safe flight, abo pro uroky anhliskoi dla viiskovykh lotchykiv [Have a safe flight, or about English lessons for military pilots]. *ArmiiaInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/08/have-a-safe-flight-abo-pro-uroky-anglijskoyi-dlya-vijskovykh-lotchykiv/>
2. Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine. Mizhnarodna orhanizatsiia tsyvilnoi aviatsii [International Civil Aviation Organization]. URL: <https://mtu.gov.ua/content/mizhnarodna-organizaciya-civilnoi-aviacii.html>
3. Litakam zaboronyly litaty nad Ukrainoiu [Planes were banned from flying over Ukraine]. *U fokusi* (2022, March 1). URL: <https://www.dw.com/uk/litakam-zaboronyly-litaty-nad-ukrainoiu/a-60893810>
4. National Aviation University. Department of Aviation English Language. URL: <http://flyhigh.nau.edu.ua/>
5. Ukrainian State Flight Academy. Department – Center for Foreign Languages Study. URL: <https://glau.kr.ua/index.php/ua/component/content/article?id=245>
6. Kharkiv National University of Internal Affairs. Kremenchuk Flight College. URL: <https://klk.univd.edu.ua/uk/dir/132>
7. Kharkiv National University of Air Forces named after Ivan Kozhedub. URL: <https://hups.mil.gov.ua/fakulteti-universitetu/pisljadiplomna-osvita/kafedra-aviacijnoi-anglijskoi-movi/>
8. Poroshenko zaproponuvav zaprovadyty yak druhu robochu movu anhlisku [Poroshenko proposed to introduce English as the second working language]. *Radio Svoboda*. (2015, October 20). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27308647.html>
9. Zakon Ukrainy «Pro zastosuvannia anhliskoi movy v Ukraini» № 3760-IX [Law of Ukraine «On the use of the English language in Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>
10. PovitrianyikodeksUkrainy [AirCodeofUkraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>

11. Poriadok dopusku aviatsiinoho personalu do lotnoi ekspluatatsii povitrianykh suden u derzhavnii aviatsii Ukrainy № 477 vid 16 hrudnia 2020 roku [Procedure for the admission of aviation personnel to flight operation of aircraft in state aviation of Ukraine] (December 16, 2020, № 477). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0212-21#Text>
12. Pavlusenko, O. V. (2024). Problemy ta perspektyvy realizatsii proiektu Zakonu № 9432 «Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini» [Problems and prospects of the implementation of the Draft Law № 9432 «On the use of the English language in Ukraine»]. *Pravnychy chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*, (Liut 2024), 38–51. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.2.5>
13. Tarasova, V. V. (2012). Ekstralinvistychni faktory rozvytku Aviation English [Extralinguistic factors of Aviation English development]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohiia*, 22, 215–219. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/8321>

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-02>

ВІЙНА В УКРАЇНІ І ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ, СВОБОД І ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Курінний Є. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна*

Ключові слова: війна; права;
свободи; обов'язки; людина
і громадянин; концепт;
демократія.

10 грудня 1948 року на сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята і проголошена Загальна декларація прав людини. Зміст перших семи статей даного засадничого міжнародно-правового документу віддзеркалює найбільш нагальні та невирішені проблеми стосовно прав людини, які турбували світовеспівтовариство у ті післявоєнні часи та потребували свого невідкладного розв'язання. На відміну від прав людини, її обов'язки не мають загальної міжнародно-правової формалізованої фіксації, головним поясненням такого феномену є тривала історія людства, у якій достатньо довгий час існувала значна диспропорція між правами та обов'язками на користь останніх. Після Другої світової війни, в умовах деколонізації та післявоєнної побудови так званого «народного капіталізму» ситуація у цій сфері змінилася до навпаки. Практика тривалої широкомасштабної війни в Україні поступово доводить недосконалість поширеного зараз підходу (провідного принципу) забезпечення прав, свобод людини і громадянина за якого вимоги щодо виконання громадянами своїх обов'язків у значної частини соціуму сприймаються майже як другорядні. Досвід триваючої російсько-української війни фактично детермінував суспільну потребу створення та запровадження нового концепту забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, повний формат правосуб'єктності якого має прийти на зміну функціонуючому майже 77 років провідному принципу забезпечення прав, свобод людини і громадянина, який відповідав неповному формату реалізації правосуб'єктності фізичних осіб. Така новація ґрунтується не тільки на згаданому досвіді, а також на аналізі тих негативних тенденцій, що характеризують все більше поширюючу кризу світової демократії, що відбувається в умовах намагання змінити встановлений після Другої світової війни міжнародний правопорядок. За цих загрозливих умов, кожна демократична держава має не тільки усвідомити реалістичність небезпеки, що насувається, а й бути готовою чинити збройний опір потенційному агресору (агресорам), що стосується реалізації такого універсального громадянського обов'язку як захист Вітчизни.

THE WAR IN UKRAINE AND THE FORMATION OF THE CONCEPT OF ENSURING THE RIGHTS, FREEDOMS AND OBLIGATIONS OF MAN AND CITIZEN

Kurinni Ye. V.

Doctor of Law, Professor;

Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law

Zaporizhzhia National University

Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

Key words: *war; rights; freedoms; responsibilities; human and citizen; concept; democracy.*

On December 10, 1948, the UN General Assembly adopted and proclaimed the Universal Declaration of Human Rights. The content of the first seven articles of this fundamental international legal document reflects the most urgent and unresolved human rights issues that concerned the world community in those postwar times and required urgent resolution. Unlike human rights, human duties do not have a general international legal framework, and the main explanation for this phenomenon is the long history of mankind, in which there has long been a significant imbalance between rights and duties in favor of the latter. After the Second World War, in the context of decolonization and the post-war construction of the so-called “people’s capitalism,” the situation in this area changed to the contrary. The practice of the ongoing large-scale war in Ukraine is gradually proving the imperfection of the currently widespread approach (the leading principle) to ensuring human and civil rights and freedoms, in which the requirements for citizens to fulfill their duties are perceived by a large part of society as almost secondary. The experience of the ongoing Russian-Ukrainian war has actually determined the social need to create and implement a new concept of ensuring the rights, freedoms and duties of man and citizen, the full format of legal personality of which should replace the leading principle of ensuring the rights, freedoms and duties of man and citizen, which has been in place for almost 77 years and which corresponded to an incomplete format of realization of legal personality of individuals. This innovation is based not only on the above-mentioned experience, but also on the analysis of the negative trends that characterize the growing crisis of world democracy, which is taking place in the context of attempts to change the international legal order established after the Second World War. Under these threatening conditions, every democratic state must not only realize the realism of the impending danger, but also be prepared to provide armed resistance to potential aggressor(s), as it relates to the realization of such a universal civic duty as the defense of the Fatherland.

Вступ. Триваюча вже близько 3,5 років в Україні широкомасштабна російська агресія призвела до численних людських втрат наших громадян, завдала відчутних матеріальних збитків значній кількості мешканців українських міст і сіл, знищила сотні об’єктів економіки, інфраструктури та соціально-культурної сфери країни.

Страшна реальність цієї війни докорінно змінила на гірше життя наших співвітчизників щодня демонструючи свій негативний вплив на забезпечення прав, свобод людини і громадянина.

Насамперед це стосується таких засадничих, зафіксованих у ключових міжнародно-правових документах прав як право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на

повагу до гідності, свободу думки, совісті та релігії та ін.

Те саме можна зазначити відносно ключових обов’язків людини і громадянина, а саме – захищати Вітчизну, шанувати державні символи, дотримуватися Конституції та законів України та ін.

Якщо під час повсякденного українського мирного життя, як в усіх демократичних країнах сучасності, більший наголос робився на забезпечення прав і свобод людини, то в умовах дії правового режиму воєнного стану акценти відповідного забезпечення об’єктивно зміщуються на обов’язки, у першу чергу – на обов’язок захищати Вітчизну.

Про стан реалізації даного обов'язку в нашій воюючій країні можуть свідчити наступні красномовні факти та цифри. Так, у перші тижні після нападу РФ наприкінці березня 2022 року близько 100 тисяч добровольців вступили до лав Сил територіальної самооборони ЗСУ. У 2024 році, за інформацією МО України, через рекрутингові центри щомісяця до ЗСУ приєднувалося 6,5 тисяч добровольців [1].

Інший приклад, стосується змін, що були внесені до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 відповідно до яких, протягом двох місяців з 18 травня по 16 липня 2024 року, військовозобов'язані повинні були оновити свої дані. За результатами оновлення 4 690 496 українських громадян виконали зазначену вимогу [2], а близько 6 мільйонів військовозобов'язаних українців не оновили свої дані [3].

Наведені обставини, що склалися в умовах воєнного стану в Україні, потребують не тільки об'єктивного оцінювання, а ґрунтового вивчення, зокрема й з боку представників правової науки.

Проблемам забезпечення прав та свобод людини і громадянина ще за мирних часів присвячувалися праці таких вітчизняних вчених-правників, як: В.В. Іванюшенко, М.В. Ковалів, М.Д. Лазарева, Н.М. Опольська, О.З. Панкевич, П.М. Рабінович, Ю.С. Разметаєва, О.В. Славна, М.І. Смокович та ін.

В умовах триваючого зараз воєнного стану – роботи В.В. Лазарева, Х.М. Маркович, Б.Б. Мельниченка.

Характерною особливістю праць перелічених авторів є те, що ними розглядалися лише питання забезпечення прав та свобод людини і громадянина, фактично залишаючи поза увагою проблематику асекурації відповідних обов'язків (передусім в умовах триваючого воєнного лихоліття).

Зважаючи на це, в теперішніх воєнних українських реаліях означений напрямок творчого пошуку є достатньо актуальним та затребуваним, тому розгляд питань пов'язаних з потребою формування концепту забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина під час війни в Україні, слід вважати головною метою даної роботи.

На початку викладення основного матеріалу, варто відмітити, що минуло більше 76 років, як 10 грудня 1948 року у столиці Франції – Парижі, на 183 пленарному засіданні третьої сесії Генеральної Асамблеї ООН, була прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Загальна декларація прав людини (далі – Загальна декларація).

Зміст перших семи статей даного засадничого міжнародно-правового документу віддзеркалює найбільш нагальні та невирішені проблеми сто-

совно прав людини, які турбували світове співтовариство у післявоєнні часи та потребували свого невідкладного розв'язання.

Так, у зазначених статтях Загальної декларації проголошувалося, що:

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства (ст. 1);

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Загальною декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2);

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність (ст. 3);

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані, рабство і работоргівля забороняються у всіх їх видах (ст. 4);

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання (ст. 5);

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності (ст. 6);

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якої б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7).

Серед детермінантів, що спонукали до прийняття Загальної декларації, на мою думку, слід відмітити наступні: завершення Другої світової війни, під час якої відбувалося суцільне порушення прав людини (насамперед, право на життя); поява нових контурів двополярної конструкції світопорядку, що провокувало між їх репрезентантами не тільки можливе воєнне протистояння, а й світоглядне та ідеологічне суперництво; бажання ініціаторів прийняття Загальної декларації виробити нові, сталі та об'єднавчі соціальні платформи для подальшого мирного співіснування різноформацийних держав та цивілізаційного розвитку людства; високі темпи процесів післявоєнної деколонізації та необхідність безальтернативного запровадження демократичних засад організації суспільства та політичної влади у більшості новостворених постколоніальних країнах.

Є дуже символічним, що затвердження Загальної декларації відбулося на території Франції, фактичній колісці європейської демократії, де під час Великої французької революції 26 серпня 1789 року постановою Національних зборів Франції була ухвалена Декларація прав людини і громадянина (далі – Декларація). Цей історичний акт складався з короткої передмови та 17 статей, що проголошували «невід’ємні і священні права людини» – вільність від народження, рівність із іншими особами, право творити закони, свободи совісті, слова, друку, а також рівномірний розподіл податків, контроль за їх витратою та діяльністю посадовців. Декларація визначала народ носієм суверенітету. Документ відтак закріплював не тільки індивідуальні, а й колективні права людини. Прямим результатом цього акту було внесення десяти поправок до Конституції США про права і свободи. [4, с.202].

Як бачимо, зміст Загальної декларації базується значним чином на відносно тривалому та міцному історично-нормативному підґрунті, але на відміну від Декларації, вона має набагато ширше поле дії міжнародно-правового документу. Проте, положення «французької Декларації» де-факто імплементовані до чинної Конституції П’ятої республіки Франції, а значна кількість норм Загальної декларації майже без змін дублюється у відповідних статтях української Конституції. Наприклад, положення ст.1 Загальної декларації відображені у ст. 21 Конституції України, відповідно ст. 3 у ст.ст.27,29, ст. 5 у ст. 28, а ст. 7 у нормах ст. 24 вітчизняного Основного Закону, та ін.

На відміну від прав людини, її обов’язки не мають загальної міжнародно-правової формалізованої фіксації, головним поясненням такого феномену є тривала історія людства, у якій достатньо довгий час існувала значна диспропорція між правами, мізерної кількості тих хто правив і господарював (фараонів, королів, царів, феодалів та їх васалітету, керівників мануфактур раннього капіталізму, далі буржуазії та ін.) з одного боку, та обов’язками, а скоріш рабською чи феодалською повинністю рабів та кріпаків або мізерністю прав пролетаріату у часи поширення та розвитку капіталістичних відносин (аж до Другої світової війни), котрі уособлювали переважну більшість населення, над яким продовжували правити і господарювати.

З часом, в умовах післявоєнної побудови так званого «народного капіталізму» наприкінці 40-х та протягом 50-х років минулого століття, відбувалось вдосконалення основних інститутів демократії, що передбачало: наявність політичних прав і свобод громадян, підпорядкування меншості більшості, функціонування політичної системи

та вільної преси, поділ державної влади на три складові (виконавчу, законодавчу і судову). Також, правнича та політична еліта демократичних країн почала приділяти підвищену увагу правам людини та забезпеченню їх належної реалізації.

У нашій країні процеси демократизації розпочалися у 90-х роках минулого століття, після розпаду СРСР. Так, у главі 2 чинної Конституції України «Права, свободи та обов’язки людини і громадянина», норми статей з 21 по 64 присвячені правам і свободам та лише у 4 статтях (ст.ст. 65-68) зафіксовані відповідні обов’язки, а саме стосовно – захисту Вітчизни, шанування державних символів України (ст. 65), не заподіювання шкоди природі, культурній спадщині (ст. 66), зобов’язання сплачувати податки і збори (ст. 67) та зобов’язання неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Окрім того, згідно частини 2 ст. 51 українського Основного Закону – батьки зобов’язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов’язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

У порівнянні з Конституцією сучасної Польщі, у якій 5 статей присвячено обов’язкам громадян близьким за змістом до положень українського Основного Закону, виняток становить ст. 82 польської Конституції, у якій зазначено, що обов’язком польського громадянина є зберігати вірність Польській Республіці, а також піклуватися про спільне благо.

Розглядаючи права та обов’язки людини в Україні, також не слід забувати про норми статті 3 Конституції нашої держави, у котрій зафіксовано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави.

На мій погляд, у перспективі перелік відповідних конституційних обов’язків українських громадян має реальні перспективи свого розширення. Так, накопичений в умовах воєнного стану досвід, об’єктивно спричинює розгляд можливого конституційного встановлення певних зобов’язань людини, серед яких – близький за змістом аналог ст. 82 польської Конституції; зобов’язання батьків 6-7 річних дітей забезпечити обов’язок набуття дітьми знань початкової та середньої освіти (обов’язкове шкільне навчання означає, що діти зобов’язані відвідувати школу); обов’язок публічних службовців усіх владних рівнів, вчасно та у повній мірі виконувати покладені на них обов’язки, без підміни суспільних (державних) інтересів на приватні чи інші інтереси меркантильного та антисоціального характеру.

Значно менша кількість конституційних обов'язків людини і громадянина, у порівнянні з відповідними правами, пояснюється не тільки фактичною пріоритетністю останніх над першими, а й традиціями та звичаями конкретної нації, рівнем правової культури і свідомості більшості громадян, змістом та превалюванням тих чи інших цінностей у конкретному суспільстві та державі. Також не слід забувати про вплив релігійних (у нашому випадку християнських) поглядів на життя (10 заповідей нагірної проповіді), які за тривалий час цивілізаційного розвитку людства у цілому позитивно позначилися як на свідомості громадян, так й на формуванні та зміцненні відповідних цінностей у більшості європейських країн.

В той же час, практика тривалої широкомасштабної війни в Україні поступово доводить недосконалість поширеного зараз підходу (провідного принципу) забезпечення прав, свобод людини і громадянина, за якого вимоги щодо виконання громадянами своїх обов'язків у значної частини соціуму штучно нівелюються за допомогою формування хибного уявлення про їх другорядність по відношенню до домінуючого і під час війни примату прав і свобод. За такої соціальної конструкції, навіть обов'язок щодо захисту Вітчизни не завжди стає винятком з цього умовно «зручного правила» – жити без зайвих обов'язків перед суспільством і державою, навіть коли така позиція може призвести до власного громадянського фіаско та безповоротної втрати держави, у який ти живеш.

Крім того, серед вітчизняного чиновництва можна спостерігати численні прояви своєрідного «правового нігілізму», коли немало представників бюрократії наділяють себе уявними дискреційними повноваженнями, результатами реалізації яких є посадові зловживання, корупція та казнокрадство, що є красномовним прикладом не виконання конституційних зобов'язань неухильно дотримуватися Конституції та законів України. Особливо такий стан речей неприпустимий в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли формування більшої половини Державного бюджету країни відбувається за рахунок коштів західних партнерів, а лівова частина зібраних у межах країни податків йде на виробництво і закупівлю озброєння для Сил оборони України.

За умов належного виконання переважною більшістю українського населення своїх громадянських та службових обов'язків (від пересічного мешканця міста (села) і до глави держави), наша країна за більше ніж 33 роки своєї незалежності, не змогла б стати найбільшійою європейською державою, функціонування якої супроводжується

перманентними системними кризами та соціальними конфліктами. Такі реалії – детермінують суспільну слабкість та спокуси сусідніх країн у кращому випадку диктувати та нав'язувати нам свої історико-культурні наративи або висувати неприйнятні економічні вимоги, а у гіршому – скористатися нашою суспільно-політичною кволістю, анексувати спочатку частину, а потім спробувати захопити усю територію держави.

Задеклароване у статті 21 Конституції України положення про те, що дотримання прав і свобод особи стало одним з найважливіших пріоритетних принципів незалежної української держави. На мою думку є цілком прийнятною нормою для розвинутих і стабільно функціонуючих демократичних держав, у соціальних конструкціях яких чітко проглядаються ознаки верховенства права та потужних інститутів громадянського суспільства.

Нажаль, а ні для України зразка 1996 року (рік прийняття Конституції), а ні теперішньої нашої країни, наведені вище ознаки поки що не набули виразних контурів, тому враховуючи теперішні реалії, згадане конституційне положення мало б містити норму у якій також згадується про примат дотримання принципу дотримання ключових обов'язків на рівні забезпечення відповідних прав, свобод людини і громадянина.

Домінуючий та задекларований у конституціях переважної більшості демократичних держав світу концепт (провідний принцип, керівна ідея) пріоритетності прав, свобод людини і громадянина, можна визначити як обмежений формат відповідної забезпеченості (бо не у ньому не згадується про обов'язки фізичних осіб).

На основні історико-правові причини використання такого підходу мною вказувалося на початку даної праці, тому слід лише нагадати про вже згаданий вище міжнародно-правовий документ – Загальну декларацію (Загальна декларація прав людини) від 10 грудня 1948 року.

За майже 77 років своєї чинності, результати реалізації положень зазначеного акту залишили помітний слід у повоєнному розвитку людства. Загальна декларація, сприяла демократичному становленню не одного десятка нових постколоніальних країн на різних континентах нашої планети. Після фактичного політичного та економічного банкрутства СРСР у 1991 році, даний міжнародно-правовий документ слугував своєрідним дороговказом для більшості колишніх радянських республік, народ і керівництво яких прагнуло будувати свої молоді держави на засадах демократії поваги до людської особистості, її прав і свобод.

Однак нове цивілізаційне протистояння у світі, що розпочалось наприкінці нульових років ХХІ сторіччя, сприяло поступовому змен-

шенню ролі, а потім й сфери дії норм міжнародного права, що зафіксовані в основних міжнародних актах, зокрема й в Загальній декларації. Серед головних детермінантів цієї небезпечної міждержавної турбулентності можна відмітити: кризу світової демократії (насамперед, це стосується таких її стовпів як США, більшості країн ЄС, Японії та Південної Кореї); вже мало приховані претензії КНР на одноособове світове домінування, що може призвести до її конфлікту (зокрема й воєнного) з США; зростання та фактична реалізація ревізійоністських намірів РФ на пострадянському та постсоціалістичному європейському просторі; цивілізаційна дезорієнтація та невизначеність більшості країн третього світу (зараз Глобального Півдня); формування та набрання політичної та економічної ваги країн фактично нової «вісі лиха» під неформальним патронатом КНР.

Неспровоковану широкомасштабну агресію РФ проти нашої держави 24 лютого 2022 року небезпідставно можна вважати одним з найнебезпечніших проявів вказаного протистояння, яке за несприятливих обставин не тільки для України, а й для усіх країн демократичного світу може трансформуватись у нову світову війну.

За таких загрозливих умов, кожна демократична держава має не тільки усвідомити реалістичність небезпеки, що насувається, а й бути готовою чинити опір (зокрема і збройний) потенційному агресору (агресорам). Громадяни цих країн, мають збагнути, що вони наділені не тільки правами та свободами, а й обов'язками, серед яких найбільш актуальним та затребуваним є – захист Вітчизни.

Перефразовуючи вислів відомого і не дуже популярного в пострадянські часи вождя революції, необхідно осмислити те, що усяка демократія лише тоді чого-небудь варта, коли вона вміє захищатися.

Нажаль як свідчить український досвід, а також результати опитувань у країнах Європи, готовність стати на захист своєї Батьківщини проявляють далеко не всі громадяни. Так, Асоціація Gallup International Association провела опитування у 45 країнах світу на тему: Чи готові ви воювати у разі нападу на вашу країну? Всього було опитано 46 138 осіб у всьому світі. Опитування тривало протягом жовтня-грудня 2023 року і було оприлюднене наприкінці 2024 року. Похибка в опитуванні становить – 3-5%.

Найбільше неготові до захисту у разі нападу на їхню державу: Італія – 78%; Австрія – 62%; Німеччина – 57%; Іспанія – 53%.

Серед європейських країн найбільшу готовність воювати за свою державу висловили фіни – 74%; поляки – 45%; британці – 33%.

У США готові – 41%, не готові 34%. В Україні «Так» відповіли 62%, «Ні» – 33%, відмовилися відповідати, або сказали «Не знаю» – 4% [5].

Не зважаючи на певну умовність наведених результатів, яка насамперед спричинена відсутністю належного усвідомлення реальності загрози збройного нападу у мешканців держав де відбувалося опитування (українські жителі є винятком), отримані дані мають стати серйозною інформацією для роздумів як для цивільного так й військового керівництва більшості демократичних (передусім європейських) держав.

Тривале домінування провідного принципу пріоритетності забезпечення прав, свобод людини і громадянина сприяло зростанню питомої ваги інфантилізму серед значної частини населення демократичних європейських країн (напевно виняток складають громадяни Фінляндії, три чверті яких готові стати на захист своєї Батьківщини).

На мій погляд, враховуючи накопичений досвід триваючої майже 3,5 років широкомасштабної російсько-української війни, загрозливе за своїми обсягами поширення суто споживацьких настроїв між різноманітними верствами населенням європейських демократичних держав, спричиняють необхідність запровадження заходів спрямованих на виправлення такої потенційно небезпечної ситуації.

Серед можливих таких організаційно-правових кроків, одним з першочергових є запровадження нової константи забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Такий захід не тільки повинен замінити існуючий підхід обмеженого гарантування правосуб'єктності (фактично лише у частині прав і свобод), а й сприятиме формуванню та зміцненню загальнолюдських цінностей та позитивних світоглядних принципів у більшості громадян демократичних країн, посилить у них не тільки здатність висловлювати власну емпатію, солідарність та співчуття жертвам агресії та несправедливості, а й спонукатиме їх до готовності захищатися від свавілля та зазіхань на свободу, демократичний устрій і мирну нормальність життя як у власній державі так й в інших демократичних країнах.

Не менш вагомим та значущим запровадження вказаної вище константи має стати й для України. На відміну від переважної більшості своїх західних партнерів, нашої державі прийдеться вирішувати ще більше проблем і задач, бо реалізація такої керівної ідеї як забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (повної правосуб'єктності) буде стосуватися не тільки пересічних громадян, а також представників державно-владного апарату, помітна частина якого звикла часто вирішувати власні фінансові та матеріальні

питання за допомогою займаної посади державного або самоврядного службовця. Тобто використовувати свою посаду чиновника для власного збагачення, реалізуючи негласний принцип «чим вища посада тим більше повноважень і можливостей для вирішення меркантильних питань та уникнення відповідальності за такі дії».

Зрозуміло, що свідомість таких представників вітчизняної бюрократії навряд чи підлягає «перепрошивці» на втілення у життя суспільних потреб, тому їх необхідно замінювати на тих, котрі здатні працювати на державний інтерес чи інтерес громади, життєвим та професійним кредо яких має стати правило «чим більше повноважень, тим більше зобов'язань та відповідальності».

Завершуючи, слід **констатувати**, що триваюча четвертий рік широкомасштабна російсько-українська війна фактично детермінувала суспільну потребу створення та запровадження нового концепту забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, повний формат правосуб'єктності якої має прийти на зміну функці-

онуючому майже 77 років провідному принципу забезпечення прав, свобод людини і громадянина, який відповідав неповній моделі реалізації правосуб'єктності фізичних осіб.

Запропоновану новацію не слід сприймати як малозначущу наукову ідею, дана пропозиція ґрунтується на тій об'єктивній реальності, що зосереджена у файлах накопиченого досвіду триваючої майже 3,5 років широкомасштабної війни в Україні, а також на аналізі тих негативних тенденцій, що характеризують все більше поширюючу кризу світової демократії.

Кожному громадянину країни розвинутого народовладдя або держави яка продовжує запроваджувати у себе демократію, потрібно позбутися споживацьких підходів до реалізації своїх прав, а користуватися ними, не забуваючи про існування своєї відповідальності перед власним сумлінням, суспільством і державою за вчасне та повне виконання обов'язків, покладених на нього не тільки чинним законодавством, а й визначених власною свідомістю і мораллю.

ЛІТЕРАТУРА

1. У Міноборони розповіли, скільки добровольців щомісяця долучаються до ЗСУ. *Київ вечірній*. 24 вересня 2024. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/103013/> (дата звернення: 23.06.2025)
2. Юлія Кузьменко. Понад 4,5 млн військовозобов'язаних оновили дані вчасно. Більшість – через «Резерв+». *Суспільне новини*. 17 липня 2024. URL: <https://suspilne.media/792947-ponad-45-mlrd-vijskovozobovazanih-onovili-dani-vcasno-bilsist-cerez-rezerv/#:~:text=> (дата звернення: 23.06.2025)
3. «Ім краще ховатися». Нардеп розповів скільки військовозобов'язаних не оновили дані. *РБК-Україна*. 14 жовтня 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/yim-krashche-hovatisya-nardep-rozpoviv-skilki-1728916124.html> (дата звернення: 23.06.2025)
4. Зінченко О.В. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – предтеча правової і політичної культури сьогодення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 3 (17). С. 202–203.
5. Який відсоток людей у світі готові воювати за свою країну: скільки таких в Україні? *Радіо Трек*. 9 березня 2025. URL: https://radiotrek.rv.ua/news/yakiy-vidsotok-lyudey-u-sviti-gotovi-voyuвати-za-svoyu-krayinu-skilki-takih-v-ukrayini_341381.html (дата звернення: 26.06.2025)

REFERENCES

1. U Minoborony rozpovily, skilky dobrovoltsiv shchomisiatsia doluchaiutsia do ZSU [The Ministry of Defense revealed how many volunteers join the Armed Forces of Ukraine each month]. *Kyiv vechirniy*. 24 veresnia 2024. Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/103013/>
2. Yuliia Kuzmenko. Ponad 4,5 mln viiskovozoboviazanykh onovyly dani vchasno. Bilshist – cherez «Rezerv+» [Over 4.5 million conscripts updated their data on time. Most of them through «Reserve+»]. *Suspilne novyny*. 17 lypnia 2024. Retrieved from: <https://suspilne.media/792947-ponad-45-mlrd-vijskovozobovazanih-onovili-dani-vcasno-bilsist-cerez-rezerv/#:~:text=>
3. «Im krashche khovatisia». Nardep rozpoviv skilky viiskovozoboviazanykh ne onovyly dani [«It's better for them to hide.» The People's Deputy told how many conscripts did not update their data]. *RBK-Ukraina*. 14 zhovtnia 2024. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/rus/news/yim-krashche-hovatisya-nardep-rozpoviv-skilki-1728916124.html>
4. Zinchenko O.V. (2013) Deklaratsiia prav liudyny i hromadianyna 1789 r. – predtecha pravovoi i politychnoi kultury sohodennia [The Declaration of the Rights of Man and Citizen of 1789 – the forerunner of today's legal and political culture]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, no. 3 (17), pp. 202–203.
5. Yakyy vidsotok liudei u sviti hotovi voiyuvaty za svoiu krainu: skilky takykh v Ukraini? [What percentage of people in the world are willing to fight for their country: how many in Ukraine?]. *Radio Trek*. 9 bereznia 2025. Retrieved from: https://radiotrek.rv.ua/news/yakiy-vidsotok-lyudey-u-sviti-gotovi-voiyuvaty-za-svoiu-krayinu-skilki-takih-v-ukrayini_341381.html

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-03>

ДИТИНА ГРАВЦЯ ЯК ЗАІНТЕРЕСОВАНА ОСОБА У СПРАВАХ ПРО ОБМЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ У ВІДВІДУВАННІ ГРАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА УЧАСТІ В АЗАРТНИХ ІГРАХ

Іванова А. С.*аспірантка кафедри цивільного процесу**Навчально-науковий інститут права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**вул. Володимирська, 60, Київ, Україна**orcid.org/0000-0002-7394-9378**alinaivanova2208@gmail.com*

Ключові слова: обмеження
доступу до азартних ігор,
окреме провадження,
учасник справи, матеріальна
залежність, захист
прав дитини, аліменти,
батьківський обов'язок.

Стаття присвячена визначенню особливостей процесуального статусу дитини гравця як заінтересованої особи у справах окремого провадження про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, тобто обмеження доступу до азартних ігор. Висвітлена в роботі проблематика є новою в цивільно-процесуальній доктрині, адже раніше досліджені в статті питання не ставали предметом наукових досліджень, хоча вони є актуальними та мають як теоретичне, так і практичне значення, адже у роботі відображено умови та обставини, за яких дитина виступатиме учасником справи про обмеження фізичної особи в доступі до азартних ігор як категорії справ окремого провадження. За результатами аналізу норм процесуального законодавства автор встановив наявність двох груп підстав, за яких дитина може бути залучена до участі в досліджуваній категорії справ окремого провадження як заінтересована особа: (1) у зв'язку з погіршенням матеріального становища гравця і/або членів його сім'ї та (2) у зв'язку з наявністю заборгованості зі сплати аліментів більше ніж за три місяці. У першому випадку автор зазначає, що дитина може виступати і як обов'язковий учасник справи, і залучатися факультативно. Це залежить від того, чи виступають порушені інтереси дитини безпосередньою підставою обмеження участі в азартних іграх. Відповідно автор доходить висновку, що тільки за умови погіршення матеріального становища дитини, як основної підстави обмеження доступу до азартних ігор, така дитина обов'язково виступатиме заінтересованою особою. Визначено, що в окремих випадках, коли погіршення матеріального становища стосується лише самого гравця, участь дитини як заінтересованої особи хоч і можлива, однак не є обов'язковою, оскільки наслідки такого погіршення не мають безпосереднього значення для самої дитини, а лише опосередковано впливають на рівень її матеріального забезпечення. Автор вказує, що за наявності у гравця в азартні ігри заборгованості зі сплати аліментів інтереси дитини порушуються незалежно від її майнового стану або майнового стану гравця, тому участь такої дитини як заінтересованої особи є обов'язковою. У статті наголошено, що кожен випадок участі гравця в азартних іграх при наявній заборгованості по аліментах порушує законне право дитини на утримання, а тому судові втручання шляхом обмеження такого доступу є виправданим з метою захисту інтересів дитини.

A GAMBLER'S CHILD AS AN INTERESTED PERSON IN CASES ON LIMITATION OF AN INDIVIDUAL'S OPPORTUNITY TO VISIT GAMBLING ESTABLISHMENTS AND PARTICIPATE IN GAMBLING

Ivanova A. S.

Postgraduate Student at the Department of Civil Procedure

Educational and Scientific Institute of Law

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7394-9378

alinaivanova2208@gmail.com

Key words: *limiting access to gambling, separate proceedings, case parties, financial dependence, child rights protection, alimony, parental obligation.*

The article focuses on identifying the specific features of the procedural status of a child of a gambler as an interested person in separate proceedings concerning limitation of an individual's opportunity to visit gambling establishments and participate in gambling, i.e., limiting access to gambling. The issues explored in this study are novel for the doctrine of civil procedure, as the issues raised herein have not previously been the subject of academic analysis, despite their relevance and both theoretical and practical importance. The article sets out the conditions and circumstances under which a child may be considered a case parties concerning the limitation of an individual's access to gambling as a category of separate proceedings. Based on an analysis of procedural legislation, the author identifies two groups of grounds on which a child may be involved in such proceedings as an interested person: (1) due to the deterioration of the financial situation of the gambler and/or members of their family and (2) due to the presence of alimony arrears exceeding three months. In the first instance, the author notes that the child may act either as a mandatory participant in the case or be involved on a discretionary basis. This depends on whether the infringement of the child's interests constitutes the direct basis for the limitation of the individual's access to gambling. Accordingly, the author concludes that only when the worsening of the child's financial circumstances serves as the primary ground for the limitation will the child be regarded as a mandatory interested person. It is also established that in cases where the deterioration concerns solely the gambler, the child's participation as an interested person, while possible, is not mandatory, as the consequences of such deterioration do not directly reflect on the child but only indirectly influence their material well-being. The author stresses that where the gambler has accumulated alimony arrears, the child's interests are infringed regardless of their own or the gambler's financial status. Therefore, in such cases, the child's involvement as an interested person is compulsory. The article headlines that any instance of a gambler's participation in gambling activities while in arrears on alimony payments violates the child's legal right to maintenance. Consequently, judicial intervention in the form of the litigation such access is justified as a means of safeguarding the child's interests.

Вступ. Відповідно до ч. 3 ст. 42 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) серед учасників справи в межах окремого провадження поряд із заявником, тобто особою, яка ініціює судовий процес, а відповідно має зацікавленість у вирішенні справи по суті, законодавство зазначає також інших заінтересованих осіб як окремих суб'єктів цивільного процесу [1]. При цьому заінтересованими особами у справах, що розглядаються в порядку окремого провадження,

є особи, які беруть участь у справі та мають у ній юридичну заінтересованість [2, с. 77]. Враховуючи це, при дослідженні кола осіб, які можуть виступати заінтересованими особами у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх, необхідним є визначення тих осіб, на права чи обов'язки яких рішення у такій справі вплине і які при цьому не виступають заявниками у справі, навіть за умови, що мають таку можливість:

Враховуючи, що серед підстав для обмеження доступу до азартних ігор законодавство називає, зокрема (а) перевищення витрат на гру над особистими доходами особи, що ставить особу або її сім'ю у скрутне матеріальне становище та скрутне матеріальне становище членів сім'ї гравця, а також інших осіб, яких він за законом зобов'язаний утримувати (п. 1 та п. 5 ч. 1 ст. 300-1 ЦПК України), та (б) несплату особою аліментів впродовж більше 3 місяців (п. 3 ч. 1 ст. 300-1 ЦПК України) [1], до заінтересованих осіб у досліджуваній категорії справ окремого провадження можна віднести дитину гравця. При цьому з аналізу вказаних підстав обмеження доступу до азартних ігор можна визначити, що окремого аналізу потребують два різні випадки: (1) коли дитина виступає заінтересованою особою як особа, яка є членом сім'ї гравця і яку ставлять у скрутне матеріальне становище, та (2) коли дитина виступає заінтересованою особою, перед якою існує заборгованість гравця щодо сплати аліментів.

Відповідне дослідження дозволить встановити процесуальні особливості суб'єктного складу справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх. Водночас це питання в цивільно-процесуальній доктрині є новим, адже проблематика, висвітлена в роботі, до цього не знаходила уваги серед науковців, а тому визначення процесуальних особливостей статусу дитини гравця як заінтересованої особи у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх є актуальним не тільки з точки зору теоретичного доробку, але й має практичне спрямування, націлене на встановлення умов, за яких дитина залучатиметься до участі у справах про обмеження доступу до азартних ігор як заінтересована особа.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питання залучення дитини як заінтересованою особи, яка має матеріальну залежність від гравця, необхідно почати з визначення причин можливості такого залучення. Як вже зазначалось, серед підстав для обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України визначає перевищення витрат на гру над особистими доходами особи, що призводить до скрутного матеріального становища її сім'ю, та скрутне матеріальне становище членів сім'ї гравця, а також інших осіб, яких він за законом зобов'язаний утримувати [1]. Тобто для здійснення на підставі вказаних обставин судового обмеження фізичної особи в доступі до азартних ігор необхідним є встановлення судом факту наявності їх негативного впливу на матеріальне становище членів сім'ї та утриманців гравця. Можливість залучення у такому випадку

дитини як заінтересованої особи пояснюється наступними причинами.

По-перше, відповідно до ч. 2 і 4 ст. 3 Сімейного кодексу України (далі – СК України) сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [3]. Так, у рішенні Конституційного Суду № 5-рп/99 від 03.06.1999, зазначено, що під членом сім'ї треба розуміти особу, що перебуває з суб'єктом права у правовідносинах, природа яких визначається: кровними (родинними) зв'язками або шлюбними відносинами; постійним проживанням; веденням з ним спільного господарства. До кола членів сім'ї належать дружина (чоловік), діти і батьки. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні [4]. Верховний Суд своєю чергою в постанові від 23.04.2020 у справі № 686/8440/16-ц вказав, що законодавство не передбачає вичерпного переліку членів сім'ї та визначає критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Такими критеріями віднесення до кола членів однієї сім'ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання [5]. Таким чином, дитина відноситься до кола осіб, які є членами сім'ї гравця, незалежно від того, проживає він спільно з цією дитиною чи ні, а відповідно для віднесення її до члена сім'ї достатньо виключно довести факт кровного споріднення, який спричиняє наявність батьківських обов'язків щодо дитини, зокрема і фінансових.

По-друге, з урахуванням зазначеного вище, фінансове благополуччя гравця безпосередньо впливає на фінансове забезпечення неповнолітньої дитини як члена його сім'ї. Це виснується з системного аналізу наступних норм права: відповідно до ч. 2 ст. 51 Конституції України та ст. 180 СК України, батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття [3; 6], а згідно із ч. 2 ст. 11 Закону України «Про охорону дитинства» предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини [7], зокрема, її належне утримання. Тому зазвичай матеріальний стан неповнолітньої дитини залежить від матеріального стану осіб, які її забезпечують, тобто в першу чергу батьків такої дитини. Так само і майновий стан повнолітньої дитини, яка продовжує навчання, може залежати від її батьків, тому відповідно до ч. 1 ст. 199 СК

України, якщо така дитина продовжує навчання у батьків за наявності у них матеріальної спроможності продовжується обов'язок її утримувати [3].

Таким чином, при погіршенні матеріального становища батьків дитини можливе погіршення такого становища і самої дитини. У зв'язку з цим, у разі обмеження доступу фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх на підставі зменшення рівня фінансового забезпечення самого гравця або його членів сім'ї можливе залучення дитини як заінтересованої особи. Водночас слід зазначити, що участь такої заінтересованої особи не завжди буде обов'язковою. Так, у разі якщо підставою є погіршення майнового стану самого гравця, то хоча ця обставина і впливатиме на рівень фінансового благополуччя дитини, саме рішення суду у вказаній категорії справ окремого провадження не буде безпосередньо пов'язаним з правами та інтересами дитини, вони не виступатимуть самостійною підставою для обмеження фізичної особи в доступі до азартних ігор, а відповідно залучити дитину як заінтересовану особу буде хоча і можливо, з урахуванням прямої залежності її матеріального стану від гравця, однак недоцільно, адже такий вплив буде виступати виключно додатковою (підсилюючою) обставиною, яка свідчатиме про необхідність обмеження доступу фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх.

Інша ситуація виникатиме за умови, якщо підставою для такого обмеження виступатиме саме негативний вплив на майнове становище дитини. Наприклад, гравець замість забезпечення потреб власної дитини витрачатиме кошти на участь в азартних іграх, при цьому не погіршуючи власного матеріального становища, тобто продовжуючи забезпечувати собі особисто такий самий рівень життя і витрачаючи кошти на власні потреби у тих самих обсягах, як і до початку його захоплення азартними іграми. У такому разі саме погіршення майнового стану дитини буде виступати підставою для обмеження участі в азартних іграх і якщо дитина у такій справі не виступатиме заявником, то враховуючи безпосередній зв'язок судового рішення за результатами розгляду справи з її майновими інтересами залучення такої дитини як заінтересованої особи видається обов'язковим.

З тих самих підстав логічним було б визнати обов'язковим залучення дитини як заінтересованої особи (якщо вона не виступатиме заявником) у разі обмеження фізичної особи в доступі до азартних ігор на підставі п. 3 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України, тобто через несплату особою аліментів впродовж більше 3 місяців. Така позиція підтверджується перш за все мотивованою раніше тезою про те, що батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх, а у певних випадках і повнолітніх

дітей. Як правильно зазначає В. Скрипник, батьки повинні утримувати дітей на добровільних засадах через батьківські почуття та любов до своїх нащадків. Однак у разі відмови батьків надавати матеріальну підтримку своїм дітям виконання цього обов'язку забезпечується державою примусово шляхом стягнення з таких осіб аліментів на утримання дитини [8, с. 61]. Тобто аліменти є особливим способом виконання зобов'язання батьків утримувати свою дитину.

При цьому відповідно до ст. 179 СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини. Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. При цьому неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання, а також неповнолітня дитина має право на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до ЦК України [3]. Тобто несплата аліментів гравцем в азартні ігри безпосередньо впливає на майновий стан дитини незалежно від того, чи наявний прямий причинний зв'язок між такою несплатою і участю в азартних іграх. Так, причина наявності заборгованості по аліментам у гравця ймовірно не впливатиме на можливість залучення дитини як заінтересованої особи у досліджуваній категорії справ за умови, що така дитина не виступатиме заявником у справі. Адже незалежно від того, чи є у гравця матеріальні ресурси для покриття заборгованості по аліментам і продовження участі в азартних іграх без загрози погіршення його майнового стану, сама наявність такої заборгованості свідчить про невиконання такою особою її першочергового фінансового зобов'язання, а саме – утримання дитини, а тому обмеження доступу до азартних ігор у такому разі буде здійснюватися на підставі наявності порушеного права дитини (навіть якщо таке порушення прямо не спричинено участю особи в азартних), що свідчить про її юридичну зацікавленість у справі.

У такому разі логічним є висновок, що матеріальні ресурси, витрачені на участь в азартній грі, могли б бути передані дитині для забезпечення її утримання, однак гравець, не сплачуючи аліменти, порушив майнове право дитини, чим погіршив її майновий стан, а тому така дитина має безпосередню зацікавленість у встановленні щодо боржника по аліментам обмеження доступу до азартних ігор, тобто є заінтересованою особою у досліджуваній категорії справ окремого провадження.

Висновки. Особливості процесуального статусу дитини як заінтересованої особи у справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні

гральних закладів та участі в азартних іграх варіюються залежно від того, яка підстава такого обмеження застосовується. Так, у разі, якщо підставою для обмеження доступу до азартних ігор є погіршення матеріального становища саме дитини (п. 1 чи п. 5 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України), залучення дитини як заінтересованої особи видається обов'язковим для забезпечення прийняття законного судового рішення за умови, якщо така дитина не виступає заявником у справі. Так само в разі застосування як підстави для обмеження доступу до азартних ігор наявності в гравця заборгованості по аліментам більше ніж за 3 місяці (п. 3 ч. 1 ст. 300-3 ЦПК України), залучення дитини як заінтересованої особи є обов'язковим, якщо дитина вже не визначена як заявник. Водночас за умови опосередкованого погіршення майнового стану дитини, коли основною підста-

вою для обмеження участі в азартних іграх виступає фінансова нестабільність самого гравця або інших (крім дитини) членів його сім'ї, участь дитини як заінтересованої особи є факультативною, адже суттєво не впливає на можливість всебічного і повного розгляду справи про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх.

Слід зазначити, що результати, висвітлені в цій роботі, окреслюють тільки частину питань, пов'язаних із процесуальним статусом дитини гравця як заінтересованої особи у вказаній категорії справ окремого провадження. Зокрема, надалі можливим є дослідження особливостей здійснення законного представництва неповнолітньої дитини в таких справах за умови, якщо заявником виступає один з її батьків, а обмеження участі в азартних іграх здійснюється щодо іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 29.05.2025).
2. Пружанська Т. Особливості судового розгляду справ у різних провадженнях цивільного судочинства: порівняльно-правовий аспект. *Право і суспільство*. 2017. № 3 (2). С. 75–78. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/31325> (дата звернення: 29.05.2025).
3. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 29.05.2025).
4. Рішення Конституційного Суду України (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») : Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 № 5-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99> (дата звернення: 29.05.2025).
5. Постанова Верховного Суду: від 23.04.2020 № 686/8440/16-ц. 2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (дата звернення: 29.05.2025).
6. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.05.2025).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 29.05.2025).
8. Скрипник В. Аліменти як об'єкти цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 60–65. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.11> (дата звернення: 29.05.2025).

REFERENCES

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Civil Procedural Code of Ukraine], Kodeks Ukrainy № 1618-IV (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. [in Ukrainian]
2. Pruzhanska, T. (2017). Osoblyvist sudovoho rozghliadu sprav u riznykh provadzhenniakh tsyvilnoho sudochynstva: Porivnialno-pravovyi aspekt. *Pravo i suspilstvo* [The specificity of judicial consideration of cases in various civil proceedings: a comparative legal aspect], (3 (2)), 75–78. <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/31325>.
3. Simeinyi kodeks Ukrainy [The Family Code Of Ukraine], Kodeks Ukrainy № 2947-III (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. [in Ukrainian]
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (sprava pro ofitsiine tлумachennia termina “chlen simi”) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine (case on the official interpretation of the term “family member”)], Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 5-rp/99 (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99>. [in Ukrainian]
5. Postanova Verkhovnoho Sudu [The Supreme Court's decision], № 686/8440/16-ts (2020, 23 kvitnia). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123>. [in Ukrainian]
6. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine], № 254k/96-VR (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>. [in Ukrainian]
7. Pro okhoronu dytynstva [About the protection of childhood], Zakon Ukrainy № 2402-III (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. [in Ukrainian]
8. Skrypnyk, V. (2020). Alimenty yak obiekty tsyvilnykh prav. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Aliments as objects of civil rights], (9), 60–65. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.11>. [in Ukrainian]

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349.3(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-04>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Кощинець М. І.*кандидат економічних наук, доцент,**професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та національної безпеки**Національна академія внутрішніх справ**пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна**orcid.org/0000-0001-9301-0432**marian80@ukr.net*

Key words: *legal regulation,
financial security, non-bank
financial institutions, regulator,
risk, financial sector.*

Стаття присвячена дослідженню сутності та аналізу правового регулювання діяльності небанківських фінансових установ, їх ролі та впливу на реалізацію фінансової безпеки держави. Доведено, що фінансова безпека – це невід'ємна частина національної безпеки держави, яка безпосередньо залежить від усіх економічних процесів у суспільстві. В свою чергу, небанківські фінансові установи відіграють ключову роль у мобілізації та розподілі капіталу, інколи складаючи конкуренцію банкам. Вони акумулюють кошти приватних інвесторів і вкладають їх у різноманітні економічні проекти, що сприяє стабілізації ринку капіталів. Небанківські фінансові установи допомагають збалансувати попит та пропозицію на фінансові ресурси, перерозподіляють та знижують фінансові ризики, а також підвищують ліквідність інвестицій завдяки професійному управлінню залученими коштами. Таким чином, небанківські фінансові установи не лише досягають власних комерційних цілей, але й сприяють вирішенню загальноекономічних завдань та економічному зростанню в Україні.

У дослідженні також виокремлено та охарактеризовано ряд спільних рис та ключових відмінностей між банками та небанківськими фінансовими установами, як учасниками фінансового сектору.

Окремо висвітлюється роль та значення Національного банку України, як регулятора небанківського фінансового ринку, включаючи страхові, лізингові, факторингові компанії, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи. Реформи, започатковані новим регулятором, значно оновили ринок небанківських послуг, наблизивши його до європейських стандартів. Серед ключових змін, це підвищення прозорості ринку, впровадження стандартів звітності, ліцензування та контролю за капіталом. Крім того, впроваджено ризик-орієнтований нагляд, посилено захист прав споживачів та встановлено чіткі вимоги до корпоративного управління та внутрішнього контролю.

У статті детально проаналізовано сучасний стан правового регулювання небанківського фінансового сектору та виокремлено ряд ключових та важливих підфункцій небанківських фінансових установ у реалізації фінансової безпеки держави, що забезпечить розвиток фінансових послуг та стабільне майбутнє держави.

THE LEGAL ASPECTS OF REGULATING THE ACTIVITIES OF NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR IMPACT ON THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

Koshchynets M. I.

PhD in Economics, Associate Professor,

Professor at the Department of Operational Investigation and National Security

National Academy of Internal Affairs

Solomianska Sq., 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9301-0432

marianna80@ukr.net

Ключові слова: *правове регулювання, фінансова безпека, небанківські фінансові установи, регулятор, ризик, фінансовий сектор.*

The article is devoted to the study of the essence and analysis of legal regulation of non-bank financial institutions, their role and impact on the implementation of the financial security of the State. It is proved that financial security is an integral part of the national security of the state, which directly depends on all economic processes in society. In turn, nonbank financial institutions play a key role in mobilizing and distributing capital, sometimes competing with banks. They accumulate funds from private investors and invest them in various economic projects, which helps to stabilize the capital market. Non-bank financial institutions help to balance the supply and demand for financial resources, redistribute and reduce financial risks, and increase the liquidity of investments through professional management of the funds raised. Thus, non-bank financial institutions not only achieve their own commercial goals, but also contribute to the solution of general economic problems and economic growth in Ukraine.

The study also identifies and characterizes a number of common features and key differences between banks and non-bank financial institutions as participants in the financial sector.

The role and importance of the National Bank of Ukraine as a regulator of the non-banking financial market, including insurance, leasing, factoring companies, credit unions, pawnshops and other financial institutions, is also highlighted. The reforms launched by the new regulator have significantly updated the non-banking services market, bringing it closer to European standards. The key changes include increased market transparency, implementation of reporting, licensing and capital control standards. In addition, risk-based supervision was introduced, consumer protection was strengthened, and clear requirements for corporate governance and internal control were established.

The article analyzes in detail the current state of the non-banking financial sector and identifies a number of key and important sub-functions of non-banking financial institutions in the implementation of the financial security of the state, which will ensure the development of financial services and a stable future of the state.

Вступ. У сучасних умовах економічної нестабільності, фінансових викликів та геополітичної турбулентності фінансова безпека держави набуває пріоритетного значення. Часто, говорячи про фінансову систему, ми згадуємо лише банки. Але поза увагою залишається важлива її складова – небанківські фінансові установи (НФУ), які виконують критичну роль у забезпеченні стійкості, диверсифікації та доступності фінансових послуг.

Фінансова безпека держави є ключовим елементом національної безпеки та тісно пов'язана з усіма економічними процесами, що відбуваються в суспільстві. Вона сприяє формуванню соціально орієнтованої ринкової економіки, підвищує рівень життя та добробут населення, а також відіграє важливу роль у реалізації ефективної економічної політики. Крім того, фінансова безпека забезпечує соціальну стабільність у суспільстві.

та є основою для фінансового розвитку країни, сприяючи її становленню на міжнародній арені як конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого суб'єкта [1, с. 6].

Фінансова безпека держави – це захищеність її інтересів у фінансовій сфері. Вона означає такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що дозволяє державі ефективно формувати, зберігати та раціонально використовувати фінансові ресурси країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань правового регулювання діяльності НФУ та реалізації фінансової безпеки держави є предметом глибокого вивчення у науці, про що свідчить значна кількість присвячених цій темі праць. Цю проблематику досліджували та вивчали такі вітчизняні науковці як: О. Тихонова, Г. Буга, О. Іваницька, О. Вовчак, В. Шелудько, В. Левченко, В. Корнєєв, О. Картамишева, В. Базилевич, Н. Дребот, та інші. Віддаючи належне їхнім цінним науковим здобуткам у цій галузі існує ще чимало недосліджених питань які потребують дослідження, якнайшвидшого розв'язання та належного правового врегулювання.

Метою статті є узагальнення суті та ролі НФУ, аналізу правового регулювання діяльності НФУ, дослідження сучасного стану фінансового сектору та його вплив на реалізацію фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. У 2021 р. затверджено Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [2], яка визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів національних інтересів у сфері забезпечення економічної безпеки. Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами.

Доленосним рішенням у розвитку НФУ стало прийняття нового Закону України у грудні 2021 року «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [3], який вступив в силу з 1 січня 2024 року й встановив чіткі вимоги до роботи фінансових установ. Крім того, разом із цим законом в дію введені й новий Закон України «Про кредитні спілки», а також пов'язані зміни, внесені до Закону України «Про страхування», Закону України «Про фінансовий лізинг» та інших нормативно-правових актів. Національний банк України та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку поступово здійснили оновлення регулювання у зазначених сферах та забезпечили приведення своїх нормативно-правових актів у відповідність із Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та пов'язаними нормативними актами.

Варто зауважити, що поняття фінансової установи, яке сформулював законодавець у законі України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та вищезазначені міркування, дали можливість науковцями визначити її ознаки, до яких можна віднести наступні:

1. НФУ створюються виключно для надання фінансових послуг.

2. За організаційно-правовою формою НФУ можуть бути організовані у вигляді господарських товариств (як підприємницьких, так і не підприємницьких) та кооперативів, заснованих на різних формах власності.

3. Юридична особа отримує статус НФУ з моменту внесення відповідного запису до Державного реєстру фінансових установ.

4. Діяльність НФУ у сфері надання фінансових послуг підлягає обов'язковому ліцензуванню Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

5. НФУ є юридичними особами зі спеціальною правоздатністю, створеними для виконання певних банківських операцій.

6. Основною метою діяльності НФУ є отримання прибутку, оскільки вони, як правило, є комерційними організаціями [4].

Новий Закон передбачає регулювання таких аспектів:

1. Встановлення уніфікованих визначень, основних принципів та засад функціонування ринку фінансових послуг, а також вимог до діяльності, пов'язаної з наданням відповідних фінансових послуг.

2. Комплексне врегулювання питань, що стосуються захисту прав споживачів фінансових послуг, зокрема під час отримання інформації про фінансову послугу, укладення договору та його виконання.

3. Визначення вимог до діяльності фінансових компаній та ломбардів, а також порядку їх реорганізації та виходу з ринку.

Загалом, до НФУ належать страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, фінансові компанії, установи мікрокредитування, недержавні пенсійні фонди, факторингові та форфейтингові компанії. Їх головна особливість – вузька спеціалізація та орієнтація на конкретні сегменти ринку, що дозволяє ефективніше задовольняти потреби окремих категорій споживачів. НФУ відіграють ключову роль у мобілізації та розподілі капіталу, інколи складаючи конкуренцію банкам. Вони акумулюють кошти приватних інвесторів і вкладають їх у різноманітні економічні проекти, що сприяє стабілізації ринку капіталів. НФУ допомагають збалансувати попит та пропозицію на фінансові ресурси, перерозподіляють та знижують фінансові ризики, а також

підвищують ліквідність інвестицій завдяки професійному управлінню залученими коштами. Таким чином, НФУ не лише досягають власних комерційних цілей, але й сприяють вирішенню загальноекономічних завдань та економічному зростанню в Україні.

Незважаючи на значну роль НФУ, українське законодавство не містить чіткого визначення цього терміну. Фактично, НФУ можна логічно визначити лише шляхом аналізу нормативних документів, відносячи до них усі установи фінансово-кредитної системи, що не є банками. Це відрізняє українське законодавство від багатьох інших країн, де існують «основні» закони, які надають чітке визначення НФУ, на яке потім посиляються інші нормативні акти при детальному регулюванні їхньої діяльності.

Згідно з думкою О. М. Іваницької, система небанківських фінансово-кредитних інститутів, або парабанківська система, охоплює групу небанківських фінансових посередників, які діють на ринку фінансових послуг відповідно до чинного законодавства. Ці інститути надають спеціалізовані фінансові послуги, такі як кредитування, інвестування та техніко-посередницькі послуги, які не входять до сфери банківської діяльності. Їхня діяльність спрямована на трансформацію власних, залучених і запозичених фінансових ресурсів з метою задоволення фінансових потреб споживачів та отримання прибутку. В Україні до парабанківських посередників належать страхові компанії (ризикові та компанії зі страхування життя), недержавні пенсійні фонди, кредитні установи (кредитні спілки, ломбарди, інші кредитні організації, юридичні особи публічного права), фінансові компанії (включаючи лізингові, факторингові, компанії, що займаються операціями з нерухомістю, фінансуванням будівництва тощо) та інститути спільного інвестування [5].

О. Є. Картамишева описує фінансові установи як юридичні особи зі спеціальним правовим статусом, які є фінансовими посередниками, зареєстрованими в державному реєстрі фінансових установ. Вони виконують окремі банківські операції від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, через банки на підставі ліцензії Національного банку України. Ці установи спеціалізуються на наданні певних видів фінансових послуг, залучаючи кошти фізичних і юридичних осіб без депозитів, а також розміщуючи їх від свого імені і на власний ризик. При цьому вони створюють новий товар – власні зобов'язання і вимоги, щоб задовольнити потреби клієнтів, а також отримати прибуток або зберегти реальну вартість фінансових активів [6].

Хоча банки та НФУ є фінансово-кредитними установами з багатьма спільними рисами, їхня

ключова відмінність полягає у характері діяльності. Спільними рисами банків та НФУ є:

1. Формування ресурсів, тобто обидва типи установ можуть випускати боргові зобов'язання, які реалізуються на фондовому ринку.

2. Формування активів, а саме вони також можуть купувати боргові зобов'язання для формування своїх активів.

3. Принципи діяльності, іншими словами їхня діяльність ґрунтується на однакових принципах здійснення фінансово-кредитної діяльності. В свою чергу можемо назвати основні суттєві відмінності між банками та НФУ:

1. Універсальність проти спеціалізації, тобто банки є універсальними установами, які комплексно здійснюють усі базові банківські операції: депозитну, кредитну та розрахунково-касову діяльність. Навіть спеціалізовані банки зберігають можливість виконувати повний спектр банківських операцій. НФУ, навпаки, характеризуються вузькою спеціалізацією. Вони не виконують увесь комплекс банківських операцій.

2. Вплив на грошову пропозицію, іншими словами діяльність НФУ не пов'язана зі створенням депозитів, а отже, не впливає на динаміку пропозиції грошей. Це звільняє їх від вимог щодо обов'язкового резервування, які поширюються на банки. Саме тому законодавство більшості країн надає НФУ інший статус, ніж банківським установам.

З 1 липня 2020 року Національний банк України взяв на себе повноваження регулятора небанківського фінансового ринку, включаючи страхові, лізингові, факторингові компанії, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи. Зміни, проведені новим регулятором, значно оновили ринок небанківських послуг, наблизивши його до європейських стандартів. Нові нормативно-правові посилюють регулювання галузі – від нагляду та звітності до застосування заходів впливу. Крім того, впроваджено ризик-орієнтований нагляд, посилено захист прав споживачів та встановлено чіткі вимоги до корпоративного управління та внутрішнього контролю.

Таким чином, аналізуючи сучасний стан небанківського фінансового сектору, варто зауважити, що у IV кварталі 2024 року надавачі небанківських фінансових послуг збільшили обсяги активів (Рис. 1). Премії та виплати ризикового страхування та страхування життя зростали впродовж кварталу та в річному вимірі. Основні показники діяльності страховиків залишилися прийнятними, за результатами року сегмент отримав високі за історичними мірками прибутки (Рис. 2) [7].

Обсяг активів кредитних спілок дещо зменшився внаслідок виходу установ з ринку. Кредитний портфель і далі скорочувався. Операційна діяльність сегмента залишалася неефективною,

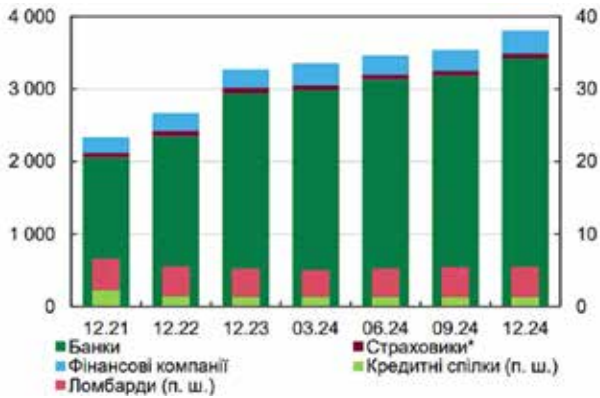

Рис. 1. Структура активів фінансового сектору, млрд грн [7]

помірний річний прибуток зумовлений розформуванням резервів у минулі періоди. Обсяг активів фінансових компаній збільшився. Операції факторингу та лізингу повільно зростали, однак скоротилося кредитування. Більшість фінкомпаній залишалася прибутковою. Обсяги активів ломбардів зросли, тоді як нові кредити і доходи скорочувалися. Загалом сегмент у 2024 році був прибутковим [7].

Станом на 01 травня 2025 року на ринку небанківських фінансових послуг працювали 442 фінансові компанії (було 451), 53 страховики non-life (кількість не змінилася), 10 life-страховиків (кількість не змінилася), один страховик зі спеціальним статусом, 106 ломбардів (було 108), 96 кредитних спілок (було 98), один лізингодавець (кількість не змінилася), 43 страхових брокери (кількість не змінилася) та 73 колекторські компанії (кількість не змінилася). Кількість банківських груп (15) та небанківських фінансових груп (41) на ринку не змінилася. На платіжному ринку діє 15 платіжних систем, створених резидентами, урахувавши державні (кількість не змінилася), та 14 міжнародних (кількість не змінилася). Водночас на ринку надавачів фінансових платіжних послуг працюють 18 платіжних установ (кількість не змінилася), 12 фінансових установ, що мають право на надання платіжних послуг (кількість не змінилася), один банк – емітент електронних грошей (кількість не змінилася) та один оператор поштового зв'язку (кількість не змінилася) [8].

Формування грошових ресурсів НФУ має ту особливість, що воно не є депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими чековими вкладами. Як правило, ці кошти вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений строк. Чим довший цей строк, тим з більшими ризиками пов'язане таке розміщення і тим вищі доходи воно повинно приносити. Недепозитне залучення

Рис. 2. Чистий фінансовий результат надавачів небанківських фінансових послуг, млн грн [7]

коштів може здійснюватися двома способами: на договірних засадах та шляхом продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій). Звідси всі ці посередники поділяються: на договірних фінансових посередників, які залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором), та на інвестиційних фінансових посередників, які залучають кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Таким чином, основна функція НФУ – це перерозподіл фінансових ресурсів. У рамках цієї функції вони виконують низку важливих підфункцій:

1. Акумуляція заощаджень, тобто НФУ збирають заощадження від індивідуальних інвесторів, відокремлюючи функції заощадження та інвестування. Це спрощує процес переміщення капіталу, уникаючи складнощів прямого контакту між заощадниками та позичальниками (наприклад, через розбіжності в сумах, термінах або напрямках використання коштів).

2. Інвестування, а саме зібрані кошти НФУ направляють в різні інвестиційні проекти.

3. Сприяння ринковій рівновазі, завдяки портфельному управлінню активами, НФУ гармонізують попит та пропозицію на вільні кошти, забезпечуючи ефективний розподіл ресурсів на фінансових ринках.

4. Забезпечення ліквідності, НФУ підвищують ліквідність фінансових вкладень, надаючи інвесторам можливість легко перетворювати свої активи на готівку.

5. Зниження та перерозподіл ризиків, тобто шляхом диверсифікації інвестицій та розподілу ризиків серед великої кількості учасників ринку, НФУ зменшують інвестиційні ризики.

6. Стимулювання економічного зростання, НФУ спрямовують тимчасово вільні кошти у високотехнологічні та перспективні галузі економіки, що сприяє її розвитку та стимулює підприємницьку діяльність. Для ефективного функці-

онування економіки критично важливо постійно мобілізувати, розподіляти та перерозподіляти фінансові ресурси між різними сферами та секторами. Ці функції виконують як держава, так і фінансовий ринок. Фінансовий ринок, у свою чергу, залучає заощадження на добровільній основі, надає кредити або інвестиції, і таким чином регулює фінансово-економічну ситуацію в країні.

Висновки. НФУ забезпечують доступ до фінансових ресурсів для населення, яке не обслуговується банками – малий та середній бізнес, сільське населення, люди з низькими доходами. Це суттєво знижує ризики тінізації економіки, сприяє розвитку підприємництва та створює додаткові механізми акумулювання коштів. У такий спосіб НФУ допомагають уникати соціальної напруги, що на пряму впливає на фінансову безпеку держави.

Під час фінансових криз банки можуть скорочувати кредитування або зупиняти операції. У таких умовах роль НФУ значно зростає: страхові компанії продовжують гарантувати захист, мікрофінансові організації – підтримують споживче кредитування, лізингові компанії – дозво-

ляють бізнесу зберігати операційну діяльність без великих капіталовкладень. Це знижує концентрацію ризику у банківському секторі й підвищує загальну стабільність.

Разом із позитивною роллю НФУ є й ризики – нерегульована діяльність, тіньові схеми, недостатній рівень фінансової грамотності серед населення. Саме тому важливу роль відіграє ефективний нагляд з боку держави. Національний банк України, отримавши функції регулювання НФУ, поступово підвищує прозорість ринку, встановлює стандарти звітності, ліцензування та контролю за капіталом. Це – важливий крок у напрямку зміцнення фінансової безпеки.

Таким чином, правове регулювання діяльності НФУ є не просто одним із засобів, а найголовнішим та фундаментальним інструментом у руках держави для ефективної реалізації фінансової безпеки. Воно виступає основним важелем впливу на суспільні відносини, дозволяючи державі цілеспрямовано формувати бажану поведінку суб'єктів, встановлювати межі дозволеного, захищати вразливі сторони, підтримувати загальний порядок та безпеку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи : монографія. Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2015. 484 с. (дата звернення 22.05.2025).
2. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (дата звернення 22.05.2025).
3. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953?an=1> (дата звернення 22.05.2025).
4. Буга Г. С. Небанківська фінансова установа як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 178–181 УДК 347.732 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/44> (дата звернення 22.05.2025).
5. Іваницька О. М. Діяльність небанківських кредитно-фінансових установ в Україні. *Науковий вісник Національного авіаційного університету. Серія: економіка*. 2013. № 1. Т. 1 URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/download/5892/6641> (дата звернення 22.05.2025).
6. Картамішева О. Є. Адміністративно-правове регулювання діяльності небанківських фінансових установ в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Ірпінь, 2012. 21 с. (дата звернення 22.05.2025).
7. Огляд небанківського фінансового сектору. Національний банк України. 03.2025. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2025-03.pdf?v=13
8. Фінансовий ринок у цифрах. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-kvitni-13-nebankivskih-finansovih-ustanov-viklyucheno-z-reyestriv> (дата звернення 22.05.2025).

REFERENCES

1. Tykhonova, O. V. (2015). *Finansova bezpeka Ukrainy: kryminalno-pravovi ta kryminolohichni osnovy: monohrafiia*. [Financial Security of Ukraine: Criminal Law and Criminological Foundations: Monograph] Dnipropetrovsk: Seredniak T. K., 2015. (in Ukrainian)
2. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.08.2021 r. № 347/2021. [Economic Security Strategy of Ukraine for the period until 2025: Decree of the President of Ukraine dated 11.08.2021 № 347/2021]. (2021) Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> (accessed 22 May 2025) (in Ukrainian)
3. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii: Zakon Ukrainy vid 14.12.2021 № 1953-IX [On financial services and financial companies: Law of Ukraine dated 14.12.2021 № 1953-IX] Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953?an=1> (accessed 22 May 2025). (in Ukrainian)

4. Buha, H. (2022). Nebankivska finansova ustanova yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [Non-bank financial institution as an object of administrative and legal regulation] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2022. № 1, 178–181. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/44> (accessed 22 May 2025). (in Ukrainian)
5. Ivanytska, O. (2013). Diialnist nebankivskykh kredytno-finansovykh ustanov v Ukraini. [Activities of non-banking credit and financial institutions in Ukraine] *Naukovyi visnyk Natsionalnoho aviatorskoho universytetu. Seriya: ekonomika*, № 1. Retrieved from: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/download/5892/6641> (accessed 22 May 2025). (in Ukrainian)
6. Kartamysheva O. (2012). Administrative and legal regulation of the activities of non-banking financial institutions in Ukraine: PhD thesis abstract. I. (in Ukrainian)
7. Natsionalnyi bank Ukrainy (2025) Ohliad nebankivskoho finansovoho sektoru [Overview of the non-banking financial sector] Kyiv. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2025-03.pdf?v=13 (accessed 22 May 2025) (in Ukrainian)
8. Natsionalnyi bank Ukrainy (2025) Finansovyi rynok u tsyfrakh. [Financial market in numbers] Kyiv. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-kvitni-13-nebankivskih-finansovih-ustanov-viklyucheno-z-reyestriv> (accessed 22 May 2025). (in Ukrainian)

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ПРАКТИКИ ПІДГОТОВКИ СПЕЦПІДРОЗДІЛУ ІТАЛІЇ (NOCS) В ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ» З УРАХУВАННЯМ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО СТАНУ

Пінчук Р. С.

аспірант відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури

Харківський національний університет внутрішніх справ

пр-т Льва Ландау, 27, Харків, Україна

orcid.org/0009-0009-5431-413X

rspinchuk@gmail.com

Ключові слова: підрозділи поліції особливого призначення, заручники, воєнний стан, тероризм, спеціальні підрозділи, спецпризначенець, тактика.

У науковій статті здійснено дослідження впровадження зарубіжного досвіду Італії у процесі формування спеціалізованого підрозділу – поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». У межах дослідження проведено аналіз історичних передумов інституціоналізації підрозділів спеціального призначення на міжнародному рівні. Детально розглянуто організаційні моделі, системи підготовки особового складу та специфіку операційної діяльності спеціального підрозділу поліції Італійської Республіки (NOCS).

Особливий акцент зроблено на аналізі принципів підготовки поліцейських спеціального підрозділу Італії, включаючи емпіричну орієнтацію, концептуалізацію навчального процесу, активне експериментування, застосування індивідуалізованого підходу та розвиток фундаментальних фізичних якостей. Досліджено етапи відбору кандидатів, змістовне наповнення базової та спеціалізованої підготовки, а також особливості матеріально-технічного забезпечення підрозділів.

У статті обґрунтовано важливість інтеграції позитивного зарубіжного досвіду в процес удосконалення системи підготовки українських поліцейських особливого призначення. Водночас наголошено на неприпустимості прямого копіювання іноземних моделей без урахування національних особливостей та контексту воєнного стану, що триває на території України. Підкреслено необхідність адаптації кращих міжнародних практик до вітчизняних реалій з метою оптимізації ефективності функціонування поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють»» в умовах сучасних оперативно-службових викликів.

TRANSFORMATION OF THE WORLD PRACTICE OF TRAINING THE ITALIAN SPECIAL UNIT (NOCS) INTO THE ACTIVITIES OF THE SPECIAL PURPOSE POLICE DEPARTMENT “JOINT ASSAULT BRIGADE OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE “LUT” TAKING INTO ACCOUNT THE CHALLENGES OF MARTIAL LAW

Pinchuk R. S.

Postgraduate Student at the Department of Postgraduate (Adjunct) and Doctoral Studies

Kharkiv National University of Internal Affairs

Lva Landau Ave., 27, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0009-0009-5431-413X

rspinchuk@gmail.com

Key words: *special purpose police units, hostages, martial law, terrorism, special units, special forces, tactics.*

The scientific article studies the implementation of foreign experience of Italy in the process of forming a specialized unit – special purpose police «Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Lyut». Within the framework of the study, an analysis of the historical prerequisites for the institutionalization of special purpose units at the international level was conducted. The organizational models, personnel training systems and the specifics of the operational activities of the special unit of the police of the Italian Republic (NOCS) were considered in detail.

Special emphasis is placed on the analysis of the principles of training police officers of the special unit of Italy, including empirical orientation, conceptualization of the educational process, active experimentation, the use of an individualized approach and the development of fundamental physical qualities. The stages of candidate selection, the content of basic and specialized training, as well as the features of the material and technical support of the units were studied.

The article substantiates the importance of integrating positive foreign experience into the process of improving the system of training Ukrainian special purpose police officers. At the same time, it is emphasized that it is unacceptable to directly copy foreign models without taking into account national characteristics and the context of the ongoing martial law in Ukraine. The need to adapt the best international practices to domestic realities is emphasized in order to optimize the effectiveness of the functioning of the special purpose police «Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Lyut»» in the conditions of modern operational and service challenges.

Постановка проблеми. Аналіз історичного розвитку сил спеціального призначення у світі свідчить про еволюцію спеціальної тактики, структури та підготовки спецпризначенців. Зарубіжний досвід, зокрема країн Європи, накопичив значний обсяг знань щодо принципів відбору, підготовки, матеріально-технічного забезпечення та тактики застосування таких підрозділів поліції. Водночас, необхідно підкреслити, що пряме копіювання та імплементація іноземних моделей підготовки поліцейських спецпризначенців в українських реаліях може виявитися неефективним. Причиною цього являються відмінності в організаційних засадах функціонування поліцейських структур, рівні правової свідомості суспільства

та соціально-економічних умов, у яких здійснюють свою діяльність правоохоронні органи. Отже, вивчення зарубіжного досвіду не передбачає його механічне перенесення в практичну площину діяльності вітчизняних спеціальних підрозділів. Проте, аналіз службової практики та виокремлення окремих підходів чи елементів, безумовно, становить значну практичну цінність [1, с. 3–6]. У подальшому буде розглянуто ряд аспектів, пов'язаних з функціонуванням спеціальних підрозділів поліції у провідних країнах світу.

У 1960–1970-х роках на глобальному рівні спостерігалася тенденція до інституціоналізації спеціалізованих підрозділів поліції. Даний процес був детермінований зростанням кількості

надзвичайних подій терористичного характеру, включаючи активізацію міжнародного тероризму та транснаціональної злочинності, а також розширення незаконного обігу наркотичних речовин та зброї. В європейському регіоні першопрохідцями у створенні подібних формувань відіграла Федеративна Республіка Німеччина. Визначальною подією цього процесу стали трагічні події під час Олімпійських ігор у Мюнхені 5 вересня 1972 року, де терористичний акт проти ізраїльських спортсменів чітко продемонстрував нагальну потребу в наявності спеціально підготовлених сил для боротьби із тероризмом. Операція зі штурму аеропорту Фюрстенфельдбрук, де утримувалися заручники, проводилася силами звичайної поліції, оскільки на той момент у Німеччині ще не існувало спеціалізованих поліцейських підрозділів для протидії терористичним загрозам. Невдала спроба звільнення заручників призвела до загибелі всіх заручників, п'яти з восьми терористів та одного поліцейського. Відповідно така резонансна подія стала потужним імпульсом для створення антитерористичних спеціальних підрозділів у багатьох європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Огляд наукових публікацій свідчить про значну увагу дослідників, зокрема О. Бандурки, О. Боровика, В. Біліченка, В. Бондаренка, В. Заросила, Д. Калаянова, В. Підгірного, К. Рубана, С. Циганія, А. Черненко та інших, до вивчення досвіду підготовки поліцейських кадрів у зарубіжних країнах. Водночас, попри наявність наукових досліджень, присвячених діяльності та підготовці спецпризначенців за кордоном, питання комплексного застосування цього досвіду в процесі формування ОШБ «Лють» залишається недостатньо вивченим. Існує нагальна потреба в науково обґрунтованому підході до адаптації кращих світових практик з урахуванням національних особливостей, наявного ресурсного забезпечення та специфіки службової діяльності в умовах воєнного стану. Таким чином, постає наукова проблема, яка полягає у визначенні оптимальних шляхів застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють» в умовах сучасних викликів. Дослідження цієї проблеми дозволить розробити практичні рекомендації для удосконалення національної системи підготовки спецпризначенців та підвищення їх бойової готовності.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу можливостей застосування зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів у процесі формування, підготовки та забезпечення ефективної діяльності ОШБ «Лють», з урахуванням національних особливостей та умов воєнного стану, а також застосування під час виконання бойових

завдань щодо стримування збройної агресії російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження генезису підрозділів спеціального призначення являє собою складний, але водночас актуальний науковий напрям. Однією з ключових перешкод у цьому процесі є значний обсяг інформації, що має обмежений доступ. Варто зазначити відсутність консенсусу щодо точної дати та обставин появи перших формувань даного типу, про що свідчать розбіжності в історичних джерелах, що сягають значних часових меж. Попри це, військові формування, наділені специфічними функціональними обов'язками для виконання спеціалізованих завдань, що виходять за межі компетенції регулярних військових частин, фіксуються ще в арміях античного світу. Проте, домінуючою в науковому середовищі є думка про інтенсифікацію розвитку сил спеціального призначення у першій половині XX століття, що було пов'язано зі створенням підрозділів, де поряд із відбором висококваліфікованого особового складу забезпечувалася їх цілеспрямована фахова підготовка.

В умовах реформування вітчизняної правоохоронної системи, що відбувається на тлі воєнного стану на території України, актуалізується необхідність пошуку та впровадження прогресивних підходів до професійної підготовки поліцейських особового призначення. У цьому контексті значущим теоретичним та практичним підґрунтям виступає досвід бойової підготовки, накопичений спеціальними підрозділами поліції зарубіжних країн.

Враховуючи наявність позитивного зарубіжного досвіду у сфері підготовки спеціальних підрозділів, існує обґрунтоване припущення щодо його потенційної користі для оптимізації національної системи підготовки спецпризначенців. У цьому контексті особливий науковий інтерес становлять прогресивні досягнення держав, що демонструють високий рівень професійної підготовки поліцейських, який відповідає міжнародним стандартам, мають глибокі історичні освітні традиції, що зумовлює їх лідерські позиції у науково-освітньому просторі на регіональному та глобальному рівнях, а також накопичили значний практичний досвід у проведенні спеціальних операцій.

До базової бойової підготовки спецпризначенців належать завдання, пов'язані із значними фізичними навантаженнями, серед яких марш-кидки з повним екіпіруванням, подолання природних водних перешкод, тактика рукопашного бою, вміння користуватися холодною та вогнепальною зброєю, навички виживання в екстремальних кліматичних умовах, вміння орієнтуватись на місцевості [2, с. 28–29].

Професійна (спеціальна) підготовка охоплює широкий спектр знань, пов'язаних з вибухотехнікою, роботою з радіостанцією, прониканням та штурмом будівлі, відпрацюванням навичок екстремального керування різними транспортними засобами, техніки підводного плавання, знання та використання методів експрес-допиту, а також вивчення тактичних можливостей потенційного супротивника [3, с. 289–290].

Розглянемо та порівняємо відмінності підрозділів поліції особливого призначення (далі – ППОП) Італійської Республіки, які ефективно виконують свої функції та завдання, а також ознайомимся з особливостями організаційно-штатної структури, системою спеціальної підготовки та навчання.

Першопрохідцями створення спеціального підрозділу стала Німеччина, яка у 1972 році створила підрозділ GSG 9 (Група охорони кордонів 9). У 1974 році в Італії за ініціативи префекта Еміліо Сантілло було створено Генеральну інспекцію з боротьби з тероризмом (IGAT), в цей же період Франція створила – GIGN (Група швидкого реагування національної жандармерії). Вище перелічені підрозділи спеціалізуються на боротьбі з тероризмом, звільненні заручників та інших спеціальних операціях підвищеної складності.

Вирішальним чинником щодо розвитку спецпідрозділів поліції Італії посприяла успішна операція проведена в жовтні 1977 року німецьким спецпідрозділом GSG-9 щодо звільнення літака Boeing 737-230QC німецької авіакомпанії Lufthansa, який захопили терористи. Даний літак здійснював посадку в аеропорту Рима (Італія) для дозаправки паливом.

24 жовтня 1977 року тодішній міністр внутрішніх справ Італії Франческо Коссіга видав указ, яким наказав створити UN.I.S. (Спеціальний підрозділ втручання) для підтримки розслідувань терористичних актів шляхом проведення «командних» операцій силами GIS Карабінерів та NOCS Державної поліції.

Центральний оперативний підрозділ безпеки (NOCS), створений у 1978 році з метою протидії терористичним загрозам Італії. Спецпідрозділ спеціалізується на: звільненні заручників; нейтралізації особливо небезпечних злочинців; забезпеченні безпеки та супроводженні високопосадовців.

NOCS здобув всесвітню популярність завдяки операції з порятунку генерала Джеймса Лі Дозіра, який був викрадений «Червоною бригадою» в Падуї 28 січня 1982 року. Операцією керував молодий капітан Едуардо Перна, тодішній заступник командувача NOCS, який звільнив американського офіцера, засудженого бригадою до смертної кари, всього за 50 секунд і без жодного пострілу. Президент США Рональд Рейган осо-

бисто привітав Перну і вручив йому високу нагороду. У наступні роки NOCS також здійснив інші операції з визволення заручників, захоплених злочинцями. Серед найвідоміших – порятунок Данте Берардінеї в 1989 році (із застосуванням вогнепальної зброї з викрадачами) і Аугусто де Мені в 1991 році (заручники звільнені силами NOCS).

У 2001 році NOCS приєднався до європейської організації Atlas, яка створена для проведення спеціальних навчань та обмін досвідом між спеціальними підрозділами Європейського Союзу [4, с. 7–10]. З 2015 року NOCS також тренує сили швидкого реагування державної поліції Італії. Також в 2017 році стало відомо, що вперше жінка успішно пройшла відбір і приєдналася до спецпідрозділу NOCS.

Центральний оперативний підрозділ безпеки (NOCS) Державної поліції Італійської Республіки функціонує під оперативним керівництвом шефа оперативного командування спеціальних операцій у складі Центральної дирекції поліції громадської безпеки Міністерства внутрішніх справ Італії.

Бойовий склад загону поділено на 5 команд та дві секції:

Оперативна секція, яка складається з: двох оперативних груп для проведення спецзаходів; однієї оперативної групи із забезпечення безпеки; відділення з відбору, навчання та перепідготовки персоналу.

Секція оперативної підтримки, яка має у своєму складі: групи забезпечення зв'язку; групи транспортних засобів; групи медичного забезпечення.

Крім бойових груп у складі загону є оперативне командування та секретаріат, який займається адміністративною діяльністю.

Потрапити до загону NOCS можливо лише на добровільній основі, при умові, що кандидат має стаж служби в правоохоронних органах Італії не менше чотирьох років. Під час проведення конкурсу в підрозділ потенційні співробітники та допоміжний персонал проходять жорсткий багатоетапний відбір, який включає медичний огляд, психологічні тести, співбесіду з офіцерами загону та перевірку фізичної підготовленості. Вимоги до кандидатів на службу в спецпідрозділ NOCS не передбачає будь-яких пільг, навіть для осіб жіночої статі.

Кандидати, які пройшли попередній відбір, направляються на шестимісячний курс базового навчання, яке включає оперативну та тактичну підготовку, практичні стрільби із різних видів зброї, вибухотехнічні навички, фізичні тренування, подолання перешкод, вивчення бойових мистецтв, альпінізм і скелелазіння, орієнтування на незнайомій місцевості та топографію.

Як правило, після навчання та проходження всіх тестів, відсіюється близько 90-95% кандида-

тів, ті що залишаються зараховуються до діючого складу підрозділу. Причому протягом перших двох років нові співробітники продовжують своє навчання, відвідуючи заняття у спеціальних центрах підготовки італійської поліції, армії та військово-морського флоту.

Бійці спецпідрозділу носять синій оперативний костюм із півмісяцем кольору італійського прапора з написом «ПОЛІЦІЯ» над значком департаменту з девізом «Sicut Nox Silentes» (тихі, як ніч). Тактичний костюм доповнюється бойовим жилетом, що складається з жилета з великими кишнями та поясом, на якому розміщена кобура (зазвичай настегновий ремінь).

Також існують наступні варіанти цієї уніформи: камуфляжний костюм; цільний і також доповнений бойовим жилетом, але рослинного кольору. В обох конфігураціях передбачена вогнестійка балаклава, щоб уникнути опіків і зберегти анонімність офіцера спецпідрозділу поліції. Системи індивідуального захисту складаються з бронежилетів і масок або щитків різного ступеня захисту. Крім того, нове спорядження доповнюється вдосконаленими бойовими жилетами палубного типу та куленепробивним шоломом Mich 2001. Для виконання спеціальних завдань на відкритій місцевості використовують також камуфляжний тактичний костюм кольору MultiCam.

NOCS озброєні самим передовим озброєнням – це пістолети Beretta PX4, які постачаються з кулеметом MP5 або MP7. Особливостями тактичного оснащення є індивідуальна зброя – ніж Silente від італійської компанії Extrema Ratio. NOCS також оснащені штурмовими гвинтівками Benelli M4, HK416 і HK417, снайпери підрозділу оснащені снайперськими гвинтівками HS Precision 2000 HTR, Victrix Scorpio, Sako TRG-22 і Victrix Pugio.

Аналізуючи нормативно-правові акти європейських країн, які поширюються на спецпідрозділи поліції Італійської Республіки, ми дійшли висновку про певні відмінності українського законодавства, особливо щодо дій поліцейських під час воєнного стану. Так, згідно Декларації про поліцію, яка була прийнята 08 травня 1979 року Парламентською Асамблеєю Ради Європи встановлені стандарти поведінки поліцейського під час війни і надзвичайного стану (іноземної окупації) [5].

Декларацією про поліцію визначено, що поліцейський продовжує виконувати свої завдання охорони громадян і майна під час війни і ворожої окупації в інтересах громадянського населення. Тому він не має статусу «учасника військових (бойових) дій» і до нього не відносяться положення Третьої Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, що стосується поводження з військовополоненими.

Під час окупації поліцейський: не бере участь в операціях проти сил опору; не бере участь у заходах для використання населення у військових цілях і для охорони військових об'єктів. Якщо поліцейський виходить у відставку під час ворожої окупації через примус до виконання незаконних наказів окупаційної влади, що суперечать інтересам громадянського населення, а також через відсутність альтернативних варіантів дій, він має право на відновлення на службі після завершення окупації без втрати прав і привілеїв, якими користувався б у разі продовження служби.

Поліцейський не підлягає кримінальній або дисциплінарній відповідальності під час окупації, так і після завершення за добросовісне виконання наказу органу влади, що вважався компетентним, якщо такий наказ відповідав його службовим обов'язкам щодо забезпечення безпеки цивільного населення. Окупаційна влада не застосовує дисциплінарних або юридичних заходів проти поліції за виконання наказів попередньої влади, відданих до окупації. З вище наведеного можливо зробити висновок, що в європейських країнах поліція не має статусу комбатанта.

Висновки. Аналіз практичних засад функціонування спецпідрозділу поліції Італії NOCS дозволив дійти висновку, що, попри те, що існують уніфіковані тенденції, характерні для більшості країн, а саме: підвищені вимоги й жорстко регламентований відбір кандидатів на службу в спецпідрозділ, особливий статус усередині галузевого відомства, тотожні функціональні обов'язки, наявність спеціальних засобів захисту та нападу й використання системи професійної підготовки майбутніх спецпризначенців, що охоплює фізичну, поліцейську (тактичну й оперативну), вогневу, правову, психологічну, медичну, вибухотехнічну та дайверську підготовку.

На наш погляд стандарти у формуванні спеціального підрозділу поліції Італії NOCS можна класифікувати за наступними критеріями:

1) за принципом відбору кадрів: станом здоров'я (підвищенні вимоги до здоров'я, встановлені стандарти до зросту, ваги та перенесених операцій); вікові обмеження (встановлений граничний вік прийняття на службу в спецпідрозділи поліції (переважно до 35 років); вимоги до попереднього стажу (досвіду служби) – подати заявку для участі в конкурсі можуть особи, які вже проходять службу в поліції або мають бойовий досвід; репутація, потрібно мати позитивну характеристику, яку здобули під час проходження служби в поліції; також вивчаються автобіографічні дані найближчого оточення (родичів);

2) системою підготовки та навчання: курси професійної підготовки складають шість місяців; велика кількість різноманітних навчальних дисци-

плін, які включають практичні стрільби в міській місцевості, під час переслідування злочинців на транспортному засобі, контраварійне управління автомобілем, вододолазна підготовка, стрибки з парашутом, розвідка, снайперська та контрснайперська підготовка, рукопашний бій, вибухотехнічна справа, забезпечення особистої безпеки перших осіб держави;

3) чіткою організаційно-штатною структурою та розподіленням службових повноважень, а також порядком взаємодії: приблизно спецпідрозділи діляться на три напрямки (штурмові групи (активних дій); фахівці по переговорах, психологи; адміністрація та матеріально-технічне забезпечення); визначений алгоритм дій при екстрених ситуаціях та взаємодії поліцейських підрозділів;

4) високоякісне матеріально-технічне забезпечення: тактична перевага спецпідрозділів поліції над злочинцями полягає в наявності сучасної зброї з високими тактико-технічними характеристиками; сучасна техніка, спорядження та обладнання, які дають змогу оперативно прибувати на місце події та захищає від травмувань особовий склад.

ОШБ «Лють» на відміну від італійського спецпідрозділу поліції NOCS виконує завдання воєнного характеру, застосовуючи військове озброєння та техніку нарівні зі Збройними Силами

України. Бригада протистоїть діючій армії РФ, яка використовує артилерію, танки, авіабомби, FPV-дрони та заборонені хімічні речовини. Створення у 2024 році Управління медичного забезпечення в ОШБ «Лють» підкреслює потребу у високоякісній медичній допомозі, на відміну від переважно домедичної підготовки у зарубіжних аналогах.

Отже, в умовах воєнного стану, що триває в Україні з 2022 року по теперішній час, формування та функціонування ОШБ «Лють» вимагає адаптації міжнародних стандартів відповідно до реалій виконання заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації проти України. У той же час, комплектування спецпідрозділів поліції в умовах війни вимагає балансу між високими стандартами та оперативністю, що не завжди дозволяє дотримуватися ідеальних вимог до фізичної та інтелектуальної підготовки, а також термінів навчання та підготовки. Незважаючи на необхідність інтеграції передового світового досвіду та міжнародних стандартів, його повноцінна реалізація можлива при скасуванні воєнного стану на території України та проведення переатестації особового складу ОШБ «Лють» із запровадженням соціальної підтримки поранених спецпризначенців та іншої категорії поліцейських, які не зможуть пройти атестацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2001. 184 с.
2. Вербин Н. Б. Теоретичний аналіз професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх магістрів військового управління. *Військова освіта*. 2016. № 1 (33). С. 27–34.
3. Підгірний В. І., Рубан К. П. Зарубіжний досвід професійної підготовки працівників поліції Великобританії, США, Франції та його впровадження в Україні. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2016 року). Дніпропетровськ, 2016. С. 289–291.
4. Lippay, C. The Atlas Network : European Special Intervention Units combating terrorism and violent crime / Christoph Lippay ; translation Justin Bender. Edewecht : Stumpf + Kossendey Verlag, 2021. С. 88.
5. Декларація про поліцію: резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808_159808 / (дата звернення: 24.05.2025).

REFERENCES

1. Lohachov, M. H. (2001) *Psychological training of personnel of special units of the Armed Forces of Ukraine for actions in extreme situations* : dys. ... kand. psichol. nauk : 19.00.06. Xarkiv. 184 p. [in Ukrainian].
2. Verbyn, N. B. (2016) *Teoretychnyi analiz profesiino-prikladnoi fizychnoi pidhotovky maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia*. [Theoretical analysis of professional and applied physical training of future masters of military management]. *Viiskova osvita*. No 1 (33). P. 27–34.
3. Pidhirnyi, V. I. & Ruban, K. P. (2016) *Zarubizhnyi dosvid profesiinoi pidhotovky pratsivnykiv politsii Velykobrytanii, SSHA, Frantsii ta yoho vprovadzhennia v Ukraini*. [Foreign experience of professional training of police officers of Great Britain, USA, France and its implementation in Ukraine. World experience of police training and its implementation in Ukraine] : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Dnipropetrovsk. P. 289–291.

4. Lippay, C. The Atlas Network : European Special Intervention Units combating terrorism and violent crime / Christoph Lippay ; translation Justin Bender. Edewecht : Stumpf + Kossendey Verlag, 2021. P. 88.
5. Deklaratsiia pro politsiiu: rezoliutsiia No 690 (1979) Parlamentskoi asamblei Rady Yevropy vid 08.05.1979. [Declaration on the Police: Resolution No. 690 (1979) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe of 08.05.1979] // BD «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159808___159808 / (data zvernennia: 22.05.2025).

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Хоркавий С. В.

старший викладач кафедри правосуддя

Державний університет інфраструктури та технологій

вул. Кирилівська, 9, Київ, Україна

orcid.org/0009-0004-5669-1880

khorkavyi_sergii@ukr.net

Ключові слова: Національна поліція України, права людини, принципи діяльності поліції, верховенство права, законність, практика ЄСПЛ, моніторинг дотримання прав людини, підзвітність поліції, демократичні засади, партнерство з населенням.

Статтю присвячено аналізу забезпечення прав і свобод людини як основоположного елементу діяльності Національної поліції України в контексті утвердження демократичних засад та європейських стандартів правоохоронної діяльності. Актуальність теми зумовлена процесами реформування правоохоронної системи, євроінтеграційними прагненнями України та необхідністю забезпечення відповідності діяльності поліції міжнародним стандартам прав людини. Важливим аспектом дослідження є аналіз впливу практики Європейського суду з прав людини на діяльність Національної поліції.

Законодавчою базою слугує Закон України «Про Національну поліцію», який імперативно закріплює низку фундаментальних принципів, що визначають філософію та конкретні параметри роботи поліції: верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства та безперервність. У статті детально аналізується зміст цих принципів, підкреслюючи їх нерозривний зв'язок із захистом прав людини. Особливий наголос у дослідженні зроблено на механізмах гарантування прав і свобод людини у поліцейській діяльності. Розглядаються обов'язки поліції щодо забезпечення прав, гарантованих Конституцією, законами та міжнародними договорами України.

Охарактеризовано Департамент головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, його основні завдання та функції як ключового суб'єкта внутрішнього моніторингу та контролю. Наголошується, що на Департамент покладено обов'язок здійснення системного моніторингу за дотриманням поліцейськими прав і свобод людини, проведення службових розслідувань та перевірок за фактами можливих порушень, аналізу скарг та звернень громадян, виявлення системних проблем та факторів ризику, що сприяють порушенням.

Зроблено висновок, що ефективне забезпечення прав людини у діяльності Національної поліції вимагає синергії між чіткою нормативною базою, дієвими інституційними механізмами контролю та послідовним урахуванням міжнародних стандартів, насамперед практики ЄСПЛ. Попри значний прогрес у реформуванні, практична імплементація залишається складним процесом, що потребує постійного вдосконалення системи підготовки кадрів, підвищення рівня правової культури поліцейських, забезпечення належної підзвітності та ефективного реагування на виявлені порушення.

THE NATIONAL POLICE AS AN ENTITY FOR IMPLEMENTING DEMOCRATIC PRINCIPLES AND GUARANTEEING HUMAN RIGHTS

Khorkavyi S. V.

Senior Lecturer at the Department of Justice

State University of Infrastructure and Technologies

Kyrylivska str., 9, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0009-0004-5669-1880

khorkavyi_sergii@ukr.net

Key words: *National Police of Ukraine, human rights, principles of police activity, rule of law, legality, ECHR practice, human rights monitoring, police accountability, democratic foundations, partnership with the population.*

This article analyzes the assurance of human rights and freedoms as a fundamental element of the activities of the National police of Ukraine, within the context of affirming democratic principles and European standards of law enforcement. The relevance of the topic stems from the ongoing reforms of the law enforcement system, Ukraine's aspirations for European integration, and the necessity to ensure that police activities comply with international human rights standards. An important aspect of the research is the analysis of the influence of the European Court of Human Rights (ECtHR) practice on the activities of the National police.

The legislative basis is the Law of Ukraine «On the National police,» which imperatively establishes a series of fundamental principles defining the philosophy and specific parameters of police work: the rule of law, legality, respect for human rights and freedoms, openness and transparency, political neutrality, interaction with the public based on partnership, and continuity. The article analyzes the content of these principles in detail, emphasizing their inseparable connection with the protection of human rights. Particular emphasis in the research is placed on the mechanisms for guaranteeing human rights and freedoms in police activities. The obligations of the police regarding the assurance of rights guaranteed by the Constitution, laws, and international treaties of Ukraine are examined.

The Department of the main inspection and human rights compliance of the National police of Ukraine is described, along with its main tasks and functions as a key entity for internal monitoring and control. It is emphasized that the Department is tasked with systematically monitoring police officers' compliance with human rights and freedoms, conducting internal investigations and checks regarding potential violations, analyzing complaints and appeals from citizens, and identifying systemic problems and risk factors that contribute to violations.

The conclusion is drawn that the effective assurance of human rights in the activities of the National police requires synergy between a clear regulatory framework, effective institutional control mechanisms, and consistent consideration of international standards, primarily the practice of the ECtHR. Despite significant progress in reforms, practical implementation remains a complex process that requires continuous improvement of the personnel training system, enhancement of the legal culture among police officers, ensuring proper accountability, and effective response to identified violations.

Вступ. Станом на 2022-ий рік до Офісу Омбудсмена України надійшло понад 40 тисяч звернень. Найбільше повідомлень надійшло щодо порушень: права на звернення (4 115); права на соціальний захист (3 756); права на свободу та особисту недоторканість (2 580); права на доступ до публічної інформації (2 162); права на отримання письмової відповіді (1 887); права

на належний розгляд звернення (1 752); права на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (1 447) [1].

Відповідно до статистики ЄСПЛ за 2023 рік, загалом протягом року Суд отримав 34650 заяв (у 2022 році їх було 45500). Упродовж 2023 року Європейський суд з прав людини ухвалив 130 рішень проти України. У 123 з них було

констатовано щонайменше одне порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У винесених рішеннях проти України зафіксовано: 7 порушень статті 2 Конвенції (в частині позбавлення права на життя та відсутності ефективного розслідування); 50 порушень статті 3 Конвенції (в частині відсутності ефективного розслідування та нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження); 77 порушень статті 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність); 50 порушень статті 6 Конвенції (в частині права на справедливий суд та надмірної тривалості провадження); 13 порушень статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя); 5 порушень статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів); 1 порушення статті 11 Конвенції (свобода зібрань та об'єднань); 56 порушень статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту); 1 порушення статті 14 Конвенції (заборона дискримінації); 7 порушень статті 1 Додаткового протоколу (захист права власності); 2 інші порушення статей Конвенції [2].

З аналізу порушень Конвенції, які ЄСПЛ констатував у рішеннях проти України у 2023 році, впливають такі системні проблеми: порушення ст. 3 Конвенції: неналежні умови тримання заявників під вартою («Лобчук та інші проти України»); жорстоке поводження працівників правоохоронних органів із заявниками та/або непроведення ефективного розслідування у зв'язку зі скаргами на таке поводження («Пульнев та Гвалія проти України»); ненадання належної медичної допомоги під час тримання під вартою в установах пенітенціарної системи («Щурко та Отришко проти України»); непроведення органами влади ефективного розслідування випадків жорстокого поводження, вчиненого приватними особами, або за обставин, які виключають причетність представників держави («Пилипчук та інші проти України»); примусове годування заявника в установах ДКВС України («Яковлев проти України»); порушення ст. 5 Конвенції: незаконне, свавільне тримання під вартою («Селегей та інші проти України»); надмірна тривалість перебування заявників під вартою під час досудового розслідування («Чеботар проти України», «Деркач проти України»); недоліки в провадженні щодо перегляду законності тримання під вартою («Цеханович та інші проти України», «Скрипка та інші проти України»); неналежний розгляд скарг заявника на незаконне затримання, ненаведення підстав для обґрунтованості тримання особи під вартою («Трофименко проти України») [3].

З огляду на те, що Національна поліція є одним із ключових державних інститутів, що безпосередньо взаємодіє з громадянами у сферах, де ризики порушення зазначених прав є найвищими (затри-

мання, розслідування, підтримання громадського порядку та безпеки), представлені дані незалежно підкреслюють гостру та триваючу актуальність теми забезпечення неухильного дотримання прав людини саме співробітниками поліції. Постійний моніторинг, вдосконалення нормативної бази та правозастосовчої практики, а також підвищення рівня правової культури поліцейських є критично важливими для зміцнення верховенства права, підвищення довіри громадян до правоохоронної системи та виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у галузі прав людини.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу теоретично-правових засад чинного законодавства України та узагальнень практики його реалізації визначити особливості гарантій прав людини та принципи діяльності органів та підрозділів Національної поліції України.

Для виконання задач дослідження використано: формально-догматичний метод став основою для дослідження теоретичних основ діяльності Національної поліції, наукового опрацювання нормативно-правових актів; використання статистичного методу надало можливість узагальнити інформацію про стан дотримання прав людини поліцейськими в Україні та динаміку вирішення спорів ЄСПЛ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що загальним питанням принципів діяльності органів та підрозділів НПУ приділяли увагу такі вчені як: О. Бабікова, П. Гуйван, Я. О. Голуб, І. Федоренко, М. А. Самбор, К. К. Павленко, О. М. Капля, В. С. Куля, О. В. Легка, О. І. Маслов, Н. В. Ільєва, та ін. Незважаючи на виняткову актуальність проблеми забезпечення дотримання прав людини Національною поліцією для успішної євроінтеграції України, яка вимагає приведення правоохоронної діяльності у відповідність до європейських стандартів, ця важлива сфера залишається недостатньо вивченою та комплексно проаналізованою у вітчизняній науковій доктрині.

Виклад основного матеріалу. О. Р. Дашковська зазначає, що концепція прав людини та її наповнення не є статичними, а зазнають суттєвих відмінностей залежно від правової культури суспільства та динамічно розвиваються в процесі історичної еволюції свободи. Відтак, як самі права людини, так і уявлення про мінімальну невід'ємну свободу слід розглядати як культурно-історичні категорії зі змінним змістом. Рівень розвиненості правової субкультури безпосередньо визначає обсяг та зміст свободи, що визнається фундаментальною та невідчужуваною в межах даної культури, і тому нерозвинені правові культури об'єктивно не можуть містити той самий каталог невід'ємних прав, що й культури з високим рівнем

правового розвитку. Водночас, будь-яка реально функціонуюча правова культура неодмінно передбачає існування та державно-владне забезпечення непорушного ядра правової свободи. Це ядро складається з трьох ключових, взаємозалежних елементів: особистої свободи, що охоплює право розпоряджатися собою та своїми здібностями, недоторканність особи і житла, а також право на приватне життя; власності, як права вільно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном; та безпеки, що розуміється як право на захист з боку публічної влади, передусім судовий, від протиправних посягань. Саме ефективність функціонування державних інститутів у забезпеченні цієї тріади визначає реальний рівень індивідуальної безпеки, а відсутність цих базових компонентів правової свободи фактично унеможливує існування свободи як такої в суспільстві [4, с.19].

За такого підходу можна стверджувати, що органи і підрозділи Національної поліції дотичні до усіх трьох елементів тріади. Так як завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5].

Основним суб'єктом у структурі НПУ на якого покладено обов'язок моніторингу дотримання прав людини є Департамент головної інспекції та дотримання прав людини. Це самостійний структурний підрозділ центрального органу управління поліції, який здійснює контроль за службовою діяльністю структурних підрозділів ЦОУП, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів Національної поліції України, закладів та установ, що належать до сфери управління Національної поліції, сприяє вдосконаленню їх службової діяльності та зміцненню службової дисципліни, а також здійснює реалізацію державної політики у сфері дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та є уповноваженим підрозділом з питань дотримання гендерної рівності [6].

Його структура виглядає таким чином.

1. *Управління дотримання прав людини: Відділ уповноважених з контролю за дотриманням прав людини в поліцейській діяльності; Відділ моніторингу питань гендерної рівності та недискримінації; Відділ організаційного забезпечення діяльності місць тимчасового тримання осіб; Відділ моніторингу автоматизованого обліку дій із затриманими особами; Сектор безбар'єрності.*
2. *Управління підтримки та контролю: Відділ інспектування та контролю; Відділ підтримки*

та моніторингу. 3. Управління організації службових розслідувань: Відділ службових розслідувань у територіальних органах поліції; Відділ службових розслідувань в апараті, установах і закладах поліції. 4. Управління організаційно-аналітичної роботи: Відділ аналітичної роботи та прогнозування; Відділ організації роботи, планування та захисту персональних даних; Сектор документального забезпечення [6].

ДГІДПЛ відповідно до покладених на нього завдань: здійснює в межах компетенції зворотній зв'язок (отримує відгуки) з особами, які контактували з працівниками органів (підрозділів) поліції, з метою оцінки якості надання поліцейських послуг; здійснює підготовку проєктів наказів, доручень та інших документів, розроблення та внесення разом з іншими структурними підрозділами ЦОУП пропозицій щодо вдосконалення, скасування або введення нових форм звітності та інших документів з питань, що належать до компетенції ДГІДПЛ; здійснює в разі службової необхідності вибіркового моніторингу вхідних дзвінків, що надходять телефоном за скороченим номером екстреного виклику поліції «102» та на інші службові телефони органів (підрозділів) поліції, у межах компетенції контролює оперативність реагування на них диспетчерами та оперативними черговими чергової служби, а також слідчо-оперативними групами, нарядами поліції та іншими поліцейськими; уживає в межах компетенції заходів щодо виявлення правопорушень у службовій діяльності працівників органів (підрозділів) поліції, а також сприяє запобіганню вчинення таких правопорушень і їх припиненню; здійснює відповідно до законодавства України та в межах повноважень ДГІДПЛ моніторинг, збирання, накопичення, систематизацію та аналіз результатів діяльності органів (підрозділів) поліції з метою виявлення тенденцій та чинників, які негативно впливають на ефективність виконання працівниками поліції покладених на них завдань і функцій, подає керівництву Національної поліції України, керівникам органів (підрозділів) поліції пропозиції щодо вжиття заходів з метою їх усунення [6].

Окремо слід відзначити, що в межах повноважень ДГІДПЛ здійснює моніторинг та оцінювання службової діяльності органів (підрозділів) поліції, пов'язаної з дотриманням визначеного порядку: застосування поліцейських заходів з урахуванням їх відповідності принципу дотримання прав людини; реагування на заяви і повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення, інші події; зберігання речових доказів, цінностей, документів та іншого майна; ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події; ведення інших обліків та реєстрів; пропус-

кного режиму; перебування осіб в ізоляторах тимчасового тримання; використання інформаційної підсистеми автоматизованого обліку дій із затриманими особами інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»; діяльності, пов'язаної із захистом персональних даних при їх обробці; адміністративно-правозастосувальної діяльності; інших вимог та процедур, визначених Головою Національної поліції України, МВС та іншими органами влади [6]. Основні завдання ДГІДПЛ зводяться до наступного: контроль за діяльністю поліції, оптимізація процесів, забезпечення ефективності та дисципліни, проведення службових розслідувань; моніторинг діяльності поліції для виявлення та усунення чинників, що знижують ефективність, надання рекомендацій; забезпечення дотримання прав людини під час застосування поліцейських заходів; координація, методичне та інформаційне забезпечення підпорядкованих підрозділів інспекції, участь у кадрових питаннях та контролі;

координація захисту персональних даних та визначення заходів їх безпечної обробки; дистанційний контроль за поведінкою із затриманими, забезпеченням їх прав та належним веденням обліку в системі «Інформаційний портал Національної поліції України»; забезпечення гендерної рівності та протидія дискримінації в поліції [6].

Нині принципи діяльності поліції закріплені у Розділі II Закону України «Про Національну поліцію». Розглянемо їх зміст детально. Фундаментальним орієнтиром, що визначає сутність та спрямованість діяльності Національної поліції України, є принцип верховенства права (стаття 6). Відповідно до цього принципу, людина, її невід'ємні права та свободи визнаються найвищими суспільними цінностями. Саме вони детермінують зміст усієї державної діяльності, включно з поліцейською. Застосування зазначеного принципу в практичній діяльності органів та підрозділів поліції здійснюється з обов'язковим урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини, що забезпечує відповідність національних стандартів міжнародним.

Прямим наслідком визнання верховенства права є неухильне дотримання прав і свобод людини (стаття 7), що становить ключове завдання поліції. Під час виконання своїх функцій поліція виступає гарантом забезпечення прав і свобод, закріплених Конституцією та законами України, а також ратифікованими міжнародними договорами, активно сприяючи їх повній реалізації. Водночас, будь-яке обмеження прав і свобод людини є винятковим заходом, що допускається лише на підставах та в порядку, чітко визначених Конституцією та законами України. Такі обмеження

можливі лише за умов нагальної необхідності та в обсязі, мінімально необхідному для виконання легітимних завдань поліції, і підлягають негайному припиненню, щойно мета їх застосування досягнута або зникла подальша необхідність.

Особлива увага приділяється абсолютній забороні катувань та інших форм жорстокого поводження: поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або толерувати катування, жорстоке, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. Виявлення таких дій покладає на кожного поліцейського обов'язок негайного реагування, інформування керівництва та уповноваженого органу досудового розслідування. Керівник, у свою чергу, зобов'язаний невідкладно ініціювати службове розслідування та притягнення винних до відповідальності. Невід'ємною складовою дотримання прав людини є заборона будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного/соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови чи іншими ознаками.

Гарантією реалізації верховенства права та дотримання прав людини виступає принцип законності (стаття 8). Він імперативно встановлює, що поліція діє виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що чітко визначені Конституцією та законами України. Поліцейському суворо заборонено виконувати злочинні чи вочевидь незаконні розпорядження та накази. Жодні накази, розпорядження, доручення вищих органів чи керівників, а також міркування службової, політичної або економічної доцільності не можуть слугувати підставою для порушення поліцейським Конституції та законів. Навіть в умовах дії воєнного стану, діяльність поліції регламентується відповідно до її призначення та специфіки, з урахуванням тих обмежень прав і свобод, що визначаються згідно з Конституцією та спеціальним законодавством про правовий режим воєнного стану.

Важливою умовою забезпечення законності та підзвітності є відкритість та прозорість діяльності поліції (стаття 9). Поліція функціонує публічно, в межах, визначених законодавством, забезпечуючи постійне інформування органів влади, місцевого самоврядування та громадськості про свою діяльність у сфері охорони прав і свобод, протидії злочинності та забезпечення публічного порядку. Гарантується доступ до публічної інформації, володільцем якої є поліція, а нормативно-правові акти, що регламентують її діяльність, підлягають обов'язковому оприлюдненню. При цьому, проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав та свобод людини, проходять обов'язкове громадське обговорення.

Об'єктивність та неупередженість поліції у виконанні завдань забезпечуються принципом політичної нейтральності (стаття 10). Поліція є незалежною від рішень, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань, гарантуючи захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань. В органах поліції заборонено використання партійної символіки та проведення політичної діяльності, а поліцейським – висловлювати особисте ставлення до політичних партій під час служби та використовувати службові повноваження у політичних цілях.

Демократичний характер діяльності поліції проявляється у взаємодії з населенням на засадах партнерства (стаття 11). Ця співпраця спрямована на задоволення потреб суспільства та територіальних громад. Планування службової діяльності здійснюється з урахуванням специфіки регіонів та проблем громад, зокрема, для виявлення причин правопорушень. Саме рівень довіри населення, що вимірюється незалежними соціологічними службами, визначений основним критерієм оцінки ефективності діяльності поліції.

Нарешті, реалізація всіх зазначених принципів та завдань забезпечується принципом безперервності (стаття 12). Поліція функціонує цілодобово, гарантуючи кожній особі право звернутися по допомогу в будь-який час. Неприпустимою є відмова в розгляді звернень стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів з посиланням на час доби чи день тижня [5].

На основі викладеного вдається можливим виділити групи прав людини, що є центральними у діяльності Національної поліції: фундаментальні особистісні права; право на свободу від катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; право на недискримінацію; процесуальні права; право на доступ до інформації; право на звернення та отримання захисту. У зв'язку з посиленням та системною адаптацією національного законодавства до законодавства ЄС даний перелік слід доповнити специфічною групою прав – правами іноземців, що скоюють проступки на території України, і з якими контактують працівники поліції.

На нашу думку проблематика (потенційні виклики та сфери для покращення) можуть бути зосереджені навколо: розриву між деклараціями та реальною роботою поліцейського; ефективності механізмів контролю та відповідальності поліцейського; балансування між правоохоронною функцією та дотриманням прав; побудовою

реального партнерства та довіри; забезпеченням політичної нейтральності на практиці; ресурсному забезпеченні.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку. Актуальність глибокого вивчення та наукового дослідження проблематики забезпечення дотримання прав людини співробітниками Національної поліції в умовах євроінтеграційного курсу України детермінується стратегічною важливістю імплементації європейських стандартів у сфері верховенства права та захисту фундаментальних свобод, адже відповідність національної правоохоронної системи, зокрема поліції як її ключового елемента, цим високим критеріям є невід'ємною складовою процесу інтеграції до Європейського Союзу та ключовим індикатором реальної спроможності держави гарантувати захист прав і свобод своїх громадян відповідно до загально-визнаних демократичних цінностей. Вдається можливим виділити наступні кроки для вивчення даної проблеми: емпіричні дослідження імплементації: проведення соціологічних опитувань (як серед населення, так і серед поліцейських), аналіз судової практики, вивчення матеріалів службових розслідувань та звітів правозахисних організацій для оцінки реального стану дотримання зазначених принципів; аналіз ефективності механізмів підзвітності: дослідження дієвості системи реагування на скарги громадян, роботи Державного бюро розслідувань щодо злочинів, вчинених поліцейськими, та ефективності дисциплінарних процедур; дослідження впливу воєнного стану: поглиблений аналіз того, як режим воєнного стану впливає на практичне застосування принципів діяльності поліції, зокрема на баланс між безпекою та правами людини, та на дотримання обмежень; оцінка програм підготовки та професійного розвитку поліцейського: аналіз навчальних програм для поліцейських на предмет ефективності формування у них стійких навичок дотримання прав людини, принципів верховенства права та партнерської взаємодії; порівняльний аналіз: зіставлення української моделі та практики з досвідом інших країн ЄС, які проходили схожі етапи реформування поліції, для виявлення успішних практик та можливих помилок; вивчення факторів, що впливають на рівень довіри громадян: дослідження чинників (ефективність, неупередженість, повага, прозорість тощо), які формують довіру чи недовіру населення до поліції в різних регіонах та серед різних соціальних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уповноважений: Понад 50 тисяч повідомлень про порушення прав надійшло до Офісу Омбудсмана за 2022-ий рік. 19 груд. 2022. Гаряча лінія Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-ponad-40-tisyach-zvernen-gromadyan-nadijshlo-do-ofisu-ombudsmana-za-2022-rik
2. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи. Дмитро Воюта. Матеріал опубліковано у виданні «Юридична газета». 19 лют. 2024. URL: <https://cedem.org.ua/news/yeuropeiskyi-sud-2023/>
3. Від знання та розуміння практики ЄСПЛ залежить те, наскільки впевнено ми наблизитимемо нашу правову систему до європейських стандартів – Голова ВС. 22 квіт. 2024. Верховний суд України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1593606/>
4. Дашковська О. Р. Права людини в контексті лібертарно-юридичної концепції праворозуміння: загальна характеристика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 5(1). С. 17-20.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
6. Департамент головної інспекції та дотримання прав людини. *Національна поліція України*. Офіційний вебпортал. URL: <https://npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-golovnoyi-inspekciyi-ta-dotrimannya-prav-lyudini>

REFERENCES

1. Dashkovska, O. R. (2016). Prava liudyny v konteksti libertarno-iurydychnoi kontseptsii pravorozuminnia: zahalna kharakterystyka [Human rights in the context of the libertarian-legal concept of law understanding: A general characteristic]. *Naukovyi Visnyk Khersonskoho Derzhavnoho Universytetu. Seriiia : Yurydychni Nauky*, 5(1), 17–20. [in Ukrainian]
2. Natsionalna politsiia Ukrainy. (n.d.). Departament holovnoi inspektsii ta dotrymannya prav liudyny [Department of the Main Inspectorate and Human Rights Compliance]. Retrieved May 4, 2025. URL: <https://npu.gov.ua/pro-policiyu/struktura-nacionalnoyi-policiyi/departament-golovnoyi-inspekciyi-ta-dotrimannya-prav-lyudini> [in Ukrainian]
3. Supreme Court of Ukraine. (2024, April 22). Vid znannia ta rozuminnia praktyky YeSPL zalezhyt te, naskilky vpevnenno my nablyzhatymemo nashu pravovu systemu do yevropeiskykh standartiv – *Holova VS* [How confidently we bring our legal system closer to European standards depends on the knowledge and understanding of ECHR practice – Head of the SC]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1593606/> [in Ukrainian]
4. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. (2022, December 19). Upovnovazhenyi: Ponad 50 tysiach povidomlen pro porushennia prav nadiishlo do Ofisu Ombudsmana za 2022-yi rik [Commissioner: Over 50 thousand reports of rights violations received by the Ombudsman's Office in 2022]. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-ponad-40-tisyach-zvernen-gromadyan-nadijshlo-do-ofisu-ombudsmana-za-2022-rik [in Ukrainian]
5. Voiuta, D. (2024, February 19). U 2023 rotsi YeSPL postanovv 130 rishen u spravakh proty Ukrainy: Pro shcho tsi spravy [In 2023, the ECHR delivered 130 judgments in cases against Ukraine: What these cases are about]. Centre for Democracy and Rule of Law. URL: <https://cedem.org.ua/news/yeuropeiskyi-sud-2023/> [in Ukrainian]
6. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Law of Ukraine «On the National Police»] No. 580-VIII (2015, July 2). Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian]

РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.77

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-07>

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ДОВКІЛЛЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄС: У ПОШУКАХ ТОЧОК ДОТИКУ¹

Дудоров О. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-4860-0681
o.o.dudorov@gmail.com*

Мовчан Р. О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
міжнародного і кримінального права
Донецький національний університет імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0003-2074-8895
romantov1984@gmail.com*

Ключові слова: кримінальні
правопорушення проти
довкілля, екоцид,
диференціація кримінальної
відповідальності, джерела
кримінального права,
європейське кримінальне
право, кваліфікуючі ознаки,
санкції, покарання.

Статтю присвячено визначенню перспектив імплементації Директиви (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, яка заміняє Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС (Директива), у кримінальне законодавство України в частині диференціації кримінальної відповідальності за посягання на довкілля. Здійснено порівняльний аналіз відповідних положень цього новітнього міжнародно-правового акта, чинного Кримінального кодексу України (КК України) та проєкту нового Кримінального кодексу України (проєкт КК).

Розглянуто поняття диференціації кримінальної відповідальності за кримінальним правом України та висвітлено положення Директиви, які змістовно покликані забезпечити таку диференціацію для тих, хто вчиняє посягання на довкілля.

Показано, що директивне поняття кваліфікованих злочинів знайшло загалом адекватне відбиття у межах розділу VIII Особливої частини КК України. Піддано критиці підхід розробників проєкту КК, які пропонують формалізувати показники довгострокової та масштабної шкоди довкіллю як одного з різновидів тяжкої шкоди та ознак складів злочинів проти безпеки довкілля й екоциду. Водночас підтримано підхід робочої групи в частині сприйняття директивних положень як щодо обтяжуючих, так і пом'якшуючих обставин.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проєкту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

Проаналізовано положення Директиви, присвячені побудові санкцій, які мають застосовуватись за вчинення екологічних злочинів. Доведено, що сприйняття цих положень зобов'язує до перегляду санкцій, закріплених у КК України і передбачених як за кваліфіковане умисне забруднення природних ресурсів та незаконне поводження з небезпечними речовинами, що спричинили смерть людини та масштабну і незворотну екологічну шкоду, так і за некваліфіковані прояви відповідних умисних діянь. Аргументовано, що проект КК так само потребує доопрацювання в частині підвищення максимального строку позбавлення волі, встановленого за вчинення некваліфікованих проявів забруднення довкілля, незаконного поводження з відходами або вторинною сировиною, небезпечною для довкілля речовиною, інвазивними чужорідними біологічними видами. Висловлено думку про те, що виконання директивної настанови щодо підвищення ефективності судового переслідування та винесення вироків за екологічні злочини знаходиться не стільки у законодавчій, скільки у правозастосовній площині, потребуючи перегляду сформованих у судовій практиці України підходів щодо караності кримінальних правопорушень проти довкілля.

DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE EU: IN SEARCH OF COMMON GROUND

Dudorov O. O.

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Criminal Policy and Criminal Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4860-0681

o.o.dudorov@gmail.com

Movchan R. O.

Doctor of Law, Professor,

Professor at the Department of Constitutional, International and Criminal Law

Vasyl Stus Donetsk National University

600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2074-8895

romanmov1984@gmail.com

Key words: *environmental offenses, ecocide, differentiation of criminal liability, sources of criminal law, European criminal law, qualifying elements, sanctions, punishment.*

The article focuses on exploring the prospects for implementing EU Directive 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law, which replaces Directives 2008/99/EU and 2009/123/EU (the Directive), into Ukrainian criminal legislation, specifically in terms of differentiating criminal liability for environmental offenses. A comparative analysis is carried out between relevant provisions of the new international legal instrument, the current Criminal Code of Ukraine (CC of Ukraine), and the draft of the new Criminal Code (draft CC).

The concept of differentiation of criminal liability under Ukrainian criminal law is examined, and the Directive's provisions aimed at ensuring such differentiation for perpetrators of environmental offenses are analyzed. The study finds that the Directive's notion of «qualified offenses» is, to a large extent, adequately reflected in Chapter VIII of the Special Part of the CC of Ukraine.

At the same time, the approach of the drafters of the new CC – who propose to formalize the indicators of long-term and large-scale environmental harm as a form of serious damage and as elements of offenses against environmental safety and ecocide – is critically assessed. Conversely, the draft's reception of Directive-based aggravating and mitigating circumstances is supported.

The article examines the Directive's provisions on sanctions for environmental crimes. It has been proven that implementing these standards necessitates revisiting existing penalties under the CC of Ukraine, both for qualified offenses such as deliberate pollution or mishandling of hazardous substances resulting in death or irreversible environmental damage, and for unqualified offenses of the similar nature. The need for improving the draft CC is also highlighted, particularly in increasing the maximum term of imprisonment for unqualified forms of pollution, illegal waste management, handling of hazardous materials, or introduction of invasive alien species.

The study asserts that improving the prosecution and adjudication of environmental crimes, as required by the Directive, depends less on legislative change and more on reforming Ukraine's judicial practice, especially regarding the application of penalties for environmental criminal offenses.

Вступ. Екологічні проблеми сьогодення набули без перебільшення глобального і системного характеру. Зміна клімату, знищення озонового шару, ерозія ґрунтів, випадіння кислотних дощів, зниження якості біоресурсів, збільшення кількості викидів та відходів, споживання генно-модифікованих продуктів, чимало інших подібних негативних факторів, ставши стійкими, поширеними і масштабними процесами, є одними з найбільших викликів для сталого розвитку людства. Зважаючи на це, не повинен дивувати той факт, що останніми десятиліттями міжнародна спільнота значно активізувала діяльність, спрямовану на протидію згаданим викликам і захист навколишнього природного середовища. При цьому загально визнаним є той факт, що лідером у боротьбі проти змін клімату та у впровадженні низьковуглецевої, високотехнологічної, ресурсозберігаючої економіки стали країни Європейського Союзу (далі – ЄС). Так, визначена Європейською комісією наприкінці 2019 р. стратегія у формі Європейської зеленої угоди ставить найамбітізніші цілі в контексті сталого розвитку ЄС, зокрема щодо перетворення Європи до 2050 р. на перший кліматично нейтральний континент (із нульовим сумарним викидом парникових газів) [1, с. 26].

Попри ефективність вжитих в ЄС екологічних заходів, ще у Директиві ЄС 2008/99/ЄС із застосування кримінального права для захисту навколишнього середовища зазначалося, що, з одного боку, ефективний захист довкілля може бути досягнутий лише за наявності дієвого механізму його кримінально-правової охорони, а, з іншого, визнавалась низька результативність такого механізму, яка пояснювалась з-поміж іншого від-

сутністю узгодженої політики щодо цього. Для розв'язання вказаної проблеми у 2024 р. було ухвалено новий стратегічний документ – Директиву (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права, яка замінює Директиву 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС [2] (далі – Директива (ЄС) 2024/1203). У цьому документі прямо зазначається, що він адресований державам-членам ЄС, які повинні ввести в дію закони, підзаконні акти та адміністративні положення, необхідні для його виконання, не пізніше 21 травня 2026 р. (ч. 1 ст. 28, ст. 30). Водночас слід зауважити, що вже сьогодні не менш уважно приписи Директиви (ЄС) 2024/1203 мають вивчатись і в тих країнах, які поки що лише декларують євроінтеграційні прагнення. Адже добре відомо, що впровадження *acquis communautaire*, частиною якою стала згадана Директива, у національні правові системи є однією з необхідних умов завершення процесу приєднання країни до ЄС.

Сказане повною мірою стосується й України, яка в 2022 р. отримала офіційний статус кандидата на членство в ЄС, з якою у 2023 р. було розпочато переговори про вступ до ЄС, та яка неухильно продовжує закріплений в Основному Законі держави проєвропейський курс, попри широкомасштабну агресію з боку РФ. При цьому положення Директиви (ЄС) 2024/1203 мають братись до уваги не лише парламентаріями при вдосконаленні чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), а й робочою групою з питань реформування кримінального права, яка завершує підготовку проєкту нового Кримінального кодексу

України (далі – проєкт КК). Постає питання, яких змін потребує чинне та проєктоване національне кримінальне законодавство у зв'язку з ухваленням Директиви (ЄС) 2024/1203. Тим більше, що, як слушно зазначається в юридичній літературі, пропозиції *de lege ferenda*, які ґрунтуються на цій Директиві, потребують узгодження в контексті принципів юридичної визначеності, передбачуваності, пропорційності, презумпції невинуватості тощо. До того ж держава залишає за собою право приймати рішення щодо криміналізації певного діяння, засобів реагування на нього і редакції самої кримінально-правової норми згідно з принципом субсидіарності [3, с. 277–278].

Серед представників вітчизняної кримінально-правової науки найбільш вагомий внесок у розроблення обраної проблематики зробили такі науковці, як О. Бринзанська, К. Задоя, Г. Логвинський, Н. Орловська, Д. Росохата, Т. Сироїд, Л. Тимофєєва, Ю. Турлова, Ю. Фідря. Однак складність і прогресивність Директиви (ЄС) 2024/1203 як новітнього міжнародно-правового акта спонукають продовжити фаховий аналіз його положень. Крім того, на сьогодні бракує комплексних досліджень, присвячених питанням приведення КК України і проєкту КК у відповідність до положень Директиви (ЄС) 2024/1203.

На сторінках європейської юридичної літератури зазначається, що порівняно з Директивою 2008/99/ЄС аналізований документ передбачає запровадження таких основних нововведень: розширення кола екологічних правопорушень; конкретне визначення поняття протиправності, включаючи поведінку, здійснену в умовах авторизації, якщо вона була отримана у спосіб шахрайства, корупції, вимагання чи примусу; караність замахів на певні злочини; запровадження конкретних кримінальних санкцій, які б мали ефективний стримувальний ефект; наявність конкретних обставин, які обтяжують і пом'якшують відповідальність; деклароване підвищення ефективності розкриття, розслідування, переслідування й ухвалення судових рішень [4]. Загалом погоджуючись із викладеною думкою, водночас вважаємо за доцільне скоротити наведений розгалужений список, виділивши у межах Директиви (ЄС) 2024/1203 три передбачені нею основні групи мінімальних правил (стандартів) у сфері кримінально-правової охорони довкілля. Йдеться про вимоги щодо: 1) криміналізації певних різновидів посягань на довкілля; 2) конструювання основних та кваліфікованих складів таких посягань; 3) побудова санкцій відповідних кримінально-правових норм і реалізація кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень проти довкілля.

З огляду на об'ємність, складність і багатоаспектність Директиви (ЄС) 2024/1203, **метою** про-

понованої статті є аналіз її положень і визначення перспектив імплементації цього документа в кримінальне законодавство України саме і тільки в частині диференціації кримінальної відповідальності за посягання на довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перед тим, як приступити до заявленого аналізу положень Директиви (ЄС) 2024/1203, слід зазначити, що диференціація кримінальної відповідальності у вітчизняній юридичній літературі традиційно визначається як здійснювана законодавцем градація (розчленування) державного примусу у формі заходів кримінальної відповідальності. Н. Антонюк під диференціацією кримінальної відповідальності пропонує розуміти здійснювану законодавцем з метою реалізації його уявлень про принцип справедливості варіативну оцінку кримінальних правопорушень, які є видами одного і того ж базового (загального) посягання, залежно від характеру і типового ступеня суспільної небезпечності вчиненого, характеристик особи винного, результатом якої є закріплення у Загальній та Особливій частинах КК України диференціюючих положень, що визначають різні форми потенційного обмежувального впливу на особу [5, с. 170, 488]. Наведене визначення, попри його загальну прийнятність, потребує уточнень: з одного боку, воно є зашироким, бо охоплює диференціацію відмінних від кримінальної відповідальності заходів кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватись до тих, хто вчиняє кримінальне правопорушення; з іншого, є завузким, бо (за рахунок вказівки на кримінальні правопорушення, які є видами одного і того ж базового посягання) фактично виключає диференціацію кримінальної відповідальності на рівні Загальної частини КК України. Диференціація кримінальної відповідальності може набувати вигляду виділення із загальної спеціальних кримінально-правових норм, виокремлення привілейованих, кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, побудови складених складів кримінальних правопорушень, внесення до норм Загальної частини КК України змін, які враховуються судом при призначенні винному покарання, тощо. При цьому панівна теоретична позиція полягає в тому, що суд, визначаючи у вирокі стосовно винуватої особи міру державного примусу (наприклад, обираючи вид і розмір покарання), здійснює не диференціацію, а індивідуалізацію кримінальної відповідальності. Тобто диференціація кримінальної відповідальності є прерогативою законодавця, тоді як її індивідуалізація – справа правозастосувача (суду) [6, с. 21].

У п. 21 Преамбули Директиви (ЄС) 2024/1203 зазначається, що перелічені в ній умисні кримінальні правопорушення можуть призвести

до катастрофічних наслідків, зокрема масового забруднення, промислової аварії із серйозним впливом на навколишнє середовище або масштабних лісових пожеж. Аналізований документ вперше запроваджує в офіційний обіг поняття кваліфікованих злочинів (ч. 3 ст. 3). Ідеться про правопорушення, що, зокрема, спричиняють знищення або масштабну та істотну шкоду, яка є незворотною або тривалою, або широкомасштабну та значну шкоду якості повітря, ґрунту чи води, яка є або незворотною, або довготривалою [2]. Відповідно до супровідних пояснень до Директиви (ЄС) 2024/1203 кваліфіковані види екологічних деліктів можуть охоплювати дії, подібні до екоциду, вже передбаченого законодавством деяких держав-членів ЄС, і катастрофічними наслідками на кшталт масштабного забруднення або великих лісових пожеж.

Відповідні вимоги знайшли загалом належне відбиття у КК України, у межах розділу VIII Особливої частини якого посилено відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, які, зокрема, спричинили: інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239¹, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 253) або тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 239², ч. 4 ст. 246, ч. 4 ст. 254); масову загибель об'єктів тваринного чи (і) рослинного світу (ч. 3 ст. 239¹, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243) або масову загибель тварин (ч. 2 ст. 245); екологічну катастрофу (ч. 2 ст. 253); вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) (ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 240¹), або у заповідниках або на територіях чи об'єктах ПЗФ, або в інших особливо охоронюваних лісах (ч. 3 ст. 246).

Принагідно зазначимо, що непоодиноким використання у тексті Директиви (ЄС) 2024/1203 оцінних понять (зокрема, згаданих вище зворотів, які характеризують кваліфіковані злочини) слугує зайвим аргументом на користь звернення до невизначеного нормативного контенту при законодавчому описанні кримінальних правопорушень проти довкілля. Складно не погодитись із З. Загінєй-Заболотенко у тому, що прояв невизначеності у тексті кримінального закону може бути й позитивним, коли відносна невизначеність кримінально-правового припису використовується цілеспрямовано як своєрідний прийом нормотворчої техніки, що дає змогу кримінально-правовій нормі бути гнучкою і знизити рівень невизначеності кримінально-правового регулювання [7, с. 78].

У Загальній частині проєкту КК закріплено універсальне положення про те, що одним із різновидів тяжкої шкоди визнається завдання шкоди довкіл्लю у виді довгострокової або масштабної шкоди (п. 6 ч. 1 ст. 2.5.5). При цьому відповідальність за переважну більшість злочинів проти без-

пеки довкілля (розділ 5.3) розробники проєкту КК пов'язують із заподіянням або тяжкої майнової шкоди, або тяжкої шкоди довкіл्लю [8]. Загалом створюється враження, що із виконанням розглядуваної директивної настанови в проєкті КК усе гаразд. Проблема, однак, полягає у тому, що його розробники воліють позбавити відповідні ознаки статусу оцінних. Під довгостроковою пропонується розуміти шкоду довкіл्लю у виді масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу або радіаційного чи хімічного забруднення, за якої повернення пошкоджених природних ресурсів до їх попереднього стану може відбутися не раніше, ніж через рік, а під масштабною – таку шкоду довкіл्लю, яка має місце на площі понад сто квадратних кілометрів або понад десять кубічних кілометрів, поєднану з тяжкою майновою шкодою (пункти 11, 25 ч. 1 ст. 1.1.1 проєкту КК). Своєю чергою, тяжкою визнаватиметься майнова шкода, яка більше ніж у 5 000 разів перевищує розмір розрахункової одиниці (п. 4 ч. 1 ст. 1.1.4 проєкту КК) [8].

Прагнення конкретизувати (через певні кількісні показники) параметри довгострокої та масштабної шкоди як ознак злочинів проти безпеки довкілля, а також екоциду сприймається неоднозначно. З одного боку, така конкретизація зумовлена схвальним прагненням робочої групи спростити застосування відповідних статей потенційного кримінального закону; з іншого, не може не виникати сумнів у соціальній обумовленості наведених у проєкті КК показників (показово, наприклад, що у його попередніх версіях майнова шкода визнавалась тяжкою, якщо вона перевищує розмір розрахункової одиниці більше ніж у 10 000 разів). Складно також простежити логіку у «пов'язуванні» певної площі як показника масштабності шкоди до тяжкості майнової шкоди, адже очевидно, що кореляції між цими показниками може і не бути. На користь недоцільності пропонованої робочою групою конкретизації згаданих ознак наведемо міркування О. Бринзанської про те, що в актах міжнародного права заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу характеризується сукупністю таких ознак, як «широкомасштабна», «довготривала» та «серйозна», проте ці ознаки є оцінними, і жодне джерело міжнародного права не містить критеріїв їх визначення. З огляду на фахові напрацювання, ознаку широкомасштабності можна розкрити як нанесення шкоди території, яка охоплює щонайменше декілька сотень квадратних кілометрів, а ознаку довготривалості – як збереження наслідків шкоди строком на 10–30 років. Однак таке розуміння зазначених ознак, пише згадана дослідниця, є дискусійним і недостатньо апробованим у міжнародній практиці [9, с. 531].

Крім зазначених вище, у Директиві (ЄС) 2024/1203 фігурують і деякі інші обставини, які підвищують небезпечність екологічних кримінальних правопорушень. Так, у п. 28 Преамбули вказується на те, що: 1) необхідно звертати належну увагу на причетність до посягань на довкілля організованих злочинних груп; 2) кримінальне провадження щодо екологічних злочинів має стосуватися питань, пов'язаних із корупцією, відмиванням грошей, кіберзлочинністю та шахрайством з документами, а у зв'язку з підприємницькою діяльністю – наміром зловмисника максимізувати прибуток або заощадити витрати; 3) особливе занепокоєння викликає те, що деякі екологічні злочини вчиняються з толерантністю або активною підтримкою компетентних адміністрацій або посадових осіб, які виконують свої державні функції. У деяких випадках це може навіть набувати форми корупції [2].

У розвиток наведених приписів у ст. 8 Директиви (ЄС) 2024/1203 її розробники навели приблизний перелік обставин, які відповідно до національного законодавства могли б розглядатись як обтяжуючі: 1) злочин спричинив знищення або незворотну чи довгострокову значну шкоду екосистемі (тісно пов'язано з описаною вище вимогою, про яку йшлося у п. 21 Преамбули); 2) правопорушення було вчинено в рамках злочинної організації; 3) злочин пов'язаний з використанням фальшивих або підроблених документів; 4) злочин вчинено службовою особою при виконанні нею своїх функцій; 5) злочинця вже було засуджено остаточним вироком за злочини того ж характеру; 6) правопорушення принесло або могло принести значні фінансові вигоди або призвело до уникнення значних витрат (прямо чи опосередковано), якщо такі вигоди чи витрати можуть бути визначені; 7) злочинець знищив докази або залякав свідків чи скаржників; 8) правопорушення було скоєно на території, яка класифікується як особлива природоохоронна територія згідно зі ст. 4(1) або (2) Директиви 2009/147/ЄС, або на території, визначеній як особлива природоохоронна територія згідно зі ст. 4(4) Директиви 92/43/ЄЕС, або на території, включеній до списку об'єктів, що мають значення для Співтовариства відповідно до ст. 4(2) Директиви 92/43/ЄЕК [2]. Цікаво, що, хоч у ст. 8 Директиви (ЄС) 2024/1203 використовується формулювання «могли б», у п. 1 Преамбули цього ж документа міститься імперативна вимога стосовно того, що держави-члени повинні забезпечити, щоб щонайменше одна з передбачених Директивою обтяжуючих та пом'якшуючих (про них йтиметься нижче) обставин була визначена як обтяжуюча чи пом'якшуюча обставина відповідно до застосовних норм в їх правових системах.

Проаналізувавши чинний КК України, можемо констатувати, що у ньому кваліфікуюче значення надано частині обставин, перерахованих у ст. 8 Директиви (ЄС) 2024/1203, що здійснено у спосіб посилення кримінальної відповідальності за окремі делікти проти довкілля, вчинені:

- на територіях чи об'єктах ПЗФ (ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 240¹), або у заповідниках або на територіях чи об'єктах ПЗФ, або в інших особливо охоронюваних лісах (ч. 3 ст. 246);

- повторно (ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239¹, ч. 2 ст. 239², ч. 3 ст. 240, ч. 2 ст. 240¹, ч. 2 ст. 246, ч. 3 ст. 254) або особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене статтею (ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 249);

- за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 239¹, ч. 2 ст. 239², ч. 2 ст. 246, ч. 2 ст. 248, ч. 3 ст. 254);

- службовою особою з використанням службового становища (ч. 3 ст. 240¹, ч. 2 ст. 248).

Щоправда, якщо уважно вивчити цей список кваліфікованих складів кримінальних правопорушень проти довкілля, то стає зрозумілим, що всі вони стосуються тих посягань, які не перебували у фокусі уваги розробників Директиви (ЄС) 2024/1203 і пов'язані з незаконним заволодінням або знищенням (пошкодженням) окремих видів природних ресурсів. У проєкті КК норми про більшість із цих посягань консолідовано у межах поміщеного до книги 6 «Кримінальні правопорушення проти економіки» розділу 6.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку використання природних ресурсів». Натомість у Директиві (ЄС) 2024/1203 основна увага звертається на діяння, які за термінологією проєкту КК (його розділ 5.3) умовно можна вважати такими, що посягають на безпеку довкілля, і до яких, наприклад, Т. Сироїд включила «діяння, що полягають у злочинному забрудненні довкілля» [10, с. 340]. У КК України відповідальність за деякі з цих діянь передбачена статтями 239, 241–243. Для всіх цих кримінально-правових заборон спільним є те, що в жодній із них не надається кваліфікуючого значення бодай одній (уточнимо – крім масштабної, незворотної чи довгострокової шкоди довкіл्लю) із численних обставин, які, на думку розробників Директиви (ЄС) 2024/1203, підвищують небезпеку посягань на довкілля (вчинення злочинною організацією, службовою особою при виконанні нею своїх функцій, спеціальний рецидив, отримання значних фінансових вигод, спеціальний статус територій, на який вчиняється посягання). До речі, ще в 2020 р. у контексті кримінально-правової характеристики земельних деліктів «екологічної» спрямованості на вказаний недолік чинного кримінального законодавства звертав увагу один з авторів цих рядків, пропонуючи посилити

відповідальність за прояви вказаних діянь, вчинені щодо особливо цінних земель та службовою особою з використанням службового становища або повноважень, а також при спричиненні значної та тяжкої шкоди [11, с. 893].

З іншого боку, в контексті врахування директивних настанов ледь не візрцевими можуть уважатися положення проєкту КК, в якому ознаками, які підвищують на один ступінь тяжкість злочинів, передбачених згаданим розділом 5.3 «Кримінальні правопорушення проти безпеки довкілля», є, зокрема, вчинення умисного злочину: у складі простої групи; з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей; на територіях чи об'єктах, що належать до ПЗФ України, чи інших територіях, що знаходяться під особливою охороною держави; в місцевостях, оголошених зоною надзвичайної екологічної ситуації [8]. Підвищена ж небезпечність відмічених у Директиві (ЄС) 2024/1203 екологічних кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням винним підроблених документів, або випадків, коли злочинець знищив докази або залякав свідків чи скаржників, цілком може бути врахована за допомогою застосування норм, поміщених до інших глав (розділів) Спеціальної частини проєкту КК. Той же факт, що правопорушення принесло або могло принести значні фінансові вигоди або призвело до уникнення значних витрат, може вплинути на індивідуалізацію покарання, адже, як зазначено у п. 41 Преамбули Директиви (ЄС) 2024/1203, у будь-якому випадку суд має залишатися вільним вирішувати питання про збільшення чи зменшення розміру санкції, беручи до уваги конкретні обставини кожної окремої справи.

У проєкті КК могла б бути врахована і рекомендація Директиви (ЄС) 2024/1203 щодо посилення кримінальної відповідальності за діяння, вчинене особою, яка вже була засуджена за вчинення такого самого чи однорідного кримінального правопорушення. Щоправда, такий крок суперечив би одному із концептуальних нововведень проєкту КК – це відмова від такої форми множинності кримінальних правопорушень, як повторність.

Крім обтяжуючих, Директива (ЄС) 2024/1203 закріплює перелік пом'якшуючих обставин. Зокрема, в її ст. 8 зазначається, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб у зв'язку з відповідними правопорушеннями одна або більше з таких обставин відповідно до національного законодавства могли розглядатися як пом'якшуючі: 1) злочинець відновлює навколишнє середовище до його попереднього стану, якщо таке відновлення не є обов'язком відповідно до Директиви 2004/35/ЄС, або до початку

кримінального розслідування вживає заходів для мінімізації впливу збитку і ступеня пошкодження або для усунення збитку; 2) злочинець надає адміністративним або судовим органам інформацію, яку вони не могли б отримати інакше та яка допомагає їм або встановити чи притягнути до кримінальної відповідальності інших винних осіб, або знайти докази [2].

Ні в чинному, ні в проєктованому кримінальному законодавстві України не міститься спеціальних норм, які б покладали на суд обов'язок врахування зазначених вище обставин саме при вчиненні посягань на довкілля. Однак відповідні обставини цілком можуть розцінюватися як такі «загальні» (у сенсі передбачені Загальною частиною) пом'якшуючі обставини, як активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України, у проєкті КК – сприяння розкриттю чи розслідуванню кримінального правопорушення, викриттю його учасників і добровільне здійснення реституції та компенсації (п. 2 та п. 5 ч. 1 ст. 3.3.2)).

Директива (ЄС) 2024/1203 буквально «пронизана» численними положеннями, які стосуються санкцій кримінально-правових норм. Наприклад, вже у Преамбулі цього документа зазначається, що: існуючі природоохоронні норми мають підкріплюватися наявністю ефективних, пропорційних і стримувальних кримінальних санкцій, які відповідають тяжкості правопорушень і можуть краще відображати громадське несхвалення, ніж застосування адміністративних санкцій (п. 4); санкції мають бути суворішими (п. 5); держави-члени повинні гармонізувати типи і рівні санкцій (п. 6); велику роль мають відігравати допоміжні санкції, особливо щодо юридичних осіб (п. 31 п. 32) [2].

Європейські дослідники відмічають, що побудова репресивної структури для покарання за шкоду, завдану навколишньому середовищу, неспівмірно розпочалася вже з набуттям чинності Директивою № 2008/99/ЄС. Однак передбачені цим документом приписи вимагали від держав-членів лише передбачити кримінальні санкції, які були б ефективними, пропорційними і стримувальними. Зрештою розпливчастий характер цього положення перешкодив різним державам-членам впровадити достатньо ефективні та стримувальні санкції у своє національне законодавство [12]. Тому Директива ЄС 2024/1203 не лише розширює кількість посягань на навколишнє середовище, які мають бути криміналізовані у законодавстві країн-членів, а й запроваджує конкретні типи та рівні кримінальних покарань, які чітко визначені і розкриваються у ст. 5 «Санкції для фізичних осіб».

Проаналізувавши ці санкції, варто погодитись із висновком І. Фідрі про те, що Директива (ЄС) 2024/1203 істотно посирила покарання за екологічні кримінальні правопорушення та диференціювала строки позбавлення волі для фізичних осіб залежно від тяжкості вчиненого діяння та його наслідків, що може свідчити про рішучість європейських законодавців у боротьбі із забрудненням та деградацією довкілля та має призвести до його посиленого захисту [13, с. 440]. Зроблений висновок, зокрема, впливає з положень ч. 2 ст. 5 Директиви (ЄС) 2024/1203, в якій вказується на те, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб: 1) злочини, передбачені ст. 3(2)(a)–(d) і (f), (j), (k), (l) і (s), каралися максимальним строком позбавлення волі на строк не менше 10 років, якщо вони спричинили смерть людини; 2) злочини, передбачені ст. 3(3), – не менше 8 років; 3) злочини, передбачені ст. 3(4), де цей пункт посилається на ст. 3(2)(a)–(d) і (f), (j), (k) і (l), – не менше 5 років, якщо вони спричинили смерть людини; 4) правопорушення, які підпадають під дію ст. 3(2)(a)–(l) і (p), (s) і (t), – не менше 5 років; 5) злочини, які підпадають під дію ст. 3(2)(m), (n), (o), (q) і (s), – не менше 3 років [2]. До речі, окремі європейські дослідники висловлюють занепокоєння з приводу того, що покарання для фізичних осіб за більшість злочинів, пов'язаних із біорізноманіттям, є набагато нижчими за санкції, передбачені за забруднення. Це свідчить про чітке антропоцентричне спрямування Директиви (ЄС) 2024/1203 і суперечить різноманітним міжнародним документам (багато з них схвалено або ратифіковано ЄС), які визнають серйозність і терміновість глобальної кризи біорізноманіття і клімату [14].

Дослідивши санкції, передбачені релевантними нормами чинного та проєктованого кримінального законодавства України, можемо констатувати, що багато з них зазначеним директивним вимогам не відповідають, через що потребують перегляду в бік їх посилення. Передусім це стосується санкцій, передбачених: а) як за кваліфіковане умисне забруднення природних ресурсів та незаконне поводження з небезпечними речовинами, що спричинили смерть людини та масштабну і незворотну екологічну шкоду, за які в КК України як найбільш суворе покарання передбачено позбавлення волі на строк лише до 5 років (частини другі статей 239, 241–243) – за встановлених Директивою (ЄС) 2024/1203 10 і 8 роках, відповідно; б) так і за некваліфіковані прояви відповідних умисних діянь, за які норми КК України (їх частини перші) взагалі не передбачають покарання у виді позбавлення волі, тоді як Директива (ЄС) 2024/1203 вимагає, щоб вони (діяння) каралися позбавленням волі на строк не менше 5 років.

Попри те, що за вчинення відповідних екологічних деліктів у проєкті КК передбачено значно суворіші покарання, і його санкції мають зазнати змін для приведення їх у відповідність до положень Директиви (ЄС) 2024/1203. З-поміж іншого йдеться про необхідність підвищення максимального строку позбавлення волі, встановленого за вчинення некваліфікованих проявів забруднення довкілля, незаконного поводження з відходами або вторинною сировиною, небезпечною для довкілля речовиною, інвазивними чужорідними біологічними видами, до передбачених Директивою 5 та 3 років, відповідно.

Водночас у Директиві (ЄС) 2024/1203 вказується на необхідність розглянути можливість запровадження державами-членами санкцій або заходів, які є альтернативою ув'язненню, щоб сприяти відновленню навколишнього середовища (п. 39 Преамбули). Свого часу подібні міркування виловлювались авторами цих рядків, які вказували на те, що прагнення посилити кримінальну відповідальність за певні діяння за допомогою закріплення позбавлення волі на певний строк як єдиного виду покарання може призвести до зворотного ефекту, який спостерігається і сьогодні, коли замість «реального» відбування покарання чи не всі засуджені звільняються від призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк (те саме стосується й обмеження волі). Зважаючи на це, поряд із позбавленням волі на певний строк у відповідних санкціях нами пропонується вказати і на альтернативний основний вид покарання у виді штрафу, що потенційно має дати змогу реалізовувати на практиці принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, зокрема з урахуванням характеру заподіяних наслідків [15, с. 92–125].

Пропонуючи передбачити штраф як альтернативне до позбавлення волі покарання, ми водночас констатували очевидність того, що задля покращення ситуації з кримінально-правовою охороною довкілля в Україні необхідно переглянути в бік істотного збільшення наявних та визначених в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян (далі – НМДГ) розміри штрафів, від яких надалі варто відштовхуватися під час конструювання санкцій, передбачених за вчинення кваліфікованих складів [15, с. 92–125]. Вважаємо, що ця пропозиція корелюється з передбаченою Директивою (ЄС) 2024/1203 рекомендацією державам-членам регулярно переглядати розміри штрафів, встановлені як фіксовані суми, з огляду на рівень інфляції та інші коливання грошової вартості відповідно до процедур, викладених у національному законодавстві. Іншим способом вирішення позначеної проблеми, застосування якого зніме необхідність регулярного перегляду відповідних штрафів,

є зміна підходу до визначення НМДГ (або іншого подібного показника), коли він буде не фіксованим, як це має місце на сьогодні у частині призначення штрафів як покарань, а «прив'язаним» до показника прожиткового мінімуму працездатних осіб (іншого фінансового параметру, який змінюється щороку або навіть частіше), як це нині передбачено у частині визначення НМДГ для кваліфікації кримінальних правопорушень. Саме таким прогресивним шляхом рухаються розробники проекту КК, які для відповідних цілей послуговуються терміном «розрахункова одиниця», що дорівнює 1/30 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня року, в якому було вчинене кримінальне правопорушення (ст. 1.1.2) [8].

Директива (ЄС) 2024/1203 передбачає не лише певні мінімальні стандарти щодо санкцій, а й містить адресовану не тільки, а, можливо, і не стільки законодавчій, скільки судовій гілці влади вимогу щодо підвищення ефективності судового переслідування та винесення вироків за екологічні злочини (п. 5 Преамбули).

На жаль, на сьогодні про згадану ефективність в Україні вести мову не доводиться. Наприклад, за результатами аналізу 50 випадково обраних з ЄДРСР вироків, винесених за ч. 4 ст. 246 КК України (передбачає відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, що спричинило тяжкі наслідки), з'ясовано, що за жодним із вироків засуджена особа не відбувала реального покарання у виді позбавлення волі. Замість цього в абсолютній більшості випадків суди: 1) звільняли засуджених від відбування призначеного покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України; 2) усвідомлюючи, що передбачене санкцією покарання (від п'яти до семи років позбавлення волі) не відповідає суспільній небезпеці вчиненого діяння, і водночас не бажаючи звільнити засуджених від відбування покарання, у порядку застосування ст. 69 КК України призначали інші, більш м'які види покарання. Характерно й те, що в усіх вивчених вироків таким «пом'якшеним» видом покарання виступав саме і тільки штраф. Подібну картину ми мали змогу спостерігати і при аналізі 100 перших знайдених у ЄДРСР вироків, постановлених за ч. 2 ст. 246 КК України, де зі 100 % осіб, визнаних винуватими у вчиненні злочину, передбаченого цією кримінально-правовою нормою: 1) жодна особа не була засуджена до реального відбування покарання у виді позбавлення волі; 2) лише дві особи були засуджені до реального відбування покарання у виді обмеження волі; 3) трьом особам із застосуванням ст. 69 КК України було призначено покарання у виді штрафу; 4) усім іншим особам призначалося покарання

у виді позбавлення чи обмеження волі на певний строк, від відбування яких вони звільнялися на підставі ст. 75 КК України. Ситуація із засудженням за ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» є ще більш показовою, оскільки можна встановити, що в окремі періоди кількість осіб, які звільнялися від покарання з випробуванням за вчинення цього злочину, становила 100 % від загального числа засуджених (така ситуація спостерігалась у 2014, 2015, 2018 роках) [16, с. 455–456].

Цілком очевидно, що для підвищення ефективності механізму кримінально-правової протидії посяганням на довкілля: а) народні депутати України мають удосконалити санкції відповідних кримінально-правових норм, зокрема за рахунок реалізації пропозицій, сформульованих вище; б) представники вітчизняного суддівського корпусу лише у виняткових випадках (замість характерної для сьогоднішнього масовості цього процесу) мають звільняти винних від відбування реального покарання, передбаченого санкцією тієї чи іншої кримінально-правової норми.

Висновки з дослідження. Директивне поняття кваліфікованих злочинів знайшло загалом адекватне відбиття у КК України, у межах розділу VIII Особливої частини якого посилено відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля, які, зокрема, спричинили інші тяжкі наслідки або тяжкі наслідки, масову загибель об'єктів тваринного чи (та) рослинного світу або масову загибель тварин, екологічну катастрофу, а так само вчинені на територіях чи об'єктах ПЗФ або у заповідниках або на територіях чи об'єктах ПЗФ, чи в інших особливо охоронюваних лісах.

Непоодиноким використання у тексті Директиви (ЄС) 2024/1203 оцінних понять слугує зайвим аргументом на користь звернення до невизначеного нормативного контенту при законодавчому описанні кримінальних правопорушень проти довкілля. Підхід розробників проекту КК, які пропонують формалізувати показники довгострокової та масштабної шкоди довкіл्लю як одного з різновидів тяжкої шкоди та ознак злочинів проти безпеки довкілля й екоциду, складно підтримати через притаманну цьому підходу довільність і відсутність апробації вказаних показників шкоди у міжнародній практиці. Водночас у контексті врахування положень Директиви (ЄС) 2024/1203 щодо обтяжуючих обставин заслуговують схвальної оцінки положення проекту КК, в якому ознаками, які підвищують на один ступінь тяжкість злочинів проти безпеки довкілля, пропонується визнавати, зокрема, вчинення умисного злочину у складі простої групи, з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей, на тери-

торіях чи об'єктах, що належать до ПЗФ України, чи інших територіях, що знаходяться під особливою охороною держави, або в місцевостях, оголошених зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Положення Директиви (ЄС) 2024/1203 щодо пом'якшуючих обставин знаходять адекватне відбиття як у чинному, так і проєктованому кримінальному законодавстві України у формі загальних (тобто розрахованих не лише на кримінальні правопорушення проти довкілля) положень про активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (проєктовані аналоги).

Сприйняття положень Директиви (ЄС) 2024/1203 зобов'язує до перегляду санкцій, передбачених як за кваліфіковане умисне забруднення природних ресурсів та незаконне поводження з небезпечними речовинами, що спричинили смерть людини та масштабну і незворотну екологічну шкоду, так і за некваліфіковані прояви відповідних умисних діянь. Проект КК також потребує доопрацювання в частині підвищення

максимального строку позбавлення волі, встановленого за вчинення некваліфікованих проявів забруднення довкілля, незаконного поводження з відходами або вторинною сировиною, небезпечною для довкілля речовиною, інвазивними чужорідними біологічними видами.

Виконання директивної вимоги щодо підвищення ефективності судового переслідування та винесення вироків за екологічні злочини знаходиться не стільки у законодавчій, скільки у правозастосовній площині, потребуючи перегляду сформованих у судовій практиці України підходів щодо караності кримінальних правопорушень проти довкілля.

Здійснений аналіз частини положень Директиви (ЄС) 2024/1203 демонструє той великий обсяг «домашньої роботи», яка має бути кваліфіковано й оперативно виконана українським законодавцем для належної імплементації цього сучасного міжнародно-правового акта. Наука кримінального права покликана забезпечити теоретичне обґрунтування такої законотворчості, що і визначатиме напрям наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екологічна політика та технічне регулювання Європейського Союзу [Електронний ресурс]: навч. посіб. / І.Л. Якименко, О.М. Салавор, Є.Б. Шаповалов. Київ: НУХТ, 2022. 157 с. URL: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT_2022_Final.pdf (дата звернення: 25.05.2025).
2. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> (дата звернення: 25.05.2025).
3. Тимофєєва Л.Ю. Кримінальні правопорушення проти довкілля : пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2. С. 260–284. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315245>.
4. Paulo Farinha Alves, Joana Rosa Baptista and Raquel Freitas. Protection of the environment through criminal law Directive (EU) 2024/1203 of 11 April. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1867ad16-0ba8-415d-9543-3896d9ce9fca> (дата звернення: 25.05.2025).
5. Антонюк Н.О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ: Алерта, 2023. 554 с.
6. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О.О. Дудорова, А.А. Стрижевської. Книга 2. Вчення про заходи кримінально-правового впливу. Загальна частина кримінального права європейських держав. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 788 с.
7. Загинець-Заболотенко З. Невизначеність vs визначеність кримінального закону України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.
8. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-projekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).
9. Бринзанська О.В. Визначення ознак широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу у джерелах міжнародного кримінального права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 528–531. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/127>.
10. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 334–344. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.47>.

11. Мовчан Р.О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О.О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.
12. Colombe Cissé. La nouvelle directive européenne sur la criminalité environnementale : un espoir pour la préservation de la nature en Europe? URL: <https://www.actu-juridique.fr/environnement/la-nouvelle-directive-europeenne-sur-la-criminalite-environnementale-un-espoir-pour-la-preservation-de-la-nature-en-europe/> (дата звернення: 25.05.2025).
13. Фідря Ю. Досвід Польщі у сфері кримінально-правової охорони довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 437–440. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/100>.
14. Pereira, Ricardo (2024). A critical evaluation of the new EU Environmental Crime Directive 2024/1203. *EUCrim* 2024(2), pp. 158-163. URL [10.30709/eucrim-2024-012](https://doi.org/10.30709/eucrim-2024-012) (дата звернення: 25.05.2025).
15. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.204733>.
16. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є. О. Кримінально-правова охорона лісу в Україні : монографія. Київ : Норма права, 2023. 520 с.

REFERENCES

1. Yakymenko, I. L., Salavor, O. M., & Shapovalov, Y. B. (2022). *Ekolohichna polityka ta tekhnichne rehulivannia Yevropeiskoho Soiuzu* [Environmental policy and technical regulation of the European Union]. Kyiv: NUFT. Retrieved from https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/0bd60416-0814-42b9-b33c-7bb4c08c56bd/EU_Environmental_Policy_Textbook_Kyiv_NUFT_2022_Final.pdf [in Ukrainian].
2. European Union. (2024). *Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/> [in English].
3. Tymofieieva, L. Yu. (2024). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia: Proportsiynist v konteksti aproksymatsii aktiv Yevropeiskoho Soiuzu [Environmental criminal offenses: Proportionality in the context of approximation of EU acts]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy* [Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine], 2, 260–284. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.315245> [in Ukrainian].
4. Alves, P. F., Baptista, J. R., & Freitas, R. (2024). *Protection of the environment through criminal law: Directive (EU) 2024/1203 of 11 April*. Lexology. Retrieved from <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=1867ad16-0ba8-415d-9543-3896d9ce9fca> [in English].
5. Antonyuk, N. O. (2023). *Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy* [Differentiation of criminal liability in the criminal law of Ukraine]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
6. Dudorov, O. O., & Stryzhevskaya, A. A. (Eds.). (2025). *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-evropeyski studii): Pidruchnyk* [Criminal law. General part (Ukrainian-European studies): Textbook] (Vol. 2). Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].
7. Zahinei-Zabolotenko, Z. (2020). Nevyznachenist vs vyznachenist kryminalnogo zakonu Ukrainy [Uncertainty vs certainty of the criminal law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine], 2, 67–80 [in Ukrainian].
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 02.04.2025 r.) [Criminal Code of Ukraine. Control text of the draft (as of 02.04.2025)]. (2025). Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-projekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].
9. Brynzanska, O. V. (2024). Vyznachennia oznak shyrokomasshtabnoi, dovrotryvaloi ta serioznoi shkody navkolyshnomu pryrodnomu seredovyschu u dzherelakh mizhnarodnogo kryminalnogo prava [Definition of features of large-scale, long-term, and serious environmental damage in sources of international criminal law]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], 3, 528–531. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/127> [in Ukrainian].
10. Syroid, T. L. (2024). Poniattia, oznaky ta vydy ekolohichnykh zlochyniv u mizhnarodnomu pravi [Concept, characteristics and types of environmental crimes in international law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya «Pravo»* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series], 84 (4), 334–344. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.47> [in Ukrainian].
11. Movchan, R. O. (2020). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka* [Criminal liability for crimes in the field of land relations: Legislation, doctrine,

- practice] (Foreword by Dr. O. O. Dudorov, Prof., Honored Scientist of Ukraine). Vinnytsia: TOV "Tvory" [in Ukrainian].
12. Cissé, C. (2024, October 23). *La nouvelle directive européenne sur la criminalité environnementale: Un espoir pour la préservation de la nature en Europe?* Retrieved from <https://www.actu-juridique.fr/environnement/la-nouvelle-directive-europeenne-sur-la-criminalite-environnementale-un-espoir-pour-la-preservation-de-la-nature-en-europe/> [in French].
 13. Fidria, Y. (2025). Dosvid Polshchi u sferi kryminalno-pravovoi okhorony dovkillia [The experience of Poland in the field of criminal law protection of the environment]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], 1, 437–440. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/100> [in Ukrainian].
 14. Pereira, R. (2024). A critical evaluation of the new EU Environmental Crime Directive 2024/1203. *EU Crim*, 2024, 2, 158–163. <https://doi.org/10.30709/eucrim-2024-012> [in English].
 15. Dudorov, O. O., & Movchan, R. O. (2020). Pro napriamy vdoskonalennia mekhanizmu kryminalno-pravovoi okhorony dovkillia (na zamitku rozrobnykam novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [On the directions of improving the mechanism of criminal law protection of the environment (a note for the drafters of the new Criminal Code of Ukraine)]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy* [Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine], 1, 92–125. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.204733> [in Ukrainian].
 16. Dudorov, O. O., Movchan, R. O., & Pysmenskyi, Ye. O. (2023). *Kryminalno-pravova okhorona lisu v Ukraini* [Criminal law protection of forests in Ukraine]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ

Мороз Ю. А.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Державний податковий університет

вул. Університетська, 31, Ірпінь, Київська область, Україна

orcid.org/0000-0003-3873-9751

kriminolog@ukr.net

Ключові слова: *особа злочинця, запобігання, кримінологічна характеристика, оподаткування, злочинність, кримінальні правопорушення.*

У статті проаналізовано сучасний стан наукового вивчення кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері оподаткування. Розглянуто зміст і класифікацію кримінальних правопорушень, що вчиняються в цій галузі. Окрема увага приділена поняттю та структурі кримінологічної характеристики податкової злочинності. Наголошується, що такі елементи, як стан, структура та динаміка податкової злочинності, не охоплюють усі аспекти кримінальних правопорушень у цій сфері, необхідні для ефективного їх попередження. Поряд із зазначеними показниками, важливо враховувати також інформацію про адміністративні та фінансові правопорушення, що має вирішальне значення для ефективного контролю та профілактики податкової злочинності.

Наведено характеристику особи правопорушника, який вчиняє кримінальні правопорушення у сфері оподаткування. Вивчено чинники, що зумовлюють скоєння таких кримінальних правопорушень. Встановлено, що на їхнє вчинення впливає цілий ряд причин, зокрема: недосконалість податкової системи та механізму податкового контролю, які формувалися безсистемно та перебувають у стані постійних змін; суперечності між положеннями податкового, цивільного, адміністративного й кримінального законодавства, що ускладнюють виявлення і припинення кримінальних правопорушень, а також притягнення винних до відповідальності; діяльність тіньової економіки, яка базується на ухиленні від сплати податків та приховуванні оподаткованого майна; недостатня координація між податковими й правоохоронними органами, що мають різні підходи до вирішення проблеми; низький рівень довіри населення до органів влади, зневажливе ставлення до державної власності та обов'язкових платежів, що зумовлено спотвореною правосвідомістю, корупцією та проникненням кримінальних елементів у владні структури. У статті також розглянуто заходи загальносоціального запобігання податковій злочинності, а також систему спеціально-кримінологічної та індивідуально-профілактичної протидії цим правопорушенням. Окреслено ключові напрями діяльності державних органів у сфері запобігання кримінальним правопорушенням у сфері оподаткування.

CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF A CRIMINAL OFFENDER IN THE FIELD OF TAXATION

Moroz Yu. A.

Candidate of Law,

Associate Professor at the Department of Civil Law and Procedure

State Tax University

Universytetska str., 31, Irpin, Kyiv region, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3873-9751

kriminolog@ukr.net

Key words: *offender profile, prevention, criminological characteristics, taxation, crime, criminal offenses.*

The article analyzes the current state of scientific research on the criminological characteristics of individuals who commit criminal offenses in the field of taxation. It examines the nature and classification of crimes committed in this area. Special attention is given to the concept and structure of the criminological profile of tax-related criminality.

It is emphasized that such elements as the state, structure, and dynamics of tax crime do not fully encompass all aspects of criminal offenses in this field that are necessary for effective prevention. In addition to these indicators, it is important to consider data on administrative and financial violations, which are crucial for effective control and the prevention of tax crimes.

The article provides a profile of offenders who commit tax-related crimes. It examines the factors contributing to the commission of such offenses and identifies a range of causes, including: deficiencies in the tax system and the mechanisms of tax control, which have developed unsystematically and remain in a constant state of flux; inconsistencies among the provisions of tax, civil, administrative, and criminal legislation, which complicate the detection, suppression, and prosecution of such crimes; the functioning of the shadow economy, which is based on tax evasion and the concealment of taxable assets; lack of coordination between tax and law enforcement authorities, which adopt different approaches to addressing the problem; a low level of public trust in government institutions, a dismissive attitude toward state property and mandatory payments, all of which stem from a distorted legal consciousness, corruption, and the infiltration of criminal elements into government structures.

The study also addresses general social prevention measures against tax crimes, as well as the system of special criminological and individual preventive efforts aimed at countering such offenses. The paper outlines key areas of activity for state institutions in preventing criminal offenses in the sphere of taxation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації податкової системи України, посилення фіскального тиску та економічної нестабільності спостерігається зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері оподаткування. Особливої актуальності набуває не лише виявлення таких правопорушень, а й вивчення особи правопорушника як ключового елементу кримінологічного аналізу. Кримінальні правопорушення у сфері оподаткування, на відміну від багатьох інших видів кримінальних правопорушень, найчастіше скоюють особи з високим рівнем освіти, професійною підготовкою та значним досвідом господарської діяльності, що ускладнює

їх виявлення і притягнення до відповідальності. У цьому контексті вивчення соціально-демографічних, професійних, мотиваційних та психологічних характеристик осіб, які вчиняють податкові правопорушення, стає необхідною умовою для формування ефективних заходів профілактики та протидії цим правопорушенням. Проте на сьогодні вітчизняна кримінологічна наука ще не виробила цілісної моделі такої характеристики, що зумовлює потребу в комплексному науковому дослідженні даної проблематики.

Метою дослідження є здійснення комплексного кримінологічного аналізу особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у сфері

оподаткування, з метою виявлення її типових соціально-демографічних, професійних, психологічних та мотиваційних ознак, а також визначення ключових чинників, що зумовлюють таку злочинну поведінку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним основам дослідження кримінологічної характеристики особи злочинця у сфері оподаткування присвячено роботи таких науковців, як: Н. І. Атаманчук, А. М. Бабенко, О. І. Баїк, О. М. Бандурка, О. В. Білаш, О. О. Бригінець, В. В. Василевич, М. Г. Волощук, Д. О. Гетманцев, О. М. Джужа, О. М. Зубатенко, Т. О. Карабін, О. Г. Колб, В. О. Куслії, Р. В. Макачук, І. І. Матьола, А. О. Монаєнко, В. Д. Понікаров, С. М. Попова, О. П. Рябченко, Я. С. Толкачов, Л. Г. Уртаєва, В. Л. Форсюк та інші. Роботи цих та інших авторів мають фундаментально-прикладний характер і слугують основою для наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Людина, яка вчинила кримінальне правопорушення, є об'єктом пильного вивчення багатьох наук юридичного профілю. Будучи об'єктом вивчення різних галузей юридичних дисциплін, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, позначається різними термінами. Багато кримінологів наголошують, що вивчення особистості злочинця необхідне для встановлення закономірностей злочинної поведінки, аналізу злочинності як соціального явища, її детермінант і причин, а також для створення науково обґрунтованих засобів боротьби зі злочинністю. Систематизація інформації про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, і класифікація таких осіб дозволяють точніше прогнозувати тенденції злочинності та оцінювати її вплив на суспільні процеси. У практиці врахування особистісного чинника є вкрай важливим і реалізується в таких основних напрямках, як: 1) під час статистичного аналізу злочинності з урахуванням характеристик правопорушників; 2) при дослідженні причин і умов вчинення конкретного кримінального правопорушення; 3) у процесі індивідуально-виховної та профілактичної роботи [1, с. 147–148].

Проблематика дослідження особистості злочинця є складною, адже вона пов'язана з багатьма аспектами соціального та психологічного аналізу. Через це існує широкий спектр поглядів на її сутність. Одні вчені вважають, що поняття «особистість злочинця» не має особливої наукової або практичної цінності, оскільки всі особи, що вчинили кримінальне правопорушення, мають лише одну спільну характеристику – порушення закону, що вже охоплюється категорією «суб'єкт кримінального правопорушення». Інші дослідники, навпаки, вказують на недостатність правової категорії «суб'єкт кримінального правопорушення»

для кримінологічного аналізу та наголошують на важливості вивчення особистісних особливостей правопорушників з метою розуміння причин та механізмів злочинної поведінки.

У зв'язку з цим виникає завдання наукової та практичної значущості – виявлення ключових соціальних, психологічних та поведінкових характеристик особистості злочинця. Існують різні підходи до цієї проблеми. Особистість не є простою сукупністю ізольованих рис, а являє собою цілісну систему взаємопов'язаних якостей, що мають певну ієрархічну структуру [2, с. 102–103]. Ця структура є досить стабільною, однак вона також здатна до змін – як позитивних, так і негативних. У випадках руйнування структури особистості спостерігаються деструктивні прояви, що, зокрема, можуть виявлятися у формі девіантної поведінки.

Особистість можна розглядати як поєднання трьох основних складових: біологічної, соціальної та психологічної. Кожен з цих компонентів відображає певні аспекти людської сутності, вивчається відповідно біологією, соціологією та психологією [3, с. 123–124]. У соціальній структурі особистості виділяються реалізація соціальних якостей у різних сферах діяльності, соціальні потреби, знання та навички, ступінь засвоєння культурних цінностей, система моральних норм.

У психології особистість трактується як єдність внутрішніх умов, через які трансформуються зовнішні впливи. У кримінології ж при аналізі особистості злочинця враховуються соціально-психологічні чинники, які дозволяють глибше зрозуміти мотивацію та поведінку правопорушника. Структура особистості злочинця включає: соціально-демографічні характеристики; кримінально-правові ознаки; моральні та психологічні особливості. Ці елементи структури особистості правопорушника фактично відображають загальні характеристики, адаптовані до контексту протиправної поведінки. Отже, доцільно говорити про єдину кримінологічну структуру особи злочинця, яка охоплює всі значущі для профілактики риси [4, с. 115–116].

Соціально-демографічний критерій включає стать, вік, сімейний стан, освіта, професійне та посадове становище. У кримінологічному плані ці дані мають особливу цінність, оскільки, будучи типовими для загальної популяції, у злочинців вони демонструють певні відхилення. Наприклад, при приблизно рівному гендерному складі населення, серед податкових правопорушників домінують чоловіки – 84,4%. Це пояснюється тим, що основними суб'єктами податкових кримінальних правопорушень є керівники та головні бухгалтери підприємств, а ці посади традиційно обіймають саме чоловіки. Відповідні статистичні дані підтверджують це: 82% правопорушень у сфері малого бізнесу вчинено чоловіками, лише

18% – жінками. Таким чином, спостерігається чіткий гендерний розподіл ролей: чоловіки частіше є ініціаторами та організаторами злочинних схем, у той час як жінки – виконавцями або технічними помічниками. Однак такі розмежування не є абсолютними й потребують додаткового емпіричного уточнення [5, с. 117–118].

Аналіз вікового складу осіб, які вчиняють податкові кримінальні правопорушення, демонструє суттєві відмінності порівняно із загальнокримінальною злочинністю. Зокрема, у категорії 21–30 років загальний рівень злочинної активності становить у середньому 37,2%, тоді як у податковій злочинності ця вікова група представлена лише на рівні близько 20%. Особи віком до 20 років практично не фігурують у кримінальних провадженнях за податкові правопорушення, тоді як у загальній кримінальній статистиці частка неповнолітніх досягає 13% [6, с. 129–130].

Натомість основну частку податкових правопорушників становлять особи середнього віку: від 25 до 35 років – 26,4%; від 36 до 45 років – 41,4%; старше 45 років – 20,5%. Ці дані свідчать про те, що типовий податковий злочинець – особа віком близько 40 років, що значно перевищує середній вік злочинців в інших кримінальних категоріях. Цей факт обумовлений необхідністю мати тривалий професійний досвід, управлінські навички та глибоке розуміння фінансово-економічної системи. Серед осіб, які вчинили податкові кримінальні правопорушення, переважають ті, що перебувають у шлюбі – 78,4%. Цей показник серед жінок нижчий – 54%, що, за спостереженням В. О. Куслія, пояснюється тим, що найуспішнішими у бізнесі часто виявляються жінки, які не обтяжені сімейними обов'язками [7, с. 197–198].

Однією з найхарактерніших ознак податкових злочинців є високий рівень освіти та інтелектуального розвитку. Зокрема, 51% з них мають незакінчену вищу або повну вищу освіту, ще 38% – середню, середню спеціальну або середньо-технічну освіту. Порівняльний аналіз засвідчує, що рівень освіти податкових правопорушників є помітно вищим, ніж у правопорушників, які діють у сфері малого бізнесу. Наприклад, серед останніх лише 28% мають вищу освіту, 7% – незакінчену вищу, тоді як значна частина (32%) обмежується середньо-спеціальною, а 6% – лише неповною середньою освітою.

Таким чином, соціально-демографічний портрет податкового злочинця формують такі ознаки, як вік близько 40 років, наявність сім'ї та високий рівень освіти. Це свідчить про те, що до вчинення податкових кримінальних правопорушень, як правило, вдаються особи, які володіють професійними знаннями, досвідом у сфері підприємництва або фінансів, і мають стабільне соціальне

становище. Усе це вказує на латентний характер податкової злочинності та її зв'язок із розвитком тіньового сегменту економіки [8, с. 251–252].

Соціальна інтегрованість таких осіб також заслуговує на увагу. Більшість податкових правопорушників – особи з формально успішною соціальною біографією: вони мають сім'ї, постійну роботу, стабільне матеріальне становище. Зокрема, 78% чоловіків та 54% жінок, засуджених за податкові злочини, перебували у шлюбі на момент вчинення правопорушення. Це свідчить про те, що податкові злочинці, на відміну від багатьох інших категорій злочинців, не належать до соціально маргіналізованих верств населення. Щодо територіального розподілу, переважна більшість податкових правопорушників мешкають у містах – близько 92%. Лише 8% кримінальних правопорушень цього типу вчиняються жителями сільської місцевості. Така урбанізованість обумовлена концентрацією фінансових, економічних і підприємницьких процесів у міських агломераціях, де формуються сприятливі умови для реалізації схем ухилення від оподаткування.

Отже, кримінологічна характеристика особи податкового злочинця свідчить про її високий рівень соціального капіталу, професійної компетентності та адаптованості, що створює додаткові виклики для органів протидії економічній злочинності. Слід також підкреслити, що податкові правопорушники, як правило, добре обізнані з юридичними та економічними аспектами господарської діяльності. Їм притаманна висока чутливість до змін соціально-економічної ситуації, вміння оперативно адаптуватися до нових умов і точно оцінювати економічні тенденції. Кримінально-правовий критерій: аналізу підлягає, зокрема, наявність попередніх судимостей, а також характер злочинної діяльності – індивідуальний чи груповий [9, с. 136–137]. Ці ознаки дають змогу оцінити ступінь криміналізації особи та потенціал до повторного правопорушення. Кримінально-правовий аналіз свідчить про те, що серед податкових злочинців невисокою є частка осіб із судимістю – вона становить менше 7%.

На відміну від представників корисливо-насильницьких форм злочинності, де рецидив є поширеним явищем, серед осіб, які вчиняють правопорушення у сфері оподаткування, повторність кримінальних правопорушень спостерігається вкрай рідко. Це дозволяє класифікувати податкових правопорушників як «нетипових» злочинців – зазвичай це особи, які не мають кримінального минулого та вперше порушують закон саме у сфері податкових зобов'язань. Нерідко вони не ідентифікують себе як злочинців у звичному сенсі цього слова, а сам факт кримінального переслідування викликає у них здивування [10, с. 397].

За даними дослідження, серед податкових злочинців за посадами розподіл виглядає так: керівники або їх заступники (які часто виконують обов'язки у разі відсутності основного керівника) – 64,7%; головні (старші) бухгалтери (як правило, у співучасті з керівництвом) – 11,8%; власники, які одночасно є керівниками малих підприємств – 8,8%; фізичні особи-підприємці (без створення юридичної особи) – 5,9%.

Аналіз судової практики свідчить, що переважна більшість осіб, притягнутих до відповідальності за ухилення від сплати податків відповідно до ст. 212 КК України, є підприємцями або працівниками комерційних структур. За статистикою, майже 47% з них – це фізичні особи-підприємці або власники бізнесу, ще приблизно 36% – службовці приватних підприємств, які безпосередньо не володіють компанією, але залучені до схем ухилення. Незначну частку (близько 2,7%) становлять безробітні або особи без стабільного джерела доходу – як правило, це номінальні керівники фіктивних компаній або особи, на яких формально оформлено бізнес. Частка державних службовців серед податкових правопорушників мізерна (приблизно 0,33%), а представники духовенства трапляються в одиничних випадках (близько 0,015%).

Отже, кримінальні правопорушення у сфері оподаткування здебільшого притаманні представникам приватного бізнесу – підприємцям, комерсантам, власникам і керівникам підприємств. Таким чином, типовий професійний профіль податкового правопорушника – це керівник підприємства (генеральний директор, власник) або головний бухгалтер. Саме вони зазвичай виступають співучасниками у злочинних схемах: перший ініціює та отримує вигоду, другий – реалізує схему на практиці через бухгалтерський облік та звітність [11, с. 147–148].

Морально-психологічний критерій: сюди належать потреби, мотиви вчинення кримінального правопорушення, а також ціннісні орієнтації, які відображають рівень морального розвитку та соціальної відповідальності правопорушника. Такий підхід дозволяє з'ясувати глибинні чинники девіантної поведінки. Серед морально-психологічних характеристик податкових злочинців ключову роль відіграють мотиваційні фактори. Саме мотивація є основою їхньої психологічної структури, оскільки об'єднує потреби та інтереси. Джерелом мотивації протиправної поведінки, зокрема податкових кримінальних правопорушень, часто є гіпертрофовані або спотворені матеріальні потреби, що характерно для більшості корисливих правопорушників.

Згідно з дослідженням, основними мотивами вчинення податкових кримінальних правопорушень виступають корисливість (61,9%) та фінан-

сування виробництва, виплата зарплати тощо (38,1%). Формування мотивації до податкових правопорушень також залежить від соціального контексту. Низький рівень податкової культури, терпиме ставлення до «тіньової» економіки, поширення схем ухилення у підприємницькому середовищі – все це сприяє нормалізації незаконної практики. Водночас у суспільствах із високою податковою дисципліною моральні чинники здатні стримувати потенційні правопорушення.

Отже, мотиваційний портрет податкового злочинця поєднує в собі прагнення матеріальної вигоди, упевненість у безкарності та культурно обумовлену толерантність до порушення податкових зобов'язань. Ціннісна орієнтація таких осіб, як правило, зміщена у бік економічної доцільності, раціоналізму та орієнтації на досягнення матеріального добробуту, водночас знецінюючи правові та моральні принципи. Особистість податкового злочинця – це не випадковий набір характеристик, а цілісна структура, що формується під впливом суспільства, особистих цінностей та професійного досвіду. Кримінологічне вивчення цієї структури має вагомe значення для розробки ефективних заходів попередження податкової злочинності [12, с. 29–30].

Типології злочинців у кримінології також базуються на різних критеріях і можуть бути умовно поділені на три основні групи: за особистісно-мотиваційними характеристиками, за ступенем криміногенної деформації особистості, за соціальною спрямованістю особи злочинця. На основі узагальнення результатів перевірок платників податків, матеріалів адміністративного, цивільно-правового та кримінального провадження щодо порушень податкового законодавства, було виокремлено три основні типи податкових злочинців:

- систематичні, умисні правопорушники, які порушують податкове законодавство, сподіваючись на уникнення виявлення з боку контролюючих органів;
- керівники фіктивних приватних підприємств (переважно ТОВ), що формально здійснюють торговельно-посередницьку діяльність;
- очільники так званих «фірм-одноденок», які працюють на користь третіх осіб;

Загалом статистичні дані свідчать про високий рівень латентності податкової злочинності та значну кількість проваджень, що припиняються на досудовому етапі. З практичної точки зору, особи, які вчиняють податкові правопорушення, рідко потрапляють за ґрати. Найбільш імовірним наслідком для них є фінансові санкції – штрафи, donaraxування та втрата ділової репутації. Це створює ситуацію, коли багато правопорушників готові йти на ризик, розраховуючи уникнути серйозної відповідальності шляхом фінансового

«урегулювання». Водночас це ставить під сумнів ефективність кримінального переслідування у податковій сфері, адже відсутність суворості та невідворотності покарання суттєво послаблює превентивну функцію закону.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформувати цілісне уявлення про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері сплати податків. Типовий податковий правопорушник – це чоловік віком 35–45 років, який мешкає у місті, має вищу освіту, перебуває у шлюбі та соціально благонадійний ззовні. Правопорушення в цій категорії переважно скоюють особи без кримінального минулого, які є активними учасниками соціального та економічного життя. Жінки у подібних справах зустрічаються рідше і, як правило, займають посаду бухгалтера. Молодь практично не фігурує у таких правопорушеннях через брак доступу до управлінських чи фінансових ресурсів.

Переважна частина порушників – представники бізнес-середовища: власники і директори компаній, приватні підприємці, фінансові управлінці. До цього кола також входять головні бухгалтери та інші працівники, дотичні до обліку. Державні службовці лише зрідка виступають як безпосередні суб'єкти правопорушення, хоча можуть бути залучені як співучасники в корупційних схемах.

Основною мотивацією податкових правопорушень є прагнення до матеріальної вигоди – змен-

шення витрат і збереження прибутків. Цей мотив часто посилюється психологічними чинниками: вірою у власну безкарність, недооцінкою ризиків бути викритим, відсутністю моральних бар'єрів у ставленні до держави. Важливу роль також відіграють соціокультурні установки, які толерують або навіть заохочують ухилення від податків. Таким чином, образ податкового злочинця значно відрізняється від традиційного уявлення про злочинну особу: це здебільшого соціально успішні, освічені громадяни, які порушують закон з економічних міркувань і здебільшого залишаються поза увагою каральної системи. Вони активно використовують слабкі місця податкового контролю, що ускладнює роботу правоохоронних органів. Тому для ефективного запобігання таким правопорушенням важливо не лише вдосконалювати правову та адміністративну базу, а й формувати іншу мотивацію – через підвищення податкової культури, популяризацію ділової доброчесності, створення умов, за яких обман держави стане не вигідним і соціально неприйнятним.

Розкритий у цьому дослідженні кримінологічний портрет правопорушників має слугувати основою для розробки превентивних заходів, що враховуватимуть особливості мислення та мотивації таких осіб. Адже лише розуміючи логіку злочинця, можна ефективно запобігти правопорушенню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рябченко, О. П. (Ред.). (2016). Правове регулювання управлінської та правоохоронної діяльності у сфері оподаткування : колективна монографія. Х. : Панов.
2. Бригінець, О. О. (2017). Правове забезпечення фінансової безпеки України (Дисертація доктора юридичних наук). Ірпінь.
3. Волощук, М. Г., Матьола, І. І., Карабін, Т. О., & Білаш, О. В. (2021). Становлення та розвиток податкової системи України : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші.
4. Джужа, О. М., Василевич, В. В., Колб, О. Г. та ін. (2009). Кримінологія: Навчальний посібник (О. М. Джужа, Ред.). Київ: Атіка.
5. Форсюк, В. Л. (2021). Теоретичні проблеми реалізації принципів оподаткування : кандидатська дисертація. Київ.
6. Монаєнко, А. О., & Атаманчук, Н. І. (2022). Правове регулювання акцизного оподаткування в умовах сучасних викликів та тенденцій розвитку правової держави : монографія. Одеса : Гельветика.
7. Куслій, В. О. (2014). Податкове правопорушення: поняття, ознаки, умови і причини його виникнення. *Право і суспільство*, (1–2), 196–200.
8. Гетманцев, Д. О., Макаrchук, Р. В., & Толкачов, Я. С. (2015). Юридична відповідальність за податкові правопорушення : науково-практичний посібник. Київ : Юрінком Інтер.
9. Баїк, О. І. (2019). Понятійно-категоріальний апарат податкового права України : дисертація доктора юридичних наук : 12.00.07. Львів.
10. Уртаєва, Л. Г. (2023). Фінансове правопорушення: економіко-правова природа. *Юридичний науковий електронний журнал*, (2), 396–398.
11. Бандурка, О. М., Понікаров, В. Д., & Попова, С. М. (2012). Податкове право : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури.
12. Бабенко, А. М., & Зубатенко, О. М. (2021). Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленню від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів. *Південноукраїнський правничий часопис*, (2), 27–35.

REFERENCES

1. Riabchenko, O. P. (Ed.). (2016). Legal regulation of administrative and law enforcement activities in the field of taxation : Collective monograph. Kharkiv : Panov.
2. Bryhinets, O. O. (2017). Legal support of financial security of Ukraine (Doctoral dissertation in law). Irpin.
3. Voloshchuk, M. H., Matiola, I. I., Karabin, T. O., & Bilash, O. V. (2021). Formation and development of the tax system of Ukraine : Monograph. Uzhhorod : Oleksandra Harkusha Publishing House.
4. Dzhuzha, O. M., Vasylyevych, V. V., Kolb, O. H., et al. (2009). *Criminology: Textbook* (O. M. Dzhuzha, Ed.). Kyiv : Atika.
5. Forsyuk, V. L. (2021). Theoretical problems of implementing the principles of taxation (Candidate of Law dissertation). Kyiv.
6. Monaienko, A. O., & Atamanchuk, N. I. (2022). Legal regulation of excise taxation under the current challenges and trends in the development of the rule-of-law state : Monograph. Odesa : Helvetika.
7. Kusliy, V. O. (2014). Tax offense: concept, features, conditions and causes of its occurrence. *Law and Society*, (1–2), 196–200.
8. Hetmantsev, D. O., Makarchuk, R. V., & Tolkachov, Ya. S. (2015). Legal liability for tax offenses: Scientific and practical manual. Kyiv : Yurinkom Inter.
9. Baik, O. I. (2019). *Conceptual and categorical apparatus of tax law of Ukraine* (Doctoral dissertation in law, specialty 12.00.07). Lviv.
10. Urtaieva, L. H. (2023). Financial offense: Economic and legal nature. *Legal Scientific Electronic Journal*, (2), 396–398.
11. Bandurka, O. M., Ponykarov, V. D., & Popova, S. M. (2012). *Tax law: Textbook*. Kyiv: Center of Educational Literature.
12. Babenko, A. M., & Zubatenko, O. M. (2021). Criminological characteristics and prevention of tax evasion, fees and mandatory payments. *Southern Ukrainian Legal Journal*, (2), 27–35.

РОЗДІЛ VI. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-2-09>

«ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ» У СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ТА ЗАГАЛЬНОПРАВОВОМУ ВИМІРАХ

Полтораков О. Ю.

кандидат політичних наук, старший дослідник,

старший науковий співробітник

Національна академія внутрішніх справ

пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна

orcid.org/0000-0003-2418-0969

poltorakov@ukr.net

Ключові слова: *філософія
права, права людини, право
на приватність, галузі права,
анонімність, насильство.*

Загальнофілософські та філософсько-правові підходи до «права на приватність» є значущим критерієм, за яким трансформується парадигма співвіднесення приватного та публічного, а в її контексті – відносини людини та суспільства/держави. На теоретичному (загальноправовому) рівні, наразі формуються дві підходи до осмислення «права на приватність». З одного боку, «особистісна» концепція, як складова права на недоторканність особистого життя. З іншого боку, «право на приватність» досліджується як самостійне право, ширше за «захист приватного життя особи». На наш погляд, «право на приватність» не може бути обмежене тільки однією нормою, навіть конституційною, – оскільки «приватність» містить багато аспектів, окремі з яких врегульовані різними галузями права. Можна попередньо вважати, що «право на приватність» є комплексним й охоплює такі права людини, як конституційні («таємниця листування», «таємність голосування» і т.ін.), інформаційні («конфіденційна інформація» і т.ін.), сімейні («сімейне життя» і т.ін.), авторські («право обирати псевдонім» і т.ін.) тощо. При цьому практично не(в)регульованою сферою наразі залишається т.зв. «право на самотність». На практичному (галузево-правовому) рівні, законодавство (конституційне, інформаційне, сімейне та ін.), що захищає «право на приватність», має певні прогалини (зокрема, дефініційні) та неузгодженості (зокрема, галузеві), усунення яких дасть змогу наблизити правове регулювання забезпечення цього права до міжнародних стандартів. На прикладному рівні, «право на приватність» забезпечується по-різному для різних категорій осіб. Так, найменш забезпеченим (хоча й у різний ступінь) це право є стосовно таких категорій осіб як військовослужбовці, військовополонені та засуджені до позбавлення волі. Окреме місце займає проблематика забезпечення «права на приватність» щодо таких категорій осіб як діти (в контексті «сімейного права»), учні, зокрема школярі, (в контексті «освітнього середовища»). У сучасному світі «право на приватність» стає дедалі вразливішим через розвиток технологій, посилене спостереження та втручання у особистий простір.

“PRIVACY LAW” IN ITS CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL AND GENERAL LEGAL DIMENSIONS

Poltorakov O. Yu.

Candidate of Political Sciences, Senior Researcher;

Senior Research Fellow

National Academy of Internal Affairs

Solomianska Sq., 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2418-0969

poltorakov@ukr.net

Key words: *philosophy of law, human rights, privacy law, branches of law, anonymity, violence.*

General philosophical and legal approaches to the “privacy law” are one of the rather significant criteria by which the general paradigm of law being transformed: correlation of “private” and “public” in general, and in context of relationships between a person and society/state. At the theoretical (general) level, two philosophical and legal approaches to “privacy law” are being forming. On the one hand, the “personal” concept, considering a component of the right to privacy. On the other hand, the “right to privacy” as a relatively independent right, to be broader than “protection of private life of a person”. In our opinion, the “right to privacy” cannot be limited to only one norm, even a constitutional one, since “privacy” contains many aspects (including the “right to privacy”), many of which are legally regulated. In this context, the “right to privacy” covers such human rights as constitutional (“secrecy of correspondence”, “secrecy of voting”, etc.), informational (“confidential information”, etc.), family (“family life”, etc.), copyright (“right to choose a pseudonym”, etc.), etc. At the same time, the so-called “right to solitude” remains a virtually unregulated area. At the practical (sectoral) level, national legislation (constitutional, information, family, etc.) protecting the “right to privacy” for the relevant categories of persons has certain gaps (e.g. in definitions) and inconsistencies (e.g. sectoral), the elimination of which will bring legal regulations up to the best standards. At the applied level, the “right to privacy” is ensured differently for particular categories of persons. Thus, this right is the least secured (albeit to varying degrees) in relation to such categories of persons as military personnel, prisoners of war and those sentenced to imprisonment. A special place is occupied by the problem of ensuring the “right to privacy” in relation to such categories of persons as children (in the context of “family law”), students and schoolchildren (in the context of “educational environment”). Nowadays, the “right to privacy” is becoming increasingly vulnerable due to the development of technology, increased surveillance and interference into personal space.

Постановка проблеми. Перспективні вектори розвитку сучасної філософії права лежать у взаємопереплетених сферах: з одного боку – переосмислення співвіднесення та співвідношення феноменів «приватного» та «публічного», а з іншого – універсалізації та аксіологізації базового концепту «права людини», адже «наріжною темою царини права є людські права» [15, с. 38]. Так, зокрема, Конституційний Суд України наголосив, що «право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від

держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» [20].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) 1950 р. проголошує, що «кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла і кореспонденції» (ч. 1 ст. 8). Конституція України право на приватність закріпила у відповідній нормі: «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 32) [13]. В свою чергу, Цивільний Кодекс України деталізував, що «фізична особа

має право на особисте життя», причому «фізична особа сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб» (с.301) [27]. Конституційний Суд України, деталізуючи цю правову норму, визначає, що «особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування» [20]. Таке достатньо широке тлумачення «особистого життя» сутнісно включає також ті його аспекти, які так чи інакше пов'язуються із категорією «приватності» (корелюючись із категорією «інтимного») та безпосередньо торкаються проблематики «прав людини».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам і складовим загальної філософсько-правової проблематики «прав людини» останнім часом приділяється чимала дослідницька увага – від її загальної (ре)концептуалізації [Кучук; Христова] («право на безпеку», зокрема «інформаційну» [1; 8]) до галузевої спеціалізації («екологічні права людини» [12] і т.п.). Традиційна філософсько-правова та загальноправова думка акцентувала увагу на тих складових «права (людини) на приватність», які так чи інакше пов'язані із позитивістським підходом – на конституційних правах «недоторканості житла» [24], «таємниці кореспонденції» [23], а також «сімейного життя» [30] і т.п. При цьому, як слушно наголошують українські правознавці, «зазначену конституційну норму необхідно розглядати в ширшому розумінні, адже, встановлюючи заборону втручання в особисте життя, законодавець передбачив наявність цієї сфери життєдіяльності, тому можна стверджувати про конституційне проголошення права на особисте життя» [5, с. 80].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, дотепер на периферії дослідницької уваги залишаються як теоретичні (загальноправового, в т.ч. термінологічного та дефініційного характеру), так і практично-прикладні питання, так чи інакше пов'язані із «правом на приватність» в цілому, зокрема щодо взаємозв'язку «права на приватність інформації» та «права на анонімність» тощо.

Формулювання цілей статті. Та аксіологічна частина загальноправової проблематики «приватного життя», що концептуалізується у «праві на приватність» та артикулюється у відповідних правових термінах («приватне життя», «особисте життя», «сімейне життя»), – лежить на перетині психологічно-правової («внутрішньої») та соціально-правової («зовнішньої») її площин. Але (на відміну від таких явищ як «недоторканість житла»,

та «таємниця кореспонденції» – з одного боку, і «психологічне насильства» – з іншого) – залишається на напівпериферії дослідницької уваги як педагогів, психологів та соціологів, так і юристів. Зважаючи на багатоаспектність проблематики, її слід розглядати саме у філософсько-правовому та загальноправовому вимірах.

1. «Право на приватність»: дефініційно-правовий вимір. У сучасній юридичній літературі, причому навіть у вузькоспеціалізованій, співіснуючі поняття «приватне» та «особисте» життя в багатьох випадках фактично ототожнюються та зазвичай тісно прив'язуються до суміжного поняття «сімейного» життя. Так, у Цивільному Кодексі України одночасно використовуються поняття «особисте життя» (ст. 270 та ст. 301) та «приватне життя» (ст. 271) [27]. Крім того, у Цивільно-процесуальному Кодексі України вживається поняття/зворот «інтимні чи інші особисті сторони життя» (ст. 7) [28].

У рішенні Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) по справі «Денісов проти України» від 25.09.2018 р. зазначено, що «термін "приватне життя" є широким поняттям, яке не має вичерпного визначення», і включає в себе не «лише "внутрішнє коло", у якому особа може жити своїм особистим життям на власний вибір і цілковито виключати з нього зовнішній світ, який не входить до цього кола», але й «відносини з іншими людьми та зовнішнім світом» (пп. 95, 96) [21]. Відповідно, практики ЄСПЛ базуються на широкому тлумаченні права на повагу до приватного і сімейного життя особи [4, с. 108].

Крім того, недостатньо визначеним є поняття «сімейного життя» [32] (особливо в контексті загальних трансформацій інститутів шлюбу та сім'ї [31]). Для попереднього порівняння, варто вказати, що у сучасній соціогуманітаристиці внутрішня та зовнішня структури «особистого простору» є достатньо дослідженими [6; 17; 18; 29] (до «інтимного простору» включно) та деталізованою (в т.ч. в термінах «психологічного насильства» [2; 25]). Тим більше, що в суто кримінально-правову площину (ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство» [14]) відповідна складова загальноправової проблеми «насильства» (фізичного, сексуального і т.ін.) увійшла саме через її медико-психологічну розробленість та соціально-психологічну опрацьованість.

2. «Право на приватність»: структурно-правовий вимір. У 1890-х рр. майбутній суддя Верховного Суду США Луїз Брандес сформулював концепцію приватності як права особи «бути залишеною у спокої» («right to be left alone»). Видатний американський професор А.Уестіна [35] у фундаментальній праці «Приватність та свобода» (1968 р.) визначив приватність як праг-

нення людей вільно вибирати, за яких обставин та до яких меж вони будуть виставляти на показ перед іншими себе, свої переконання та свої дії [Westin]. На його думку, приватність має чотири складові елементи [35]: усамітнення – людина відокремлена від спільноти та вільна від стороннього спостереження; інтимність – близькі та відверті взаємини між двома або більше людьми; анонімність – стан приватності, за якого людина перебуває в громадському місці, але залишається вільною від ідентифікації та стеження; збереження (таємниці) – потреба людини обмежувати обіг особистої інформації. Аналогічно, на думку ізраїльського правознавця Рута Гавісона, можна виділити три складових елементи «стану приватності» (таємність, анонімність, усамітнення), а сам це стан може бути втрачено або за вибором самої особи, або через дії іншої особи [33].

Запропонований видатними західними фахівцями базовий підхід попередньо вбачається оптимальною структурною рамкою для подальшого філософсько-правового осмислення «права (людини) на приватність» як суспільно-правового явища, артикульованого сучасними трендами як суспільного, так і суто правового розвитку [15; 31].

2.1. «Право на приватність інформації» останнім часом принципово актуалізується в загальному «зовнішньому» контексті розвитку «інформаційного суспільства» та викликані цими обставинами формуванням та розвитком «інформаційного права» загалом, і в т.ч. «права інформаційної безпеки (людини)» зокрема [1; 8]. Примітно, зокрема, що норма Кримінального Кодексу України щодо «порушення недоторканності приватного життя» (ст. 182), спрямована майже виключно на «незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації» (пп. 1, 2 ст. 182), чітко корелюється саме із цією суто інформаційною складовою загального «права на приватність» [14]. Дотичною проблемою філософсько-правового характеру є артикульоване розвитком інформаційно-комунікаційних технологій т.зв. «право на забуття», яке опосередковано вступає в протиріччя із загальним «правом на інформацію» [34].

2.2. «Право на анонімність». А.Уестін у праці «Приватність та свобода» (1968 р.) визначав анонімність як «стан, коли людина, перебуваючи у громадському місці, прагне залишитися невпізнаною» [35, р. 37]. (Найяскравішим історико-культурним прикладом можна вважати середньовічну європейську традицію «карнавалів» [3].) Втім, як зазначають сучасні фахівці, у національних чи міжнародних правових системах дотепер не існує загального права на анонімність, що однак не свідчить про його неважливість чи недо-

цільність [22, с. 40]. У конституційно-правових відносинах «право на анонімність» реалізується, зокрема, в контексті «таємниці голосування» як «наріжного каменю» (під)системи виборчого права, а також «права мирних зібрань» [16, с.105]. У цивільно-правових відносинах «право на анонімність» реалізується, зокрема, в контексті авторського права. Так, відповідно до Закону України «Про авторське право та суміжні права», у автора твору є «право забороняти під час будь-якого використання твору згадування свого імені, якщо автор твору бажає залишитися анонімом» а також «право обирати псевдонім» (ст. 11) [7]. Також «право на анонімність» дає особі можливість повідомити про корупцію без зазначення жодних персональних даних про себе. Окремі місця займають ситуації, де «анонімність» носить фактично обов'язковий характер (таємниці, пов'язані із процесами усиновлення, лікування ВІЛ-інфікованих, донорства сперми та яйцеклітин [11] тощо). В контексті розвитку систем спостереження (від відносно простих відеокamer до складних інтелектуальних систем розпізнавання облич) принципової значущості стає отримання інформації (у доступний та зрозумілий спосіб) про відповідні характеристики того чи іншого публічного/приватного місця із точки зору збереження анонімності під час перебування у ньому. Втім, «право на анонімність» є глибоко та міцно переплетеним із «правом на приватність інформації» – відповідно, в багатьох випадках розмежування цих прав носить скоріше умовний характер.

2.3. «Право на інтимність», в широкому контексті поваги до приватного та сімейного життя, гарантоване передусім Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 17) та Європейською конвенцією про права людини (ст. 8). Відповідно до Конституції України, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених нею (ст. 32) [13].

2.4. «Право на усамітнення» є найменш дослідженим з теоретико-правових позицій та, відповідно, найменш регульованим практично-правовим чином. Більш-менш відпрацьованим воно наразі є лише у церковному праві. Попередньо відзначимо, що у загальному, суспільному контексті «самотність» переважно розглядається передусім як певна проблема психологічного, соціального та, принаймні опосередковано, правового характеру. Разом із тим, порушення «права людини на усамітнення», в загальному контексті «права на приватність» може мати ознаки психологічного насильства, оскільки спричиняє стрес, тривожність та емоційне виснаження. Захист особистого простору є важливим аспектом загального добробуту, і кожен має право на свої «межі приватності». А в умовах російсько-української війни та, переду-

сім, національного запиту на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців (ветеранів, інвалідів і т.п.) питання «права на усамітнення» набуває критично значущої гостроти – і, відповідно, вимагає відпрацювання теоретичних підходів та пошуку практичних шляхів його реалізації.

Висновки. Загальнофілософські та філософсько-правові підходи до «права на самотність» виступають одним із достатньо значущих критеріїв, за допомогою яких в сучасному світі критично трансформується загальна парадигма права: співвіднесення приватного та публічного загалом, а в її контексті – відносини людини та суспільства/держави зокрема.

На теоретичному (загальноправовому) рівні, наразі формуються дві філософсько-правові підходи до осмислення «права на приватність». З одного боку, «особистісна» концепція, яка розглядає дане право як складову права на недоторканність особистого життя. З іншого боку, «право на приватність» досліджується як відносно самостійне право, зміст і призначення якого ширше за «захист приватного життя особи». На наш погляд, «право на приватність» не може бути обмежене тільки однією нормою, навіть конституційною, – оскільки «приватність» містить багато аспектів (зокрема «право на самотність»), багато з яких так чи інакше врегульовані законодавством. У цьому контексті можна попередньо вважати, що «право на приватність» є комплексним й охоплює такі права людини, як конституційні («таємниця листування», «таємниця голосування» і т.ін.), інформаційні («конфіденційна інформація» і т.ін.),

сімейні («сімейне життя» і т.ін.), авторські («право на псевдонім» і т.ін.) тощо. При цьому практично не(в)регульованою сферою залишається т.зв. «право на самотність».

На практичному (галузево-правовому) рівні, законодавство України (конституційне, інформаційне, сімейне та ін.), що захищає «право на приватність», має певні прогалини (зокрема, дефініційні) та неузгодженості (зокрема, галузеві), усунення яких дасть змогу наблизити забезпечення цього права до найкращих світових практик та міжнародних стандартів.

На прикладному рівні, в цілому, незважаючи на всі законодавчі гарантії, «право на приватність» забезпечується по-різному для різних категорій осіб. Так, найменш забезпеченим (хоча й у різний ступінь) це право є стосовно таких категорій осіб як військовослужбовці, військовополонені та засуджені до позбавлення волі. Окреме місце займає проблематика забезпечення «права на приватність» щодо таких категорій осіб як діти (в контексті «сімейного права»), учні, зокрема школярі, (в контексті «освітнього середовища»).

У сучасному світі «право на приватність» стає дедалі вразливішим через розвиток технологій, посилене спостереження та втручання у особистий простір. Порушення цього права не лише має «зовнішні» правові наслідки, а й може серйозно вплинути на «внутрішній» стан людини, її психологічне здоров'я. Відповідно, серйозні порушення «права на приватність» можуть розглядатися не тільки як форми «психологічного насильства», але також як форма «соціального насильства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш О.О. Право на інформаційну безпеку як складова права людини на безпеку: концептуальні положення захисту інформаційних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 560–563.
2. Бевзюк І.В., Козьяков І.С. Поняття та зміст психологічного насильства. *Вісник Нац. академії прокуратури України*. 2018. № 4/2 (58). С. 70–81.
3. Берк П. *Популярна культура в ранньомодерній Європі* / Ред. О. Гриценко. К.: УЦКД, 2001. 376 с.
4. Берназюк І. М. Захист права на повагу до приватного й сімейного життя у практиці Європейського суду з прав людини. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 104–110.
5. Бобрик В.І. *Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб* : дис... к.ю.н.: 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2004. 207 арк.
6. Валєєв Р. Г. *Освітнє право України* : навч. посібник. Луганськ, 2011. 287 с.
7. Закон України «Про авторське право і суміжні права». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 57, ст. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
8. Золотар О.О. *Інформаційна безпека людини: теорія і практика* : монографія. Київ : ВД «АртЕк», 2018. 446 с.
9. Іщенко А.О. Поняття особистого життя людини: розбіжності у визначенні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 51–56.
10. Кардаш А.В. Право на приватність як основоположне право людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. 2017. Т. 1. Вип. 47. С. 76–80.
11. Квіт Н.М. Принципи та поняття донорства та їх вплив на права осіб, що передають біологічні матеріали до складу біобанків в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 74–77.

12. Кобринський В.Ю., Камінський А.І. Основні засади класифікації екологічних прав та обов'язків людини і громадянина. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_14
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
14. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст.131.
15. Кучук А. М. *Право в умовах постмодерну: правовий дискурс*. Одеса: «Юридика», 2023. 130 с.
16. Мельник Р.С. *Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика*. К. : «ВАІТЕ», 2015. 168 с.
17. Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми : монографія / за наук. редакцією ак. С.Д. Максименка. К. : ВД «Слово», 2020. 220 с.
18. Петренко-Лисак А.О. *Соціальний простір у міждисциплінарному вимірі*. Київ: Вадекс, 2013. 400 с.
19. Породько В. Право на недоторканність особистого життя людини: проблема термінології. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 146–149.
20. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. *Офіційний вісник України*. 2012. №9. Ст.332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>
21. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі Денісов проти України від 25 вересня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text
22. Сухорольський П.М. Право на анонімність як суттєвий елемент прав людини. *Правова інформатика*. 2013. № 1. С. 39–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2013_1_8
23. Токар Н.В. Право на таємницю кореспонденції і телефонних розмов як самостійне право людини: обґрунтування наукової концепції. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1 (15). С. 217–218.
24. Фетисенко К.Г., Ільченко С.Ю. *Конституційний принцип недоторканності житла й іншого володіння особи та його реалізація при провадженні досудового розслідування*. Харків : ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. 92 с.
25. Франчук О.О., Левицька Л.В. Психологічні особливості насильницької поведінки в міжособистісних стосунках. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2016. № 12. С. 166–168.
26. Христова Г.О. Позитивні зобов'язання держави в сфері прав людини як новий напрям дослідження у вітчизняній теоретичній юриспруденції. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (69). С. 30–41.
27. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст.356.
28. Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 40–41, 42, ст.492)
29. Цимбалару А.Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення. *Український психологічний журнал*. 2016. № 1. С. 41–50.
30. Чевичалова Ж. В. Розуміння терміна «сімейне життя» в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. *Теорія і практика правознавства*. 2015. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_27
31. Шумко Я. Трансформація інституту сім'ї в сучасних умовах: психолого-правовий аспект. *Юридична психологія*. 2024. № 1. С. 154–161.
32. Явор О. «Сімейне життя» в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №10. С.44–51.
33. Gavison R.E. Privacy and the Limits of Law. *The Yale Law Journal*. January 1980. Vol. 89, No. 3. pp. 421–471.
34. Werro F. The Right to Inform v. the Right to be Forgotten: A Transatlantic Crash. *Liability in the Third Millennium*, Liber Amicorum Gert Brüggemeier, Baden-Baden, 2009.
35. Westin A. F. *Privacy And Freedom*. New York: Atheneum. 1967. 487 p.

REFERENCES

1. Barabash, O. O. (2024). Pravo na informatsiinu bezpeku yak skladova prava liudyny na bezpeku: kontseptualni polozhennia zakhystu informatsiinykh prav [The right to information security as a component of the human right to security: conceptual provisions for the protection of information rights]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (2), 560–563.
2. Bevziuk, I. V., & Koziaikov, I. S. (2018). Poniattia ta zmist psykholohichnoho nasylstva [The concept and content of psychological violence]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4/2(58), 70–81.

3. Berk, P. (2001). Populiarna kultura v rannomodernii Yevropi [Popular culture in early modern Europe] (O. Hrytsenko, Ed.). Kyiv: UCKD.
4. Bernaziuk, I. M. (2020). Zakhyst prava na povahu do pryvatnoho y simeinoho zhyttia u praktytsti Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Protection of the right to respect for private and family life in the practice of the European Court of Human Rights]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky, 31(70)(4), 104–110.
5. Bobryk, V. I. (2004). Tsyvilno-pravova okhrona osobystoho zhyttia fizychnykh osib [Civil law protection of personal life of individuals] (PhD dissertation). Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, Kyiv.
6. Valeiev, R. H. (2011). Osvitnie pravo Ukrainy: navch. posibnyk [Educational law of Ukraine]. Luhansk.
7. Verkhovna Rada Ukrainy. (2023). Zakon Ukrainy “Pro avtorske pravo i sumizhni prava” [Law of Ukraine “On copyright and related rights”]. Vidomosti Verkhovnoi Rady, (57), Article 166. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
8. Zolotar, O. O. (2018). Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka [Human information security: theory and practice]. Kyiv: Vydavnychiy dim “ArtEk”.
9. Ishchenko, A. O. (2020). Poniattia osobystoho zhyttia liudyny: rozbizhnosti u vyznachenni [The concept of personal life of a person: differences in definition]. Pravo i suspilstvo, (2), 51–56.
10. Kardash, A. V. (2017). Pravo na pryvatnist yak osnovopolozhne pravo liudyny [The right to privacy as a fundamental human right]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo, 1(47), 76–80.
11. Kvit, N. M. (2020). Pryntsypy ta poniattia donorstva ta yikh vplyv na prava osib, shcho peredaiut biolohichni materialy do skladu biobankiv v Ukraini [Principles and concepts of donation and their impact on the rights of persons transferring biological materials to biobanks in Ukraine]. Pivdenoukrainskyi pravnychiy chasopys, (1), 74–77.
12. Kobrynskyi, V. Yu., & Kaminskyi, A. I. (2012). Osnovni zasady klasyfikatsii ekolohichnykh prav ta oboviazkyv liudyny i hromadianyna [Main principles of classification of environmental rights and duties of individuals and citizens]. Pravo i suspilstvo, (2), 54–58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_2_14
13. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (30), Article 141.
14. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (25–26), Article 131.
15. Kuchuk, A. M. (2023). Pravo v umovakh postmodernu: pravovyi dyskurs [Law in the conditions of postmodernism: legal discourse]. Odesa: “Yurydyka”.
16. Melnyk, R. S. (2015). Pravo na svobodu myrnykh zibran: teoriia i praktyka [The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice]. Kyiv: VAITE.
17. Maksymenko S.D. (Ed.). (2020). Psykholohichni vymiry osobystisnoi vzaiemodii subiektiv osvithnoho prostoru v konteksti humanistychnoi paradyhmy [Psychological dimensions of personal interaction of subjects of the educational space in the context of the humanistic paradigm]. Kyiv: VD “Slovo”.
18. Petrenko-Lysak, A. O. (2013). Sotsialnyi prostir u mizhdystsyplinarnomu vymiri [Social space in an interdisciplinary dimension]. Kyiv: Vadeks.
19. Porodko, V. (2018). Pravo na nedotorkannist osobystoho zhyttia liudyny: problema terminolohii [The right to inviolability of personal life of a person: the problem of terminology]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, (11), 146–149.
20. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. (2012). Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2012 r. No. 2-rp/2012 u spravi za konstytutsiinym podanniam Zhashkivskoi raionnoi rady Cherkaskoi oblasti shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen ch. 1, 2 st. 32, ch. 2, 3 st. 34 Konstytutsii Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 20, 2012, No. 2-rp/2012 on constitutional submission of Zhashkiv district council of Cherkasy region regarding official interpretation of parts 1, 2 of article 32, parts 2, 3 of article 34 of the Constitution of Ukraine]. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, (9), 332.
21. Yevropeyskyi Sud z prav liudyny. (2018). Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny u spravi Denisov proty Ukrainy vid 25 veresnia 2018 r. [Judgment of the European Court of Human Rights in the case Denisov v. Ukraine, September 25, 2018]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text
22. Sukhorolskyi, P. M. (2013). Pravo na anonimiznist yak suttevyi element prav liudyny [The right to anonymity as an essential element of human rights]. Pravova informatyka, (1), 39–48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2013_1_8
23. Tokar, N. V. (2016). Pravo na taemnytsiu korespondentsii i telefonnykh rozmiv yak samostiine pravo liudyny: obgruntuvannia naukovoï kontseptsii [The right to secrecy of correspondence and telephone

- conversations as an independent human right: substantiation of the scientific concept]. *Administrativne pravo i protses*, 1(15), 217–218.
24. Fetyshenko, K. H., & Ilchenko, S. Yu. (2007). Konstytutsiyni pryntsyp nedotorkannosti zhyttla y inshogo volodinnia osoby ta yoho realizatsiia pry provadzhenni dosudovoho rozsliduvannia [The constitutional principle of inviolability of housing and other property of a person and its implementation during pre-trial investigation]. Kharkiv: Vydavets FOP Vapniarchuk N. M.
 25. Franchuk, O. O., & Levytska, L. V. (2016). Psykholohichni osoblyvosti nasyl'nytskoi povedinky v mizh osobystisnykh stosunkakh [Psychological features of violent behavior in interpersonal relationships]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu "Ukraina"*, (12), 166–168.
 26. Khrystova, H. O. (2012). Pozytyvni zoboviazannia derzhavy v sferi prav liudyny yak novyi napriam doslidzhennia u vitchyzniani teoretychnii yurysprudentsii [Positive obligations of the state in the field of human rights as a new direction of research in domestic theoretical jurisprudence]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 2(69), 30–41.
 27. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–44, Article 356.
 28. Verkhovna Rada Ukrainy. (2004). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–42, Article 492.
 29. Tsymbalaru, A. D. (2016). Osvitnii prostir: sutnist, struktura i mekhanizmy stvorennia [Educational space: essence, structure and mechanisms of creation]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, (1), 41–50.
 30. Chevychalova, Zh. V. (2015). Rozuminnia termina "simeine zhyttia" v konteksti st. 8 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 r. [Understanding the term "family life" in the context of Article 8 of the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, (2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_27
 31. Shumko, Ya. (2024). Transformatsiia instytutu simi v suchasnykh umovakh: psykhologo-pravovyi aspekt [Transformation of the family institution in modern conditions: psychological and legal aspect]. *Yurydychna psykholohiia*, (1), 154–161.
 32. Yavor, O. (2019). "Simeine zhyttia" v interpretatsii Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ["Family life" in the interpretation of the European Court of Human Rights]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (10), 44–51.
 33. Gavison, R. E. (1980). Privacy and the limits of law. *The Yale Law Journal*, 89(3), 421–471.
 34. Werro, F. (2009). The right to inform v. the right to be forgotten: A transatlantic crash. In *Liability in the third millennium*, Liber Amicorum Gert Brüggemeier. Baden-Baden.
 35. Westin, A. F. (1967). *Privacy and freedom*. New York, NY: Atheneum.

НОТАТКИ

Науковий журнал

Ампаро

№ 2, 2025

Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова
Коректура – І.М. Чудеснова

Підписано до друку: 28.05.2025.
Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,60.
Замов. № 0725/527. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.